

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Кобелєв О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 9 від 27.09.2023).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Л. Каденюка, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Kobieliev O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 9 from 27.09.2023).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Av. L. Kadenuk, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

УДК 015:061.1](477)(051)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326)

З М І С Т

СТОРІНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Ера домінування Розуму.....3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

МАЦЮК О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова..... 10

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДОВЕНКО А. Кризові комунікації українських профспілкових громадських організацій в умовах війни 18

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

КОПАНЄВА В. Наукова комунікація в цифровому середовищі..... 27

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

КЛИМЕНКО О., СОКУР О. Підвищення кваліфікації бібліотекарів як пріоритетний напрям науково-методичної роботи у НБУВ в умовах суспільних викликів 37

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Спортивні злети Радянської України на сторінках республіканського журналу "Старт" 1970-х років.....43

C O N T E N T

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. The era of the domination of Mind.....3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

MATSYUK O. Was there book printing in Ukraine before Ivan Fedorov? 10

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

UDOVENKO A. Crisis communications of Ukrainian Trade Unions public organizations in war conditions..... 18

INFORMATION ACTIVITIES

KOPANIEVA V. Scientific communication in the digital environment 27

LIBRARIANSHIP

KLYMENKO O., SOKUR O. Improving the qualifications of librarians as a priority direction of scientific and methodical work in the VNLU in the conditions of social challenges..... 37

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Sports rise of Soviet Ukraine on the pages republican magazine "Start" 1970s.....43

УДК 316.324.8:[140.8:[13+165.173]](045)

Микола Сенченко,директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net**Ера домінування Розуму****Я не можу чути без відрази ані найменшого натяку на відсутність творчого плану і творчої доцільності у Всесвіті, а тому існування Верховного Розуму, а отже і Верховної Творчої Волі, я вважаю необхідною і неминучою роковою вимогою мого власного розуму. Так, якби я і хотів тепер не визнавати існування Бога, то не міг би цього зробити, не з'їхавши з глузду.**М. Пирогов (1810—1881),
український учений, лікар

У серії статей автора викладено результати досліджень впливу колективної свідомості людства на події, що відбуваються на планеті Земля. Останні досягнення квантової механіки дали змогу підтвердити ноосферні ідеї В. Вернадського, П. Тейяра де Шардена, Е. Ле Руа та інших учених, а також експериментально довести існування духовного світу, який є відображенням наших думок і впливає на світ матеріальний. Головним мотивом дослідження є бажання зрозуміти, у чому полягає мета подальшого розвитку людства? Яка роль кожної Людини в житті та як змінити його на краще?

У статті розглянуто особливості побудови аксіоматичної теорії соціальних систем [11], в якій використано відоме у фізиці поняття дуальності Світобудови. Це стимулює формування узагальнень, що виходять далеко за межі галузі, в якій ці результати здобуто. Тому успіхи фундаментальних наук завжди супроводжувалися розробленням ґрунтовних філософських концепцій. Причому філософія — у своїх найбільш вдалих проявах — відбиває не лише динаміку зростання обсягу об'єктивних знань про світ, а й процес удосконалення методів їх використання.

Пропонована розвідка ґрунтується на дослідженнях автора і працях відомих учених В. Вернадського [1], Г. Сковороди [8], А. Вейника [4], І. Острецова [6], І. Беляєва [7], П. Тейяра де Шардена [12], В. Кузнєцова [9], В. Тихоплава і Т. Тихоплав [10] та інших.

Вступ

У цьому році виповнилося 160 років від дня народження (12 березня 1863 р.) видатного українського вченого Володимира Івановича Вернадського, засновника Академії наук України та Національної бібліотеки України, що має його ім'я.

Головною справою життя науковця стало розроблення цілісного вчення про біосферу й її еволюцію в Ноосферу, в якій людський розум і наукова думка стають визначальними чинниками розвитку. Оцінка міжнародного значення розробок В. Вернадського в науковому світі є настільки високою, що відомі закордонні вчені Н. Полунін — президент Фонду охорони навколишнього середовища (Велика Британія) і Ж. Гріневальд (Женевський університет, Швейцарія) зауважували: "Виникає питання: чи не потрібно нам дуже серйозно замислитися про "вернадськийську революцію" як термін, що охоплює його широку концепцію, здатну ефективно привести до прогресу в освіті, що стосується довкілля, і в результаті — до прогресу в добробуті світу. Це новий об'єкт, що потребує зусиль світової наукової спільноти" [1].

"Ідея В. Вернадського про Ноосферу — сферу Розуму стала основою вчення про Ноосферу, яке сьогодні активно розвивається і може дати якісно нові шляхи вирішення проблем, пов'язаних з "глобальними загрозами", — екологічною, ресурсною, енергетичною, демографічною, орієнтуючи вектор геополітики на захист інтересів людства як єдиного цілого. Цілісний ноосферний світогляд, що спирається на уявлення не лише про права, але і про обов'язки Людини і єдність людства, потрібний для створення реальної стратегії вирішення глобальних проблем сучасності, що здатна об'єднати зусилля представників науки, релігії і філософії з можливостями політиків і бізнесменів різних країн світу" [2].

Такі спадкоємність і традиція не випадкові, це вияв внутрішньої пульсації філософської думки, образно кажучи, зчитування досвіду свідомості. В. Вернадський, підтверджуючи спостереження, що раз висловлена думка продовжує жити в роздумах послідовників, 1886 р. зазначав: "Коли працюєш над яким-небудь науковим питанням, у думках постають образи осіб, які думали раніше над цим, відчуваєш, начебто якийсь невідомий,

невидимий ланцюг тісно зв'язує тебе з філософом-греком, середньовічним ченцем, арабським лікарем або з одним із видатних учених останніх трьох століть. Над тим же питанням вони працювали, думали, на кожному кроці бачиш сліди їхньої роботи, їхньої думки й тільки далі продовжуєш їх, і твоя думка зливається з їхньою думкою та всі разом є загальною безперервною роботою" [1].

В. Вернадський був людиною найвищих моральних якостей. Його близький знайомий М. Тимофєєв-Ресовський зазначає: "Люди бувають дуже погані, погані, середні, хороші, дуже хороші, і є деяка кількість чудових людей. Серед чудових трапляються дуже чудові люди, і, напевно, серед дуже чудових людей трапляються — дуже рідко — абсолютно чудові люди. Ось Вернадський, поза сумнівом, був абсолютно чудовою Людиною".

Ми по праву пишаємося іменем ученого, який належить до когорти найвидатніших українців. Родове коріння Вернадських, за сімейними переказами, сягає середини XVII ст. Все життя Володимир Іванович зараховував себе до "рідного племені Українського" та виявляв прихильність до української мови, історії й культури свого народу. Пращур Вернадських — шляхтич Варна — воював у козацькому війську Б. Хмельницького [13].

У цьому році є ще один ювілей, пов'язаний з іменем В. Вернадського, — 35 років від часу надання його імені одній із найбільших національних бібліотек світу — Національній бібліотеці Україні. Ця подія відбулася 1988 р. за моєї безпосередньої участі. На той час установа мала назву "Центральна наукова бібліотека Академії наук Української РСР".

5 серпня 1985 р. мене призначили директором ЦНБ АН УРСР. Упродовж восьми років я вивчав роботу бібліотеки та мав змогу ретельно ознайомитися з її фондами. У відділі рукописів мою увагу привернули архіви М. Гоголя (адже я народився в Ніжині, де певний час жив і навчався письменник), і рукописні матеріали Володимира Івановича Вернадського — одного з фундаторів бібліотеки.

У 1972—1986 рр. старшою науковою співробітницею відділу рукописів працювала Олена Михайлівна Апанович (9 вересня 1919 р. — 21 лютого 2000 р.) — українська історик, архівістка, письменниця. Тривалий час О. Апанович досліджувала українську рукописну історичну книгу. Виявивши у фондах бібліотеки матеріали першого президента Всеукраїнської академії наук

(ВУАН) академіка В. Вернадського, на їх основі написала та опублікувала 20 статей і монографію.

У 1988 р. О. Апанович як заступник ученого секретаря Комісії АН УРСР з розробки наукової спадщини В. Вернадського висловила ідею надати бібліотеці ім'я ученого. Я був готовий до такої ініціативи, оскільки японські вчені, які приїздили на святкування одного з ювілеїв академіка, запитували мене: "Чому ви не надаєте бібліотеці ім'я видатного українського вченого?". Я не пам'ятаю, що відповів, але ідея засіла в голові.

Пропозицію О. Апанович я підтримав і попросив письмово обґрунтувати цю ідею. Підготувавши відповідні документи: лист на ім'я президента Академії наук України Бориса Євгеновича Патона і обґрунтування щодо надання бібліотеці імені Вернадського, пішов до Б. Патона. Уважно вислухавши мої аргументи, Борис Євгенович почав згадувати про давно забуті "темні плями" з життя В. Вернадського, зокрема його втечу з військом Білої гвардії. Запитав: "А як на це подивляться партійні функціонери"? Відтак, замислившись, сказав сакраментальну фразу: "... Ну й х рні з ними. Нех ай думають! Готуй документи".

У підсумку 19 лютого 1988 р., згідно з постановою Ради Міністрів УРСР, бібліотеці було надано ім'я одного з її фундаторів — Володимира Івановича Вернадського. Це рішення було актуальним і вчасним, як і постанова Ради Міністрів, адже в Україні тривала підготовка до ювілею — 125-річчя від дня народження вченого.

Через кілька років я почав уважно слідкувати за публікаціями, що стосувалися Ноосфери та впливу колективної свідомості на матеріальний світ...

Життя — бумеранг: що посіяли, те й пожинаємо

XXI ст. розкриває нові можливості для людства. Новітні дослідження квантової фізики, торсіонні технології й ментальні закони надають нам нові перспективи пізнання світоустрою та свого призначення на Землі.

Настає Ноосфера — ера Розуму, ера Знання. Закінчується Інформаційна ера. Людство зрозуміло, що нестримний потік інформації та її нагромадження перешкоджають позитивному розвитку світобудови. Приходить чіткіше усвідомлення думки американського письменника та філософа Р. В. Емерсона: "Куди поділася наша Мудрість, яку ми загубили в знаннях, куди поділися наші Знання, які ми загубили в Інформації".

Ґрунтовний аналіз численних досліджень багатьох науковців дає змогу сформулювати

систему знань про світобудову і вплив на неї Людини. Водночас залишається низка запитань, на які сьогодні немає однозначної відповіді. Для чого Людина живе на Землі? Яке призначення людства? Чи впливає Людина своїм Розумом або Інтелектом на матеріальний світ, на світобудову?

Нині потрібно знати й розуміти, що чекає людську цивілізацію попереду, до чого прямує Людина зокрема, які завдання ставить перед собою та які шляхи обирає для їх реалізації? А далі має відбуватися рутинна робота для досягнення поставленої мети й колосальна творча робота з удосконалення власне Людини. Тепер людство має піти шляхом формування справедливого суспільства. Рух не зупинити нікому й ніколи, тільки в русі — Сила, і Сила Духу зокрема... Божественний двигун руху — Любов! Це не постільні обійми, це стан Гармонії та внутрішнього спокою. Щастя та Любов — найвище досягнення Гармонії відносин. Любов — це основа Вічного Руху, це погляд, спрямований лише вперед, коли все стає зрозумілим, яким і чистим [3].

Цей прогресивний процес має тривати без війн. За багатовікову історію людства було достатньо конфліктів, багато крові, а ось розвиток суспільства таким, яким він мав би стати, не відбувся. Сьогодні Людина складає іспит на зрілість і здатність самостійного руху у Вічності, після розуміння законів світобудови та сприйняття важливості ідеї впливу колективної свідомості на матеріальний світ.

Сила думки — це специфічний універсальний інструмент. Саме з його допомогою люди створюють матеріальний світ. Будинки, дороги, гроші, міжособистісні відносини — усе це було спочатку думкою. Коли з'являється думка, саме вона формує поведінку Людини, що згодом утілюється в матеріальному світі. Отже, *матеріальний світ є віддзеркаленням наших думок.*

Проте перш ніж матеріалізуватися, думка проходить певні трансформації, що сьогодні спостерігаємо на території України. Війна! Корупція! Жага накопичення! Гроші, гроші, гроші! Краще "долари"! Знання нічого не важать. Нині "Людина розумна" — це та, яка має купу грошей. Недарма поміж окремих депутатів популярна відома фраза: "Якщо ти такий розумний, то покажи свої гроші". XXI століття й страхіття війни... Люди знищують одне одного. Що з нами сталося?

Усе пояснюється надзвичайно просто. Згадаємо відомі прислів'я: "Як гукнеш, так і відгукнеться" чи "Що посієш, те й пожнеш". Нині ми

"пожинаємо" плоди власних думок, початку 1990-х рр.! Усі в бізнес! Продаємо все, що було зроблено "клятими більшовиками", тобто нашими батьками й дідами. Продали й Україну. Кому? Своїм же лихварям, які в несамовитому бажанні збагачення не знають межі.

Проте все закономірно. Давня арійська філософія (ДАФ) пояснює це дуже просто. Є Світовий Розум (Абсолют, Бог, Аллах, Творець, Всевишній) який сприймає всі мислеформи (думки) кожної Людини. Ці думки потрапляють на Ментальний (*ментал* — дух) план, об'єднуються за однаковими ідеями, а відтак повертаються на Фізичний план, тобто на Землю.

У 1990-ті рр. більшість населення думала про гроші — отримуйте корупцію та олігархів. Дивилися фільми, спостерігали по телебаченню війни в Іраку та Югославії, читали детективи, книги й статті про війну — отримуйте війну на своїх землях. "Плоди", які доводиться "пожинати", приходять із запізненням через опрацювання інформації на ментальному (духовному) плані. Тому все закономірно — що посіяли, те й пожинаємо.

Ось як бачить дію законів світобудови поет О. Гаврилюк:

*Життя, як бумеранг — добро вітає:
Що віддасте — подібне повертає,
Що засіваєш — зрештою пожнеш,
Збрехав — і вже брехні не оминеш.
Так часом вчинок долю визначає:
Прощення має той, хто все прощає.
Віддасте — і Вам повернуть радо,
За підлу зраду слід чекати зради.
Образили когось — Вас ображають,
З повагою живеш — Вас поважають,
Життя, як бумеранг: гріхи, заслуги,
На чорну думку принесе недуги
На світлу думку — Божу благодать...
Якщо не знав цього, то варто б знати!*

Настав час, коли людство має нарешті озирнутися назад, на пройдений шлях. І водночас спробувати зазирнути в майбутнє, зрозуміти, що на нього чекає, якщо залишатися на тому рівні духовного, морального та наукового багажу, який був накопичений за останні дві тисячі років і нині визначає Світогляд та поведінку восьми мільярдів населення планети. На жаль, похвалитися нічим — землетруси, повені, війни, жорстокість, втрата загальнолюдських цінностей. На моральну деградацію людства матеріальний світ відповідає природними катаклізмами [4].

Природні катастрофи планетарного масштабу — своєрідне нагадування про те, що світ не

вічний, і є Вища Сила, яка, всупереч науково-технічному прогресу, може будь-якої миті припинити існування людства...

Надзвичайно важлива й нагальна проблема сьогодення — це екологія душі, творення внутрішньо гармонійної Людини. Головна перешкода на шляху до розв'язання цього питання — *наше світобачення*. Настав саме той етап розвитку цивілізації, коли ідеї Гармонії та Єдності мають бути домінантами свідомості кожної Людини та сформувані образ мислення, який можна назвати "космічною свідомістю" [5].

У Ноосфері наука стає нервовою системою нашої планети, тому кожна Людина має усвідомити, що від її думок і діяльності залежить земне життя, що саме вона несе всесвітню відповідальність за прогресивний розвиток Природи й ноосферної планетарної свідомості.

Настав час розібратися в понятті "ера Розуму" та ознайомитися з унікальними відомостями в галузі розвитку свідомості та законами розвитку світобудови. Надалі докладно розглянемо результати дослідження проблем впливу колективної свідомості людства на події, які відбуваються на планеті Земля, та обґрунтуємо наведені вище ідеї.

За майже 30 років досліджень я дійшов до розуміння існування Бога (Світового Розуму, Абсолюту, Ноосфери, Творчої пустоти тощо), вивчив Світобудову за Давньою арійською філософією, зрозумів значення медитації, щоденно виконуючи настанови Махаріші та практичні вправи (асани, пранаями, мантри й сутри) трансцендентальної медитації (ТМ). Таким був початок мого вивчення й розуміння колективної свідомості та її впливу на матеріальний світ.

Для чого Людина живе на Землі?

Політики, філософи, представники влади постійно ведуть мову про ідеологію, ідеї глобалізації тощо, адже вважають, що без них неможливо розбудувати успішну державу. Ці дискусії спрямовані лише на відволікання Людини від її головного призначення в цьому світі — **поповнення своїм Інтелектом Світового Розуму**. Саме Людина відповідальна за трансформацію земного життя. Своєю поведінкою та думками (мислеформами) вона визначає та формує фізичний світ планети Земля. Слід зрозуміти, що всі події на земній кулі залежать від Людини та її Інтелекту. Усвідомлення цієї простої істини й відповідне формування колективної свідомості миттєво змінить якість життя на Землі.

Отже, проаналізувавши численні праці багатьох науковців, які вивчали Ноосферу (сферу

Розуму), використовуючи власні дослідження, доходимо висновку: **головним завданням Людини як єдиної істоти, наділеної Розумом, є поповнення своїм Інтелектом Інтелекту Світового Розуму (ICP)**.

Надамо визначення окремим наведеним поняттям.

Ідеологію розробляють, щоб впливати на свідомість певної категорії людей. Але ідеї не самі собою потрапляють в їхні голови. Замало винайти ідеї, якими б привабливими вони не видавалися, повинні бути особистості, які насаджуватимуть ідеологію населенню. Ці особистості й створюватимуть ідеологічний механізм. Коли їх багато, вони мають час і засоби, то організуються й виробляють особливу технологію ідеологічної обробки мас.

Отже, ідеологія є, по суті, засобом маніпулювання людьми. Однак що має консолідувати націю? На наш погляд, об'єднавчою доктриною є знання про світобудову й основне призначення Людини зокрема та людства загалом.

Ноосфера (грец. νόος — розум і σφαῖρα — сфера) — частина Землі й навколопланетного простору, в якому виявляється вплив Людини.

Розум (лат. ratio; дав.-гр. ὁ νοῦς) — філософське поняття, що відбиває здатність Людини мислити, відображати та пізнавати об'єктивну дійсність. Розум характеризує загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання.

Інтелект (лат. intellectus — відчуття, сприйняття, розуміння) — частина розуму, яка відповідає за опрацювання інформації, абстрактне мислення, винахідницьку діяльність та ухвалення рішень. Сьогодні достеменно відомо, що Людина має Розум — детерміновану субстанцію та стохастичний Інтелект.

Результати досліджень багатьох учених надають підстави до висновку, що матеріалістична цивілізація добігає закономірного кінця. **На зміну пануванню матеріального капіталу приходить панування знань та їхніх носіїв**. Настане нове світле майбутнє людства — **Ноосфера**.

Завдання кожної Людини під час життя на Землі — праця, у процесі якої в Людини виникають ідеї. Вони поповнюють Ментальний план Світового Розуму.

Багато дослідників усвідомлювали наявність Світового Розуму та його творчої діяльності. На підтвердження цієї думки наведемо кілька висловлювань науковців різних країн.

Видатний український учений, засновник Академії наук України В. Вернадський майже століття тому наголошував: "...ми доходимо

висновку щодо переходу до нового суспільного ладу, нової ери в житті людства та житті на нашій планеті взагалі, коли точна наукова думка як планетна сила виступає на перший план, проникаючи й змінюючи все духовне середовище людських суспільств, коли нею охоплюються та змінюються техніка життя, художня творчість, філософська думка, релігійна думка... Я глибоко переконаний і дедалі більше переконуюся, що є єдина можливість зробити суспільну культуру міцною — це підняти маси, зробити для них культуру (передусім науку) життєво необхідною" [1].

Подібно до людського організму, де майже всі функції, що відповідають за взаємодію з довкіллям, координує мозок, так і функціонуванням сучасного глобального надорганізму — Ноосфери — керує її Розум — людський Розум. "Проблему взаємозв'язку Космосу та Людини" В. Вернадський вирішує на користь їх духовно-матеріальної органічної єдності. З появою на планеті Людини розпочався новий етап у розвитку біосфери, що переходить у Ноосферу — сукупність Розуму й культури, створеної Людиною. Врешті-решт, припускав учений, людство вийде в Космос. Як бачимо, друга половина ХХ ст. блискуче підтвердила це передбачення.

Ж. А. Фабр (1823—1915), французький ентомолог, автор 10-томного видання "Спогади ентомологічні", зазначав: *"Світ керований нескінченним Розумом. Що більше я спостерігаю, то більше відкриваю цей Розум, який світиться за тьмяницею суцього. Я знаю, що з мене глузуватимуть, але не переймаюся цим, легше здерти з мене шкіру, аніж позбавити віри в Бога. Бог, мені не потрібно вірити в Нього — я бачу Його"*.

В. фон Браун (1912—1977), німецький фізик, один з основоположників космонавтики, керівник американської космічної програми, стверджував: *"Я не можу зрозуміти ученого, який не визнавав би Вищого Розуму в усій системі Всесвіту, так само як і не міг би зрозуміти богослова, який заперечував би прогрес науки. Релігія та наука є сестрами"*.

Отже, призначенням кожної Людини, яку відрізняє від інших біологічних видів наявність Розуму, є **накопичення Інтелекту Світового Розуму**, тобто кожна Людина у процесі творчої діяльності сприяє накопиченню ІСР. І це є її основним призначенням.

Людині надано право жити. Вона має Розум. Кожен із нас повинний ставитися до себе надзвичайно серйозно та прагнути відповідати своєму призначенню. Сьогодні світ перебуває на роздоріжжі. Ключові ідеї минулих століть реалізо-

вано. Що складнішу річ чи явище Людина намагається осягнути, то складнішу ідею має продукувати. З математики відомо, що більшу флуктуацію потрібно продукувати, то більший масив елементів, з якого робиться вибірка, слід мати.

Якщо розглядати соціальні системи крізь призму ідеології Ноосфери, то основою соціального розвитку є не класова боротьба, як вважають марксистки. **Соціальний розвиток — це розширення Інтелекту Світового Розуму, з якого робляться вибірки для пошуку шляхів подальшого розвитку світобудови — розвитку людства** [6].

Нині поширені думки про особливий менталітет української нації. Однак як він формується? Про це ніхто не висловлює жодної ідеї. Формування менталітету логічно й послідовно визначено Давньою арійською філософією [7], згідно з якою є Ментальний план, чи тонкоречовинна субстанція, на якій збираються всі мислеформи людей — "ментальні тіла" чи "дух". Ці мислеформи об'єднуються за спільними першоідеями та переходять на нижній Ментальний план, згодом — на Астральний план, де, відповідно до першоідеї, дістають інформаційно-енергетичне наповнення й повертаються на Фізичний план до людей, які генерували мислеформи. Згенеровані певним народом множини мислеформ і формують менталітет нації та її життєву позицію.

Щоб змінити життя на Землі, люди повинні змінити власне ставлення до нього та формувати позитивні мислеформи. Саме на цьому рівні працює формула **"як гукнеш, так і відгукнеться"**.

Сьогодні ми є свідками ренесансу "космічної філософії". Людство, перед яким постала потреба пошуку шляхів вирішення глобальних проблем (соціальних, екологічних, військової безпеки тощо), впритул підійшло до освоєння космічного Світогляду й світовідчуття. Соціум шукає ті принципи сприйняття світу, які допоможуть йому вижити у складному та суперечливому світі.

"На зміну Землі-галері, яка пливе в неосвяженому океані та яку ніхто не може полишити, де кожен, немов каторжанин, прикутий до весла ланцюгами користі та егоїзму, заздросі та злості, повинна прийти інша Земля. Її теж не можна полишити, але члени команди вільні, чисті думками й сильні духом, об'єднані загальною високою та розумною метою" [12].

В. Вернадський і Ноосфера

Двадцять років ХХ століття... Перша світова війна, громадянські війни. Люди вбивають один одного. Ворожеча, кров, смерть. Людство не має

жодної ідеї, що сприяла б прогресу Світового Розуму. Розум надано Людині, щоб мислити, а це означає: аналізувати минуле, оцінювати сьогодення та прогнозувати майбутнє. Діяти так, щоб життя на Землі розвивалося в напрямі Любові та Добра — для кожної людини, кожної сім'ї, кожного народу, кожної країни та всієї біосфери, а зло викоринилося.

Ідеї видатного грека Платона було своєрідно розвинено в оригінальному філософському напрямі, що сформувався наприкінці XIX — на початку XX ст. і дістав назву космізму. Його знаними представниками були В. Вернадський, К. Цюлковський і М. Федоров.

В ідеях цих учених відчутне наслідування Платона, зокрема:

— постулат про генетичну єдність Космосу та Людини;

— віра в можливість пізнання Космосу;

— ідея про потребу гармонійного співіснування Космосу та Людини;

— віра в те, що все, створене Богом, — не гра, а для чогось потрібне;

— переконання, що тільки від Людини залежить, чи зможе вона пізнати той прообраз, відповідно до якого створено Людину та Космос;

— переконаність, що пізнання Космосу як першої копії з досконалого зразка є кроком до пізнання суцього.

Учені змогли зазирнути в майбутнє й передбачити процеси різкої зміни масштабів творчої діяльності людства, глобалізацію соціальних процесів як необхідної умови подальшої еволюції Людини.

Новий етап такої еволюції, на їхню думку, передбачає активність людської спільноти. Подальший розвиток Космосу та Людини залежить від творчої діяльності індивідів, здатності об'єднатися, здолати ворожнечу й війни, впливати на хід природних та історичних процесів.

Феномен людської свідомості багато сотень років залишався предметом дослідження філософів і психологів, до появи квантової фізики, що зіткнулася з проблемою виміру. Квантові фізики одноставно заговорили про умови спостереження, які задаються свідомим суб'єктом або макроскопічним приладом, але про можливу модель свідомості доки не йшлося. Одні зазначали, що свідомість — це лише ілюзія, інші — що свідомість можна описати яким-небудь складним математичним алгоритмом, але завжди залишалося щось незрозуміле, недомовлене в цьому таємничому феномені.

За одним із тлумачень, "свідомість — це вища, найбільш розвинена і складна форма,

відображення, яка властива тільки людині. Виникнути вона могла лише завдяки тому, що становила собою подальший розвиток тих менш досконалих форм відображення, які сформувалися в процесі еволюції живих організмів" [15].

Експерименти фізиків нав'яли вченим нові ідеї, і вони зрозуміли, що на матеріальний світ впливає **колективна свідомість**, тобто якщо люди думають про події, які відбуваються навколо них однаково, то їхні мислеформи із часом формують матеріальний світ.

"Втомившись" від нашестя думок і мислеформ без позитивних першоідей "Бог (Світовий Розум) посилає на Землю сигнал людству про своє існування". Його "звістку" отримує український учений В. Вернадський. У дослідженнях він доводить, що *біосфера Землі від самого початку сформувалася як складна система, з великою кількістю видів організмів, кожен з яких виконував свою роль у загальній системі*. Без цього біосфера взагалі не могла б існувати, тобто стійкість її існування було відразу зумовлено її складністю. В. Вернадський особливо виділяє трансформаційний вплив на Землю однієї з форм життя — Людини — через її розумову діяльність і передбачає швидке зростання глибини та масштабів цього впливу. Внаслідок техногенної діяльності Людини біосфера Землі докорінно перетворюється та стає Ноосферою — "сферою Розуму". Вона охоплюватиме дедалі більшу частину Землі — від глибоких надр до найвищих шарів атмосфери [1]. **Учення В. Вернадського покляло початок вивченню впливу Розуму людей на матеріальний світ.**

Французькі вчені та Ноосфера

Проблеми розвитку матеріального світу (біосфери) та свідомості учені активно почали досліджувати ще у 1920-х рр. У вжиток було введено термін "Ноосфера", у статтях французького математика і філософа Е. Ле Руа — професора Коллеж де Франс (від 1921 р.), члена Французької академії наук (від 1945 р.), представника католицького модернізму. Його відомі праці в галузях математики, антропології та філософії, на жаль, досі не перекладено українською мовою.

Поняття "Ноосфера" Е. Ле Руа використовував на позначення сучасної геологічної стадії розвитку біосфери. Цю позицію поділяв його приятель — видатний французький геолог П. Теяр де Шарден.

Е. Ле Руа та П. Теяр де Шарден познайомилися з В. Вернадським 1923 р. у Парижі. Слід зазначити, що термін "Ноосфера" з'явився в працях французьких учених лише після того, як вони на початку 1920-х рр. прослухали в Універ-

ситеті Сорбонни у Франції курс лекцій В. Вернадського з проблем геохімії та біогеохімії.

У книзі "Нариси геохімії", виданої 1924 р. у Парижі французькою мовою, учений зазначав: *"З Людиною, поза сумнівом, з'явилася нова величезна геохімічна сила на поверхні нашої планети. Рівновага в міграції елементів, яка встановилася протягом тривалих геологічних часів, порушується Розумом і діяльністю Людства* (Виділено мною. — М. С.). *Ми перебуваємо нині в періоді зміни цим шляхом умов термодинамічної рівноваги усередині біосфери"*.

Варто докладніше зупинитися на постаті П. Теяра де Шардена, ім'я якого також пов'язано з формуванням і розвитком ідеї Ноосфери. Це один із найяскравіших мислителів ХХ ст., палеонтолог і священник, професор кафедри геології Католицького університету в Парижі та член Ордену єзуїтів. Учений розвивав уявлення про духовну еволюцію Всесвіту, підсумком якої сьогодні є діяльність "Людини розумної", а перспективою — прямування до нескінченної "точки Омега", до одухотворення й перетворення Всесвіту, **до єднання Людини з Творцем Всесвіту**.

Науковець зауважував, що еволюція — це щось значно більше, ніж теорія, система або гіпотеза. Вона є основним знанням, якому тепер мають підкорятися всі теорії, гіпотези, системи, якщо прагнуть бути розумними й істинними, а поява у фіналі Людини на Землі є тільки логічним результатом упорядкованого процесу, спланованого від початку виникнення нашої планети: *"Людина — не статичний центр світу, як довго вважав світ, а вісь і вершина еволюції, що набагато прекрасніше"*. Згодом науковець зазначав: *"Коли Людина дізналася, що доля світу в ній самій, вона вирішила, що перед нею відкривається безмежне майбутнє, в якому вона не може загубитися, і ця первісна реакція часто спонукає її на пошуки своєї завершеності у відокремленні"* [12].

У 1920 р., блискуче захистивши в Сорбонні дисертацію на тему "Савці нижнього еоцену Франції", П. Теяр де Шарден здобув докторський ступінь і обійняв посаду професора кафедри геології в Католицькому університеті в Парижі. Еволюційні ідеї вченого стали приводом для доносу щодо його єретичних суджень по лінії Ордену єзуїтів. Доносам було дано хід, і професору заборонили читати лекції. Від 1926 до 1946 рр. він працював дослідником природи в єзуїтських місіях у Китаї, де й написав свою головну книгу — "Феномен Людини". Повернувшись у Францію 1946 р., П. Теяр де Шарден не отримав дозволу на друкування цієї праці, йому заборонили виступати

з питань філософії і навіть відвідувати Париж. Учений прийняв пропозицію зі США керувати розкопками у Східній Африці.

За рік до смерті П. Теяра де Шардена записав у щоденнику: "Усі пригоди у сфері духу — це голгофа". 10 квітня 1955 р. він помер у Нью-Йорку від серцевого нападу. Посмертні публікації праць ученого спричинили нові санкції Ватикану. У 1957 р. книги П. Теяра де Шардена було вилучено з бібліотек семінарій і католицьких установ, указ ватиканської канцелярії закликав охороняти католицьку молодь від згубного впливу його праць. Проте ці ідеї надихнули багатьох католиків, ученого навіть порівнювали з Хомою Аквінським, який свого часу відкрив нові шляхи об'єднання християнства з наукою. Сьогодні ідеї вченого відомі далеко за межами світу католицьких богословів [14].

Відправною точкою своїх досліджень і В. Вернадський, і П. Теяр де Шарден вважали так звану цефалізацію — процес збільшення маси головного мозку і, як наслідок, еволюційно прискорений розвиток нервової системи Людини. Відбувається стрибок — від інстинкту до думки, отже, еволюція біосфери прямує в напрямі розвитку свідомості, тобто формування Ноосфери. Звідси висновок: **нематеріальна думка Людини стає геологічним чинником, що матеріально перетворює планету. З'являється загальнопланетарний Мозок, який бере на себе відповідальність за подальший розвиток планети** [12].

П. Теяр де Шарден називав Ноосферою певну "оболонку думок" над Землею. Він уподібнював Розум до полум'я, в якому зігрівається земна куля і яке поступово охоплює планету, утворюючи новий покрив: *"Земля не лише покривається міриадами зерняток думки, але огортається єдиною мислездатною оболонкою, що створює функціонально одну велику зернину думки в космічному масштабі. Безліч індивідуальних мислень групується та посилюється в акті одноставного мислення. Таким є той загальний образ, в якому аналогічно та симетрично з минулим ми можемо науково уявити собі людство в майбутньому"* [12].

Академік В. Вернадський вкладав у поняття Ноосфери принципово інший сенс. На думку ученого, це матеріальна оболонка Землі, що змінюється під впливом людей, які своєю діяльністю так перетворюють планету, що можуть бути визнані "потужною геологічною силою". Ця сила — думкою та працею — перебудовує біосферу "в інтересах людства, що вільно мислить, як єдиного цілого".

(Далі буде)

Список бібліографічних посилань

1. Вернадский В. Биосфера. Москва : Мысль, 1967. 376 с.
2. Крисаченко В. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
3. Тихоплав В. Ю., Тихоплав Т. С. Наше духовное исцеление. Санкт-Петербург : Весь, 2003. 288 с.
4. Вейник А. Термодинамика реальных процессов. Минск : Наука і тэхніка, 1991. 576 с.
5. Савин А. Ю. Человек на пути к "космическому сознанию". URL: http://old.nastrussia.ru/noocosmos_2.htm.
6. Острецов И. Введение в философию ненасильственного развития. Москва : Великий Град, 2013. 320 с.
7. Беляев И. Древнеарийская философия. Том 1. Москва : Фонд развития и поддержки следственных органов, 2008. 480 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів : У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973.
9. Кузнецов В. Эра Разума (сознание и жизнь). Днепропетровск : Литограф, 2011. 220 с.
10. Тихоплав В., Тихоплав Т. Научно-эзотерические основы мироздания. Жить, чтобы знать. Серия: Квантовая магия. Книга 1, 2. Санкт-Петербург : Весь, 2016.
11. Сенченко М. Аксиоматична теорія соціальних систем. *Вісник Книжкової палати*. 2017. № 11. С. 3—9.
12. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 239 с.
13. Повод С. Значення наукового надбання Володимира Вернадського та його актуальність у подоланні викликів сучасності. 15.06.2017. *Дніпропетровська обласна організація Національної спілки журналістів України*. URL: <http://nsju.dp.ua/znachennya-naukovogo-nadbannya-v-i-vernadskogo-ta-jogo-aktualnist-u-podolanni-viklikiv-suchasnosti.html>.
14. Швецова-Водка Г. Учення про ноосферу як підстава розвитку ноокомунології. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2018. Вип. 2. С. 10—23.
15. Свідомість: її походження та соціальна сутність. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/Phil/36.htm>.

Надійшла до редакції 17 серпня 2023 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.11(477)(091)(045)

Орест Мацюк,

*український історик, архівіст, краєзнавець,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник культури України*

Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова

У вітчизняній і зарубіжній літературі з історії українського друкарства цілий ряд дослідників висловлював свої думки і припущення з приводу існування друкарень на Україні до Івана Федорова. Однак ці докази ґрунтувалися, головним чином, на словах самого Федорова у його післямові до львівського "Апостола" "вселшумися в преимени- том граде Лвове, яко по стопам ходяще топтаным некоего богоизбранна мужа начах глаголати в себе молитву сію". Переважна більшість дослідників зовсім справедливо вважала і вважає, що це поки що найраніша відома нам згадка про існування друкарства у Львові до Івана Федорова. Були і такі довідники, які не вірили в слово самого Федорова, роблячи з цього свої власні висновки, хоч і не мали для цього жодних доказів¹. Г. І. Коляда² вважає, що навіть під час

приїзду І. Федорова до Львова в 1572 р. тут існувала вже друкарня і були друкарі. Одним з них міг бути львівський міщанин Семен Сідляр, який позичив друкарю 700 злотих на обладнання його друкарні у Львові³. С. Сідляр був освіченою людиною, високо цинив друкарство і майстерність І. Федорова, листувався з князем Курбським, який писав йому: "Познах в тебе искры от божественного огня, возгорешемь являемья"⁴.

Крім С. Сідляра, нам добре відомий і Лаврентій Филипович. У Федорова був помічник — хлопець із Заблудова Гринь Іванович. Федоров не мав часу вчити його різних процесів друкарської справи і віддав на два роки до Лаврентія Филиповича в науку малярства. Гринь навчався не лише малярства, він опанував весь складний комплекс друкарської справи⁵. Оскільки Лаврентій

¹ А. С. Зернова, Начало книгопечатания в Москве и на Украине, Москва, 1947, стор. 47—49.

² Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство перед Іваном Федоровим, "Радянське літературознавство", № 6, Київ, 1962.

³ St. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z konca XVI wieku. Rozprawy wyd. filolog. Akad. Umiej. w Krakowie, t. XI, Krakow, 1884, стор. 23.

⁴ А. Курбский, Сочинения, РИБ, т. 31, СПб., 1914, стор. 469.

⁵ St. Ptaszycki, згадана праця, стор. 30—33.

Филипович знав друкарство, то можна припускати, що він мав відношення до тієї друкарні, яка існувала у Львові до І. Федорова⁶.

На особливу увагу заслуговують і слова епітафії І. Федорова: "Друкування занедбалое обновил". Є. Л. Немировський на основі власних висновків і міркувань доводить, що ці слова слід віднести до 1583 р., коли І. Федоров після 10-літньої перерви знов почав друкування слов'янських книг у Львові, а не до 1574 р., бо до цього року у Львові нібито взагалі не було друкарень⁷. Яке саме "занедбале друкування" тут згадується? "З того часу, як Федоров розпочав друкувати, він на жодну хвилину не "занедбував" своєї справи. Вже в останні дні життя свого Федоров з нечуваною енергією береться до організації шостої (а можливо і сьомої чи восьмої. — О. М.) на своєму віку друкарні. Очевидно, в епітафії Федорова мова йде про те друкарство, що було "занедбане" перед його приходом до Львова"⁸.

Тут доречно згадати і про найдавніший запис, зроблений Модестом Гриневецьким з решток надгробного каменя Ів. Федорова 28 вересня 1817 р., який був ще тоді в церкві Онуфрївською монастиря. Напис неодноразово публікувався в різних виданнях, починаючи з 1822 р.⁹. Однак сам запис Гриневецького вважався втраченим. І тільки

⁶ Г. І. Коляда, згадана праця, стор. 89.

⁷ Е. Л. Немировський, Документальные материалы львовских архивов о последнем периоде жизни и деятельности Ивана Федорова, "Исторический архив", № 4, М., 1961, стор. 232.

⁸ Г. І. Коляда, загадана праця, стор. 89.

⁹ а) П. Кеппен у 1822 р., публікація: К. Калайдович, Записка об Иване Федорове, "Вестник Европы", 1822, № 14;
б) Рисунок М. Гриневецького з 1817 р. опублікований у журналі "Klosy", 1884 р.;

в) В. Компаневич, анонімна стаття — *Cerkiew S. Onufrego Pustelnika i monaster XX, Bazylianow na przedmieściu Krakowskiem we Lwowie, "Lwowianin", t. II, 1837, стор. 71—72 (текст без рисунка).*

г) Я. Головацький, Начало і дійствование ставропігійського братства въ Львові по отношению историко-литературному, "Зоря Галицкая jako альбумъ ка годъ 1860", Львів, 1860, стор. 472, (без рисунка);

д) С. А. Уваров у реконструкції плити в 1875 р.;

е) А. С. Петрушевич, Иванъ Федоровъ Русскій Первопечатникъ. Историческо-библиографическое рассужденіе, Львів, 1883, стор. 25—26, (без рисунка);

є) І. В. Кревецький, Доля надгробного каменя Івана Федорова; Б. Михайлович, Наукове зацікавлення надгробним каменем Івана Федорова, "Стара Україна", Львів, 1924, стор. 48—54;

ж) В. Щурат, Довкола намогильного каменя І. Федорова, ЗЧСВВ, р. 1, т. 1, 1924, вип. 1, стор. 132—137;

з) І. П. Крип'якевич, Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., Київ 1953, стор. 54—55, (без рисунка);

и) Я. Д. Исаевич, Иван Федоров во Львове, журн. "Полиграфия", № 3, Москва, 1964, стор. 17, (рисунок) та ін. публікації;

в 1966 р. працівникові ЦДІА УРСР у Львові В. К. Сіверській вдалося відшукати цей запис серед інших документів. Таким чином, він повернувся на старе місце і знаходиться зараз у фонді Львівської Ставропігії¹⁰. Крім самого напису на плиті і герба (друкарської марки Федорова), що неодноразово публікувалися у вищезгаданих працях, Модест Гриневецький на початку зазначив, що "Похований при церкві св. Онуфрївській львівській якийсь друкар Московичський званий, свідчить надгробок його кам'яний з гербом на тому гробівці таким". Далі йде малюнок герба і текст напису, а також переклад його німецькою мовою¹¹. Крім Федоровської, в документі поміщені ще 4 інші епітафії, які можуть бути джерелом дослідження епіграфіки. Поки що тільки не досліджено, чи це є автограф самого М. Гриневецького.

На нашу думку, наведені слова Івана Федорова в його післямові до львівського "Апостола" і слова епітафії є прямим доказом того, що задовго до Федорова у Львові вже існувала друкарня, і, приїхавши до Львова, друкар застав її в занедбаному стані.

Можна навести багато висловлювань, припущень, висновків відомих істориків з приводу існування дофедорівських друкарень на Україні. Так Денис Зубрицький у широко відомій праці, присвяченій дослідженню історії галицьких друкарень, відвів цій темі окремий розділ під назвою "Друкарня перед Федоровичем у Львові"¹². Цей розділ автор починає так: "Що у Львові перед Іваном Федоровичем, тобто 1574 роком існувала руська друкарня, не підлягає ніякому сумніву, хоча ми не є в змозі показати пам'яток друкарських з цієї епохи. Якщо могла існувати в 1491 році в Кракові, в 1525 році в Вільні, чому ж не могла бути у Львові в середині Русі, де потреба таких книг була далеко більша, як де інде, тому, що в самій Львівській і Перемиській дієцезії було понад 4000 церков"¹³.

Такої думки дотримується і Г. І. Коляда, зазначаючи, що "уже а ргіогі важко допустити, щоб у Львові, адміністративному і торговельному центрі Західної України, значну частину якого становило українське міщанство, не було до 1573 р. слов'янського друкарства, що його понад 80 років перед тим розпочав Святополк Фіоль у сусідньому Кракові. Книги Фіоля, як про

¹⁰ Центральний державний історичний архів УРСР у Львові (далі ЦДІА УРСР у Львові), ф. 129, оп. 1, од. зб. 1584, а, арк. 1;

¹¹ Там же, арк. 2—3.

¹² D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-slowianskich w Galicji, Lwów, 1836, стор. 12.

¹³ Там же.

це говорить у своїй "Палінодії" Захарія Копистенський¹⁴, а також і книги, що їх видав Франциск Скорина¹⁵, були поширені на Україні"¹⁶. До цього слід додати також, що Львів саме в XV—XVI ст. був важливим центром торгівлі з Азією і західною Європою і найбільшим містом на Україні¹⁷. Тут зауважимо, що саме Г. І. Коляді належить найбільш ґрунтовна праця, яка на основі літературних джерел різного періоду, а також стародруків доводить, що на Україні друкувалися книги ще до приїзду у Львів Івана Федорова¹⁸.

Відомий дослідник слов'янського книгодрукування Єжи Самуель Бандтке також категорично твердить, що Іван Федоров не заснував, а відновив у Львові друкарню¹⁹. Список таких дослідників можна було б продовжити, але вже й цього вистачить, щоб побачити, який висновок зробили наші попередники.

Останнім часом у різних архівосховищах України виявлено ряд невідомих досі документів, пов'язаних з початком українського друкарства. Так у фонді василіанських монастирів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові, які з ряду причин не були дотепер у науковому обігу, вдалося виявити документи, в яких згадується, що друкарня у Львові існувала ще в 1460 р. Це заява монахів Львівського василіанського монастиря св. Онуфрія від 23 липня 1791 р. фіскальній колегії з проханням вжити заходи в справі повернення монастиреві провізорами Ставропігійського братства рухомого і нерухомого майна і друкарні, що належала монастирю від 1460 р., та виконання всіх зобов'язань відносно монастиря²⁰. В документі зазначається, що "монастир і церква св. Онуфрія були засновані, за свідченням львівського райці та історика Зиморовича, перед 1300 р. Хто фундував, на яких маєтках і які мав з того прибутки — невідомо. Далі року 1460 львівський громадянин Степан Дропан для матеріальної підтримки священників подарував монастирю свою

власну друкарню, яку польський король Казимир IV підтвердив привілеєм у 1469 р. Що ця ж друкарня була в монастирі св. Онуфрія, свідчать книги Іоанна Златоустого, передруковані в 1614 р. українським письмом, з часом Ставропігійське братство з приводу згаданої друкарні звернулося до міської церкви і подбало, щоб королівськими правами присуд монастиря скріпити і апробувати для себе...". Виклавши всі свої претензії, монастир звертається в кінці заяви, між іншим, з такою вимогою: "Отже скривджений провізорами монастир уклінно просить фіскальну колегію: 1) всі права разом з дотацією, що належить монастирю, хай у силу присяги провізори відновлять; 2) повернуть монастиреві друкарню або сплатять 40 000 флоренів як відшкодування за прибутки друкарні...".*

Для кращого розуміння першого документа доречно навести відразу уривки і з другого. Це пояснювальна записка провізорів Ставропігійського братства Львівському старосту від 20 жовтня 1792 р. у зв'язку з претензіями василіан на друкарню, засновану в 1460 р. львівським міщанином українцем Степаном Дропаном²¹. Звертаючись до Львівського цісарсько-королівського окружного управління, колятори Ставропігії дають відповідь на пояснення "прокуратора" отців василіан при церкві св. Онуфрія, зокрема на пункти, що стосуються майна вищезгаданої церкви. Справа, очевидно, тягнулася досить довго, коли побувала і в губернаторстві. Колятори не погоджуються з ставленням губернаторства до цієї справи, що знайшло своє відображення у його постанові від 5 липня 1792 р. за № 2003, оголошеній через повідомлення окружного управління від 6 та 12 серпня цього ж року за № 2499. Далі в пояснювальній записці читаємо: "По-перше відносно з'ясованої згаданим прокуратором розповіді про акт заснування монастиря св. Онуфрія. Він покликається на свідчення якогось класика чи то історика й буцімто місцевого райцю Зиморовича, який принаймні визнав як правду факт існування монастиря вже близько 1300-го року. Тому що він (прокуратор. — *О. М.*) не бажає і далі визнавати локації монастиря як добродійства своїх коляторів, тому й не наводить посилання на будь-який документ, так як до тієї ж (пояснювальної записки. — *О. М.*) додано акт дарування друкарні Онуфрійському монастиреві львівським громадянином Степаном Дропаном у 1460 р. для утримання монахів, так само і його апробацію найяснішим польським королем Казимиром IV у 1469 р.

¹⁴ Захарія Копыстенский, Палинодия, "Русская историческая библиотека", Петербург, 1878, т. IV, стор. 991—992.

¹⁵ П. В. Владимиров, Доктор Франциск Скорина, "Общество любителей древней письменности", 1888, стор. 243—244.

¹⁶ Г. І. Коляда, "Друкарь книг пред тым невиданых" у Львові, "Радянське літературознавство", № 6, К., 1959, стор. 102.

¹⁷ Я. Рутковский, Экономическая история Польши, Москва, 1953, стор. 83, 176, 190.

¹⁸ Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство..., стор. 85—90.

¹⁹ J. S. Bandtkie, Historya drukarni w Krakowie Wielkiem Xięstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła w wvchodzily, t. 1, Krakow, 1826, стор. 381—383.

²⁰ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2601, арк 1—2.

*Тут і далі переклад з латинської.

²¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2602, арк. 1—4.

Відтак погодимось і на те, що твори святого Іоанна Златоустого були знову надруковані українським шрифтом у згаданій не раз прокуратором друкарні в 1614 р., поки ще була очевидно в силі вищепредставлена апробація. Пізніше, однак, за погодженням зборів провізорів ставропійських церков, у тому числі і приміської церкви св. Онуфрія, ця друкарня була перевезена на те місце, де вона є і тепер. З того часу колятори актували прибутки (з друкарні. — *О. М.*), як це видно врешті з реєстру Миколи Красовського за 1693 і 1694 роки. З цих прибутків виплачувано по 200 фл. за роботу (в друкарні. — *О. М.*) і на прожиток двом або трьом монахам, які весь час змінювалися. І ось це так само доводить, що друкарня є власністю теперішніх коляторів і вони повинні нею користуватися, а не монахи.

Ось чому ні те, що Степан Дропан у вищезазначеному році немовби назавжди віддав монастиреві друкарню, про що одним документом доводиться, ні передруковування цих згаданих книг, ні перевезення друкарні як власності коляторів до (нинішнього. — *О. М.*) місця, ні збирання і заактовування тих належних прибутків не додає чогось суттєвого до висновку прокуратора, який слід розглядати як необгрунтовану вимогу про те, начебто провізори не мають жодного права користуватися друкарнею, ні завідувати нею, ні переміщати з місця на місце. А тільки має право це робити прохач, який проти нас виступає, про що і зараз заявляє у своєму позові".

Навівши уривки з двох документів, спробуємо розібратися у викладених фактах. Насамперед про заснування монастиря св. Онуфрія. Хоч ця подія сталася значно раніше, ніж була подарована монастиреві друкарня, і не має безпосереднього відношення до нашої теми, однак вона наводить на думку, що монахи мали в своєму розпорядженні документи, недоступні вищезгаданим коляторам і пізнішим історикам. Правдивість цих документів говорить і про правдивість інших фактів, викладених у заяві та в пояснювальній записці. Посилаючись на Зиморевича, онуфріївські монахи використали, безперечно, його латинський рукопис, який пролежав у них 162 роки і був мало відомий, поки його не переклав польською мовою Півкоцький і видав друком²². Правда, на початку XIX ст. Модест Гриневецький надсилав цей рукопис до Петербурга М. М. Карамзіну, який використовував його

для своїх праць²³. Однак ні в Росії, ні тим більше на Україні він не був до 1835 р. надрукований²⁴. Таким чином, стає зовсім очевидним, що монахи, пишучи свою скаргу ще наприкінці XVIII ст., користувалися рукописом, в якому Зиморович згадує і про заснування монастиря св. Онуфрія у Львові²⁵.

Якщо говорити про дарування (фундацію) Степаном Дропаном монастиреві в 1460 р., то два вищезгадані документи не є єдиним джерелом, яке засвідчує цей факт. Він засвідчений у численних друкованих матеріалах, а також рукописах, які збереглися і дійшли до нас. Зупинимось на деяких з них. Цікавою в цьому відношенні є хроніка монастиря, написана в 1771 р. з документів і розповідей монахів, зібраних Модестом Гриневецьким²⁶. Наведемо деякі з цих записів. "1460 р. — Малий привілей з вислою печаткою, наданий Степаном Дропаном — львівським міщанином монастирю св. Онуфрія, який так мав починатися: Nos Andreas Odrowqz ac... Цей привілей згадується в ставропигіяльній книзі Альбомом звань в реєстрі святоонуфріївських привілеїв, де і був анований. У цій же книзі на полях є згадка, що він загублений. Яка була його суть — дізнатися тоді було неможливо"²⁷. "1469 р. — У цьому році король Казимир привілеєм підтвердив фундацію Дропана. Привілей також згадується в книзі, званій Альбомом, однак у 1771 р. самого привілею вже не вдалося знайти"²⁸. "1518 р. — Фундація Костянтина Івановича Острозького"²⁹. "1585 р. Острозький робить фундацію"³⁰. "1614 р. — Надруковано тут книгу про священства (проповідь Іоанна Златоустого)"³¹.

Наведемо ще уривки з "Історії Онуфріївського монастиря", яка також збереглася в рукописі³². Уже з вступу дізнаємося, що в 1463 р.³³ Степан Дропан фундував монастир. У 1469 р. фундацію конфірмавав Казимир Ягеллончик³⁴.

²³ В. Zimorowicz, згадана праця, стор. VI—VII.

²⁴ Порівняй: Lucja Charewiczowa, *Historiografia i miłosnictwo Lwowa, Lwów*, 1938, стор. 22—23.

²⁵ В. Zimorowicz, згадана праця, стор. 85.

²⁶ Львівська державна наукова бібліотека Міністерства культури УРСР, Відділ рукописів (Далі ЛДНБ, ВР), фонд М. В. № 132.

²⁷ Там же, стор. 2.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же, стор. 3.

³¹ Там же, стор. 6.

³² Там же, № 374.

³³ У деяких рукописних і друкованих джерелах датою фундації Дропана вважається не 1460, а 1463 р., що є помилкою. Часом підтвердження привілею всюди вважається 1469 р.

³⁴ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 9.

²² В. Zimorowicz, *Historia miasta Lwowa, krolewstw Galicyi i Lodomeryi stolicy; z opisaniem doWadnem okolic i potójnego oblzenia...*, Lwów, 1835.

Після вступу уже в самій історії монастиря розшифровуються і більш докладно описуються події: "Певного щось можна сказати в році 1463. Тоді Степан Дропан, міщанин львівський, надав монастиреві сему прибутки, а рівночасно віддав і поручив єго опіці і наглядові Львівського городського св. Успенського Братства³⁵. Львівський староста Андрій Одровонж того ж самого року підтвердив донацію Дропана, а король Казимир Ягайлович видав на те в році 1469 привілей. Від того часу св. Онуфріївський монастир був під зверхністю св. Успенського братства"³⁶.

Хоча в "Історії Онуфріївського монастиря" записи одних і тих же подій часто повторюються, однак кожного разу вони подають нові факти, пов'язані з існуванням тут друкарні ще до приходу в цей монастир Івана Федорова. Далі в рукописі читаємо: "Степан Дропан, міщанин львівський, відбудувавши цей монастир, встановивши його прибутки, припоручив його покровительству і наглядові львівського городського св. Успенського Братства³⁷. В році 1571, коли церква і будинки св. Успенського Братства в місті згоріли, перенесло воно (братство. — О. М.) сюди свою друкарню, яка знаходилася тут аж до 1616 р. Тут же у році 1614 видруковано книжку о священстві"³⁸. Денис Зубрицький так описує подію 1571 року: "Від пожежі, яка почалася з єврейських будинків, нововідбудована братська церква згоріла дотла"³⁹. Дивно, що дослідники не звертали уваги на цю дату, в то й час ко ж во н згадується в деяких монастирських шематизмах василіанського монашого ордена⁴⁰. А вже всім добре відомо, що Іван Федоров приїхав із Заблудова до Львова в 1572 р., а перші докумен-

тальні відомості про перебування його у Львові є тільки з початку 1573 р.⁴¹.

Повернемося, однак, до згаданої історії монастиря. Як видно з монастирських хронік, князі Острозькі були фундаторами Онуфріївського монастиря⁴². Далі складач хроніки згадує події, які частково відомі нам із наведених вище двох документів, знайдених у ЦДІА УРСР у Львові: "Що також той же Костянтин Іванович воєвода Волинський подарував цьому монастиреві сіножать біля Білогорського болота, про що згадується в привілеї Сигізмунда III, і фундував тут друкарню, доказом чого є кам'яний надгробок похованого 5 грудня 1583 р. при святоонуфрійській церкві друкаря, званого Московичський, у році 1583 згаданого і книжка тут друкована, яка є в тутешній бібліотеці. Все це є справжнім доказом, що з інкорпорації князя Острозького, Київського воєводи вноситься такими словами: "Прибутками забезпечив, що той князь Острозький маршалок Волинський фундатор цього монастиря св. Онуфрія мусить бути названий щодо відкупу площі, саду, щодо фундації друкарні pro sustentatione, вимурування церкви..."⁴³. Далі ще раз згадується пожежа 1571 р., справа про перенесення друкарні у тому ж році, друкування книги "Проповідь Іоанна Златоустого" та про підпорядкування монастиря Ставропігії в 1586—1589 рр.⁴⁴. У 1592 р. Сигізмунд видав 15 жовтня привілей, яким конфірмував права Онуфріївського монастиря⁴⁵.

Напис на надгробному камені Івана Федорова, зроблений Модестом Гринецьким 28 вересня 1817 року

Слід згадати і про "Пом'яник видатних людей Онуфріївського монастиря", в якому згадуються польські королі Сигізмунд III і Владислав IV, які привілеями підтвердили права монастиря, а також князі Острозькі і Степан Дропан як фунда-

³⁵ Див. Хроніку монастиря.

³⁶ ЛДНБ, ВР, фонд М. В., № 374, стор. 16.

³⁷ Я. Д. Ісаєвич довів, коли була перша згадка в документі про Львівське братство. На основі цього можна припускати, що в XV ст. на Україні братства ще не існували, були тільки опікуни церков і монастирів (ктитори, витрикуші). Отже тут і далі по відношенню до XV — першої половини XVI ст. слово "братство" слід вважати як умовне, подане на основі пізніших документів братства та деяких істориків. У цій же праці Я. Д. Ісаєвич наводить деякі рукописні документи, в яких йдеться про фундацію Степана Дропана в 1460 р., робиться їх джерелознавчий аналіз. Див. Я. Д. Ісаєвич, Найдавніші документи про діяльність братств на Україні, "Історичні джерела та їх використання", випуск другий, К., 1966, стор. 13—22.

³⁸ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 12.

³⁹ Денис Зубрицький, Літопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства, Львів, 1926, стор. 10.

⁴⁰ Шематизм провинції св. Спасителя чина св. Василя Великого въ Галиції... и короткій поглядъ на монастыри и монашество руске, отъ заведеня на Русі віры Христовой ажъ по нышшное время, Львів, 1867, стор. 5.

⁴¹ St.Ptszycki, згадана праця, док. № 1.

⁴² ЛДНБ, ВР, фонд М. В., № 374, стор. 17.

⁴³ Там же, стор. 18.

⁴⁴ ЛДНБ, ВР, фонд М. В. № 374, стор. 19.

⁴⁵ Там же, стор. 20.

тори⁴⁶. Як бачимо з наведеного, князь Костянтин Іванович Острозький ще до приїзду Івана Федорова у Львів фундував монастирю друкарню. Як дізнаємося пізніше, друкарня в Острозі існувала ще на початку XVI ст.

Розповімо докладніше про львівського міщанина середини XV ст. Степана Дропана, якого ми вважаємо зачинателем українського друкарства. Про нього до нас дійшли скупі відомості. Є кілька згадок у львівських документах, що відкриті протягом XV ст. Відомо тільки, що він був українцем і багатим міщанином Львова, бо, згадаймо, мав змогу зробити монастирю таку велику фундацію. С. Дропан був зятем Яна Зоммерштайна^{46а}, від прізвища якого походить, між іншим, назва Замарстинів (колишнє село, а пізніше передмістя Львова). Відомо, що Ян Зоммерштайн купив 1 грудня 1423 р. 12 спадкових ланів* ґрунту в Білогощі, які після його смерті повинні були перейти у власність жінки і сина Івана. В цей же день він купив тако ж 12 пр угів ґрунту для дороги, щоб зробити підїзд до свого фільварку⁴⁷. Після того, коли Дропан одружився з дочкою Зоммерштайна, вона після смерті батька одержала в придане від матері частину земель у Білогощі, які Дропан і подарував в 1460 р. монастирю разом з друкарнею. Пізніше, як бачимо з вищенаведених документів, монастир, домагаючись повернення Братством друкарні, згадує і ґрунти в Білогощі. Невідомо тільки, внаслідок чого монастир втратив ці ґрунти, які пізніше Костянтин Іванович Острозький знов закріплює за ним разом з друкарнею, а Сигізмунд III підтверджує це своїм привілеєм у 1592 р.⁴⁸

Цікавим є й тот факт, що в 1486 р. виступає у Львові інтролігатор Михайло Дропан. Він був возним (судовим виконавцем) Ради міста і інтролігаторством займався очевидно для збільшення своїх прибутків⁴⁹. Такий збіг прізвищ у споріднених професіях не випадковий. Михайло Дропан міг бути членом сім'ї Степана Дропана і опраляти його книги. Таких випадків, коли ціла сім'я займалася одним ремеслом, знаємо багато.

⁴⁶ Там же, № 429, стор. 9—10.

^{46а} Іван Крип'якевич, Середньовічні монастирі в Галичині. Записки Чина св. Василя Великого, том II, Жовква, 1927, стор. 88.

* Один лан дорівнював близько 25 га.

⁴⁷ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, фасц. 74, арк. 14—17.

⁴⁸ ЛДНБ, ВР, фонд. М. В. № 374, стор. 18; пор. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 1, од. зб. 2601, стор. 2.

⁴⁹ Anna Jfdrzejowska, Książka Polska we Lwowie w XVI w., Lwow—Warszawa, 1928, стор. 78, пор. згадку Вл. Абгарам: Sprawozdania do badania historii sztuki w Polsce, Krakow, 1907, t. 8, zes. 1—2, стор. LXII.

Наприклад, син Івана Федорова, відомий з документів як Іван Інтролігатор або Іван Друкаревич, також був у Львові відомим інтролігатором. Тут слід додати, що у Львові в XV—XVI ст. було декілька Дропанів, прізвища яких часто зустрічаємо в документах⁵⁰.

На жаль, з 60-х років XV ст., коли відбувалися описувані події, залишилося дуже мало документів. Вони відсутні у всіх міських, гродських і земських актах, що можна пояснити лише спустошенням і пожежами Львова в 1463 р.⁵¹. Проте фундація Дропана згадується в багатьох хроніках і публікаціях. Ісидор Шараневич, наприклад, згадує про те, що Степан Дропан⁵² "вінуєт монастырскую церковь" і що ця грамота підтверджена польським королем Казимиром Ягеллончиком, у примітці зазначає, що в архіві Ставропігії нема цієї грамоти. Лише в списку давніх ставропігійських грамот, складеному в кінці XVI ст., зустрічається її реєстр⁵³. У літописі Д. Зубрицького також зазначено про фундацію Дропана і підтвердження цього львівським старостою Андрієм Одровонжом у цьому ж році і Казимиром IV у 1469 р. Літопис Зубрицького також не подає жодних даних з 1463 по 1521 р.⁵⁴

До Метрики Коронної не внесено підтвердження королем Казимиром IV фундації С. Дропана. В 1469 р. не записано жодної львівської апробації⁵⁵. Такі пропуски в Метриці Коронній пояснюються відсутністю короля в столиці, це ж саме ми спостерігаємо і в часи панування інших королів, коли вони виїздили. І справді, з цілого ряду документів та публікованих джерел дізнаємося, що Казимир IV перебував саме в 1469 р. кілька місяців у Львові⁵⁶. Необхідно зазначити, що львівські міщани у час люстрації

⁵⁰ Acta officii consistorialis leopoliensis edidit G. Rolny (Zabytki dziejowe. t. 2), Leopoli, 1927, vol. I, стор. 306, 308, 347, 369, 370, 391, 393, 396, 403, 539; vol. II, Leopoli, 1930, стор. 269, 562, 597, 598; Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej..., t. XIV, Lwów, 1889, стор. 218, 482; ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 3, т. 8, арк. 25, 115, 144, 211 та ін.

⁵¹ Денис Зубрицький, Кроніка miasta Lwowa, Львів, 1844, стор. 114—115.

⁵² У публікації помилково — Дропин.

⁵³ Ісидор Шараневич. Черты изъ истории церковныхъ бенефицій и мірского духовенства в Галицкой Руси, Львів, 1902, стор. 349.

⁵⁴ Денис Зубрицький, Літопись Львовскаго Ставропігійскаго Братства, Львів, 1926, стор. 7—8.

⁵⁵ Matricularum Regni Poioniae summaria, excussis codicibus, qui in Cliatrophylacio maximo Varsoviensi asservantur..., Pars I... (1447—1492), Varsoviae, MCMV, стор. 33.

⁵⁶ F. Jaworski, Człowiek polscy we Lwowie, Lwów, 1906, стор. 18—19; I Chodyncki, Historia stoletcznego krolewstw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od zabzenia jego az do czasow terazniejszycti, Lwów, 1829, стор. 58—59.

1663 р. назвали серед інших і привілеї короля Казимира з 1469 р.⁵⁷. Покликаючись на дані Ходинецького про перебування у Львові короля, варто згадати і про його історію церков у цій же книзі, де він, подаючи історію Онуфрійської церкви і монастиря отців василіан, зазначає, що ці будівлі були дерев'яні, але в 1518 р. князь Острозький призначив фундацію на побудову мурованих будівель, забезпечив прибутками і заклав тут друкарню. Однак як друкарню, так і молодшим Братством при монастирі управляло Ставропігійське Братство⁵⁸. Тут слід звернути увагу й на те, що саме в 1518 р. усі дерев'яні будівлі монастиря і церква згоріли. Очевидно, згоріла разом з ними і друкарня, якщо Острозький, відновлюючи, чи вірніше відбудовуючи заново, монастир, подарував йому і друкарню. Виходить, що це вже була друга друкарня, яка існувала при цьому монастирі.

Описуючи Онуфрійський монастир як пам'ятник архітектури, Чоловський також згадує друкарню⁵⁹. Крім цього, слід згадати ще й такий факт. Придбавши друкарню, львівське Братство, щоб забезпечити її правове існування, просило своїх членів — князя Костянтина Василя Острозького і Федора Скумина-Тишкевичів дістати для друкарні й школи королівський привілей. Вони допомогли Братству, і 15 жовтня 1592 р. воно одержало цей документ. Про друкарню тут було сказано як про майстерню (*officina*), "що існувала при тій самій церкві здавна (*antiquitus*) й кілька років тому була реформована"⁶⁰. Антін Петрушевич вважає, що слова "існувала при тій самій церкві здавна" вказують на введення книгодрукування у Львові Іваном Федоровим близько 1572 р. Слова ж: "Кілька років тому була реформована" — до 1586 р., в якому львівське Братство, закупивши верстат Івана Федорова, завело в себе друкарню.

І далі робить висновок: "Отже перед Іваном Федоровим не було руської друкарні у Львові, про що тоді могли "краще знати, як ми нині". Полемізуючи з д. Зубрицьким, Петрушевич говорить, що його "догадки заперечують слова, які читаються на надгробному камені цього ж друкаря...: "Друкаръ книг пред тым

невиданых"⁶¹. Але слово ці ні в якому разі не можна розуміти так, що Львів до Федорова не бачив друкованих книг. Це хвала Федорову, що створив книги небаченого раніш високого мистецтва"⁶². Привілей говорить про друкарню, яка існувала здавна при тій самій церкві, тобто при Успенській. Як відомо, друкарня Федорова ніякого відношення до Успенської церкви не мала, значить, і в королівському привілеї йдеться не про Федорівську друкарню.

Якщо існування друкарні у Львові починаючи з 1460 р. беззаперечно, то звідкіля ж взялася на початку XVI ст. друкарня в Києві, коли там, як відомо, перша датована книга, яка вийшла з друкарні Києво-Печерської лаври, придбаної із Стратина, датується 1616 р., а книгодрукування згідно з архівними документами і самими стародруками почалося не тільки в Києві, але й взагалі в Східній Україні не раніше 1615 р.⁶³. Відповідь на це запитання дає Топографічний опис Київського намісництва 1787 р. У розділі "О типографіи, или печатномъ домі Києвопечерскія лавры" подаються відомості про заснування там друкарні, і тому цей документ подаємо повністю в перекладі українською мовою.

"Друкарський будинок Києво-Печерської лаври раніше був неподалік від цього монастиря навпроти Микільського монастиря, будівля його була дерев'яна, так як і церква при ньому во ім'я святої Катерини, побудував його архіандрит печерський Протасій велінням Костянтина Івановича князя Острозького, воєводи троцького, гетьмана Великого Князівства Литовського, старости брацлавського і вінницького, який тоді подарував Києво-Печерській лаврі літери і всі знаряддя до друкарської справи, що раніше належали острозькій друкарні в літо від народження Христа 1531-е. Друкування книг почалося 1533. У 1706 р., коли блаженної і вічної слави достойний пам'яті государ Петро перший почав будувати Києво-Печерську фортецю, велів він дерев'яну друкарню і церкву зняти і друкування книг перенести всередину монастиря, що й було зроблено. Перенесено також і дерев'яну будівлю, а в 1720 і 1721-му році вибудований посеред монастиря із східного боку великий кам'яний будинок, в якому сьогодні друкування книг на шість станів (верстатів. — О. М.) завжди проводиться"⁶⁴.

⁵⁷ Archiwum Głowne Akt Dawnych (Warszawa), Lustrationes, L. XVIII, t. 75, стор. 1 зв.

⁵⁸ I. Chodynicki, згадана праця, стор. 344—345.

⁵⁹ Aleksander Czolowski, W sprawie klasztoru i dzwonnicy 00. Bazylianow..., Lwów, 1909, стор. 13.

⁶⁰ Monumenta Confraternitatis Stauprogiana Leopolensis, t. I, Leopold, 1895 стор. 390.

⁶¹ А. С. Петрушевич, Иван Федоров. Русский первопечатник, Львів, 1883, стор. 21.

⁶² Г. І. Коляда. До питання про українське друкарство..., стор. 90.

⁶³ П. М. Попов, Роль Києва в історії книгодрукування (XVII—XVIII ст.); Українська книга, Київ, 1965, стор. 175.

⁶⁴ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 193, оп. 3, од. зб. 303. арк. 12.

На нашу думку, цей документ досить докладно розповідає про існування в 1531 році друкарні в Києві, а також про існування перед тим друкарні в Острозі. Однак те, що Острозький у 1531 р. подарував Києво-Печерській лаврі друкарню, зовсім не значить, що вона там не існувала раніше. Адже ми знаємо вже два випадки, коли після фундації Степана Дропана в 1460 р. князі Острозькі ще два рази дарували Святооунфріївському монастиреві у Львові свої друкарні — в 1518 і 1571 роках — коли вони були знищені пожежами. Києво-Печерський монастир також неодноразово горів, і тут, очевидно, події з друкарнею розгорнулися так само, як і у Львові. До речі, давні документи Києво-Печерської лаври також згоріли, і ми змушені задовольнитися більш пізніми записами.

Наведений вище документ про початки книгодрукування в Києві в 1533 р. був опублікований вперше в 1791 році⁶⁵ і передруковувався в наступних виданнях опису Лаври (1795, 1797, 1805) аж до 1817 р. включно. Однак в 1810 році архімандрит Амвросій категорично заперечив факт дарування князем Костянтином Івановичем Острозьким друкарні Києво-Печерській лаврі, мотивуючи це тим, що в самому Острозі друкарня була заснована лише в 1580 році (мається на увазі Іван Федоров. — *О. М.*). Амвросій підтримує думку деяких істориків, що початки друкарні припадають на 1619 р., тобто на час виходу "Трефологіона", який зберігся і дійшов до нас⁶⁶. Також думки і С. Т. Голубев⁶⁷, який на основі лише літературних джерел і висловлювань таких авторів, як Строев⁶⁸, Максимович⁶⁹ та інших, доводить, що час заснування Лаврської друкарні припадає на 1616—1619 рр.

Суперечка про час заснування Київської друкарні тривала протягом всього XIX століття, однак більшість істориків розглядала це питання, не пов'язуючи його з Острогом і Львовом і, безперечно, не знала про факт дарування князем Острозьким друкарні Львівському Святооунфріївському монастиреві в 1518 і 1571 рр. та давні зв'язки князів Острозьких з Краковом і друкарем Святополком Фіолем⁷⁰.

⁶⁵ Краткое историческое описание Киево-печерския лавры, К., 1791, стор. 83—86.

⁶⁶ История российской иерархий, ч. II, К., 1810, стор. 30—31.

⁶⁷ Ст. Т. Голубевъ, О началі книгопечатанія въ Києві, "Кіевская Старина", т. II, К., 1882, стор. 381—400.

⁶⁸ "Московскій Телеграфъ", 1825 р., № XVIII, стор. 122—130.

⁶⁹ М. А. Максимович, Собрание сочиненій, т. III, К., 1880, стор. 716—722.

⁷⁰ Іван Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910, стор. 40.

Залишилися свідчення сучасників про існування й інших друкарень, продукція яких нам теж невідома. Так Антонію Поссевін у 1581 р. писав, що руські князі Острозький і Слуцький мають друкарні й школи, якими далеко шириться схизма⁷¹. Невже Поссевін, папський нунцій, єзуїт, основна мета якого боротися з "схизмою" (а друкарні й школи, як і сам він пише, були знаряддям "схизми") наводив би у своєму листі непевні відомості? Проте жодної книги, що вийшла б з друкарні князя Слуцького, до нас не дійшло⁷². Є згадки й про інші друкарні, продукція яких нам невідома. Так 24 лютого 1588 р. львівські міщани продали друкареві з Вільнюса друкарню з міста Костянтинова. Залишається невідомим, коли і як потрапила туди друкарня, а також які книги вийшли з неї до її продажу.

За останні роки зроблено не тільки багато відкриттів у справі відшукування невідомих досі інкунабул та стародруків, але й доведено, кому належить винайдення друкарства за допомогою "рухомих літер". Багато вчених, наприклад, покликаючись на праці голландського історика другої половини XVI ст. Батавія, вважають першодрукарем не Гутенберга, а Костера як творця перших літер і пов'язують з ним найдавніші голландські друки. Німецький учений Цедлер твердить, що рухомі літери винайшов Костер, а Гутенберг пристосував їх для друкування, яке полягало у винайденні словолитні⁷³.

Однак суперечка про те, хто був першодрукарем — німець Гутенберг чи голландець Костер, очевидно, вирішена. На виставці у французькому місті Ліллі експонуються три примірники голландського видання книги "Speculum humanas salvationis", які, безперечно, надруковані Костером за допомогою металевого пересувного верстата ще в 1430 р., у той час як Гутенберг сконструював такий верстат тільки в 1445 р. Припускається, що Гутенберг навчився друкарської справи в одного з учнів Костера, який помер у 1439 р.

Нові дослідження дають нам нові відомості не тільки про слов'янське, але й взагалі про європейське книгодрукування. Вищенаведені документи розповідають, що на Україні вже в 1460 р. існувала друкарня, тобто за 112 років перед приїздом до Львова Івана Федорова. Можна, однак, припускати, що вона існувала і дещо

⁷¹ A. Starczewski, Historiae ruthenicae scriptores exteri, saeculi XVI, t. II, Berolini et Petropoli, 1842, стор. 286.

⁷² Г. І. Коляда, До питання про українське друкарство..., стор. 90.

⁷³ G. Zedier, Von Coster zu Gutenberg, Leipzig, 1921.

раніше, адже в документі виразно зазначено, що Степан Дропан у 1460 р. подарував монастиреві свою друкарню. А це означає, що в цей час він уже був її власником. Залишається тільки з'ясувати, де придбав її С. Дропан, чи він сам був винахідником, чи був тільки наступником іншого друкаря.

Заслугує на увагу і таке твердження в документі: "Книга про священство або "Проповідь Іоана Златоустого" передрукована в 1614 р. знову (підкреслення наше. — О. М.) українським письмом". Це явний натяк на те, що книга друкувалася в 1614 р. не вперше. Можливо, перед тим вона була надрукована іншою мовою (грецькою або латинською). На жаль, цей друк не дійшов до нас.

Уривок з невідомого ксилографу опублікував недавно Ф. П. Максименко, зазначаючи, що "у Львівських ксилографіях ми мали б прямих попередників продукції Івана Федоровича, й стали б зрозумілими по-перше відомий вислів Федоровича в післямові до Львівського "Апостола" 1574 р., що він ходив "стопами нікогого богоизбранного мужа", а по-друге — натяк на його надгробній плиті, що Федорович "друкування занедбалое обновил..."⁷⁴. На нашу думку, ксилографічний уривок, опублікований Ф. П. Максименком, слід віднести до більш давніх часів. Їх можна вважати попередниками інкунабул, які вийшли з-під верстата, подарованого Онуфріївському монастиреві Степаном Дропаном.

Підсумовуючи наведені факти, можна зробити такі висновки: 1) перша відома нам на сьогодні друкарня була заснована на Україні до

1460 р. у Львові українцем Степаном Дропаном, хоча є підстави думати, що вона існувала й раніше, бо Дропан подарував монастиреві "свою власну друкарню"; 2) Ставропігійське Братство зовсім не заперечувало проти факту дарування Дропаном друкарні монастиреві і існування її там протягом цілого сторіччя. Воно намагалося тільки довести, що має законне право на утримання цієї друкарні, оскільки навіть сам Дропан передав монастир під "покровительство і заряд св. Успенського Братства"; 3) друкарня відновлювалася в Онуфріївському монастирі ще два рази завдяки фундаціям князів Острозьких у 1518 і 1571 рр.; 4) перша згадка про Острозьку і Київську друкарні відноситься до 1531 р., хоча відомо, що князь Острозький фундував Львову друкарню після того, як вона тут згоріла в 1518 р.; 5) на Україні до 1572 р. існували ще й інші друкарні; 6) слова Івана Федорова в його післямові до Львівського "Апостола" 1574 р. і напис на надгробній плиті не залишаються більше загадковими.

З вищесказаного стає зрозумілим, чому Іван Федоров приїхав саме до Львова в Онуфріївський монастир і в Острог, а не до іншого міста.

Слід сподіватися, що далі пошуки дадуть ще багато нового в справі дослідження початків українського друкарства як перед Іваном Федоровим, так і під час його діяльності на Україні, яке ще так мало досліджене.

Друкуємо за виданням:

Архіви України. 1968. № 2 (88). С. 3—14.

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 331.105.44:[316.774-044.372:004.774](477)"364"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).18-26

Анна Удовенко,

*аспірантка Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,*

e-mail: anna@udovenko.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-7565>

Кризові комунікації українських профспілкових громадських організацій в умовах війни

У статті розглянуто особливості кризових комунікацій профспілкових громадських організацій в умовах війни на основі комунікаційної діяльності Федерації профспілок України. Досліджено антикризові комунікації й технології, які використовували українські профспілки за період 100 днів до початку повномасштабного вторгнення й 100 днів після нього. Предметом дослідження стала комунікаційна діяльність профспілок на офіційному інтернет-ресурсі Федерації профспілок України. Основними методами дослідження слугували контент-аналіз і метод систематизації даних, окрім того, застосовано метод візуалізації даних, порівняльний, аналітико-синтетичний та факторний методи для аналізу джерел і зіставлення даних.

⁷⁴Ф. П. Максименко, Забуга сторінка з історії слов'янського друкарства, "Slavia", N 2, R. XXVIII, Praha, 1959, стор. 261—264.

Дослідження засвідчило, що українські профспілки швидко оптимізували й спрямували на боротьбу з кризою свої ресурси; в інформаційній діяльності профспілкових громадських організацій було використано нові антикризові комунікаційні технології. Трансформації в тематиці та жанровій палітрі публікацій, а також використання нових типів контенту доводять, що профспілки змінили вектор комунікаційної діяльності та почали формувати новий комунікаційний контент. З'ясовано, що в комунікаційному плані відбулося посилення. Профспілки, які раніше публікували багато матеріалів, через кризовий період не могли використовувати свої комунікаційні ресурси, але їх замінили колеги з інших регіонів, що є позитивною практикою антикризової комунікаційної діяльності українських профспілкових організацій. Новизна дослідження полягає в тому, що авторка вперше вивчила реакцію українських профспілок на початок війни й вважає це вагомим чинником розвитку наукових, практичних і стратегічних підходів до управління кризовими ситуаціями в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кризові комунікації; профспілки; громадські організації; війна; криза; Федерація профспілок України; вебсайти профспілок

Постановка проблеми. Профспілки відіграють важливу роль у захисті й представленні прав та інтересів працівників, дотриманні соціальних-трудова стандарти. У воєнних умовах ця роль, безперечно, посилюється, оскільки виникають кризові ситуації, що потребують нових засобів і способів реагування.

24 лютого 2022 р. РФ розпочала повномасштабне вторгнення на територію України, що стало безпрецедентним викликом для кожного українця та держави загалом. Бомбардуваннями було зруйновано багато підприємств, росіяни на окупованих територіях викрадали, незаконно переміщували, звільняли з роботи, переслідували та вбивали людей. Багато підприємств припинило діяльність, але ті, хто спромігся вистояти, розпочали працювати відповідно до змін у законодавстві — у нових умовах воєнного стану.

Українські профспілки також не залишилися осторонь і в цей нелегкий час проводили інформаційну боротьбу на міжнародному рівні, зверталися по підтримку до міжнародних федерацій профспілок, організували допомогу військовим, інформували працівників і населення щодо евакуації, пунктів приймання біженців тощо.

Поступово профспілкові організації повернулися до регулярної діяльності: відстоювання прав та інтересів працівників, випуск періодичних вісників, реагування на зміни в законодавстві, участь у соціальному діалозі, переговори з міжнародними організаціями та партнерами, інформування працівників і громадськості щодо своєї діяльності. Водночас вектор роботи цих організацій змістився, й тепер вони є не лише голосом працівників у діалозі між роботодавцем і владою, а органом, до функцій якого додалися організація гуманітарної допомоги, підтримка внутрішньо переміщених осіб і працівників, яких мобілізували на війну.

Дослідження кризових комунікацій в умовах війни дасть змогу вдосконалити практики управління профспілковими громадськими організа-

ціями й зробити внесок у вивчення комунікаційних стратегій у схожих контекстах.

Аналіз досліджень і публікацій. Одним із перших, хто ще у 2000-х рр. зосередив увагу на науковому напрямі "кризові комунікації", був А. Ротовський. У дослідженні "Системний PR" [1] науковець акцентував на менеджерській функції керівництва організації у відносинах із громадськістю під час кризи, зокрема як публічні відносини впливають на здатність менеджерів підприємства виконувати обов'язки та управляти ситуацією під час кризи.

Схоже тлумачення міститься в науковому дослідженні О. Приятельчук та Ю. Ковальчук, які вивчають інструменти й технології комунікаційного управління репутаційним капіталом [2].

Серед українських науковців слід виокремити Г. Почепцова, котрий визначає кризову комунікацію як "володіння метаситуацією, коли вдається скеровувати розвиток не просто події, а події, яка розвивається здебільшого за непрогнозованим сценарієм" [3]. Науковець вирізняє й головну проблему — дефіцит інформації та зниження довіри до її джерела.

На думку Т. Кумбса, спеціаліста з кризової комунікації Коледжу комунікацій Університету Центральної Флориди, дослідження комунікацій під час кризи зазвичай розпочинається не з опанування теоретичних концепцій, підтвердження практикою, а саме з аналізу й узагальнення практики, що сприяє формуванню відповідної теоретичної бази знань [4, с. 24].

Проблеми кризових комунікацій, взаємодії з громадськістю та медіа під час криз порушували іноземні науковці Р. Р. Улмер [5], Т. Л. Селлау [5], М. В. Сиджер [5], Р. Л. Хез [6], Д. П. Міллар [6], Д. Веймер [7], Р. Хез [7], С. Бойс [8] та інші. Антикризові комунікації досліджували К. Ферн-Бенкс [9], М. Фрідман [10], І. І. Мітрофф [11], Г. Анагнос [11], М. Регестер [12], С. Фінк [13], С. Л. Карентеллі [14], Д. Сміт [15] та інші.

В Україні проблему кризових комунікацій вивчали О. Болотна [16], В. Горбулін [17], О. Додонов [17], Д. Ланде [17], О. Гусак [18], В. Ковалевський [19], П. Олешук [20], Т. Попова [21], В. Ліпкан [21], О. Скорук [22] та інші.

Об'єкт дослідження — комунікаційна онлайн-діяльність Федерації профспілок України (ФПУ) за 100 днів до початку війни в Україні (16 листопада 2021 р. — 23 лютого 2022 р.) і 100 днів після вторгнення (24 лютого 2022 р. — 3 червня 2022 р.).

Предмет дослідження — офіційний сайт і сторінка в соціальній мережі Facebook Федерації профспілок України.

Мета статті — окреслити особливості кризових комунікацій профспілкових громадських організацій в умовах війни на основі комунікаційної діяльності Федерації профспілок України.

Для досягнення мети сформульовано такі **завдання**:

— надати визначення ключовим поняттям статті: "кризова комунікація", "антикризове управління", "криза";

— порівняти довоєнну та післявоєнну комунікаційну діяльність Федерації профспілок України;

— визначити особливі риси кризової комунікації профспілкових громадських організацій.

Методи дослідження. Авторка дослідила комунікації на офіційному сайті зазначеної громадської організації та на її офіційній сторінці у Facebook, використовуючи контент-аналіз і метод систематизації даних. Дослідження сфокусовано на кількісних та якісних показниках публікацій за 100 днів до початку повномасштабного вторгнення РФ і через 100 днів після нього. Серед проаналізованих категорій: тематична наповненість, розподіл публікацій за географічною локалізацією та їх жанрове різноманіття. Для спрощення опрацювання контенту було застосовано метод візуалізації даних. Завдяки факторному методу авторка з'ясувала вплив певних чинників на результативні показники досліджуваних каналів комунікації, а завдяки порівняльному — зіставила результати дослідження, що дало змогу виявити загальну тенденцію. Усі джерела та дослідження науковців опрацьовано за допомогою аналітико-синтетичного методу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час огляду наукових публікацій у сфері кризових комунікацій слід надати тлумачення основним поняттям, пов'язаним із "кризою", щоб зробити зрозумілими межі дослідження.

Поняття "криза" має багато дефініцій і тлумачень, окремі з яких [6]:

— базуються на помилках, що можуть виникнути в організації;

— акцентують на заходах з управління, що виходять за межі стандартних чи загальноприйнятих процесів управління;

— визначають критичний стан ситуації та напруженість;

— акцентують на втраті контролю, невизначеності, порушенні законодавства, етичних норм й інших формах зловживань.

Американський дослідник Т. Кумбс навіть власну інтерпретацію визначення поняття "криза". Науковець зауважив, що її можна сприймати обмежено, оскільки люди бачать лише верхню частину цього явища: "Кризу можна сприймати як події, що становлять загрозу важливим очікуванням учасників і можуть вплинути на функціонування організації. Визначення кризи значною мірою залежить від сприйняття. Якщо учасники вірять у наявність кризи, це означає, що організація перебуває в ній, поки вона не надасть учасникам і громадськості відповідну інформацію" [23].

Однією з ключових проблем у період кризи є питання про відповідальність, волю та здатність організації захищати свій репутаційний образ. Ця проблема також стосується юридичних аспектів її діяльності. Важливо зазначити, що антикризові заходи мають передбачати можливі ризики й надавати відомості цільовим групам щодо наближення кризи.

Проте на ці твердження можна спиратися, якщо криза стосується фінансових чи репутаційних проблем, тобто тих, які можна передбачити. А якщо розпочалася війна?

Дослідник Е. Лакомаа вважає війну найширше охопленою темою наукових досліджень [24]. Як зауважує К. Шлейхер, у вивченні кризових комунікацій є "непорозуміння щодо того, чи слід вважати війну кризою" [25, с. 75]. Виходячи з аргументації інших дослідників [26; 27], учена пропонує розглядати війну як особливу форму кризи.

Наявні також класичні підходи до класифікації кризових комунікацій. Згідно з одним із них вони поділяються на два види: навмисні техногенні кризи, що виникають через дії людей, або ж ті, які виникли через природні зовнішні чинники [28]. Залежно від джерела науковці часто класифікують кризи на внутрішні та зовнішні [29—31]. Внутрішні виникають всередині організації, як-от труднощі з персоналом, якістю продукції, недоліки в управлінні найвищою рівня та інші, а зовнішні завжди з'являються ззовні, як-от пандемія COVID-19,

напади з боку конкурентів, нововведення в законодавстві, глобальні економічні кризи та інші події, які не контролює організація.

Далі доцільно розглянути тлумачення терміна "антикризове управління", який науковці визначають як систему заходів і стратегій, спрямованих на керування та зменшення наслідків кризи [32, с. 5]. Серед основних функцій антикризового управління є передбачення або зниження негативних наслідків кризи й захист організації від можливого розпаду [33, с. 4]. Оскільки "антикризове управління" — це багатокомпонентний процес, що поділяється на превентивні заходи, план для розв'язання кризи, післякризовий аналіз і вивчення помилок, яких припустилася організація, то доцільно виокремити такі етапи: докризовий, кризовий і посткризовий.

Докризовий період — це час до настання кризової ситуації, що охоплює підготовчі дії з моніторингу зовнішнього середовища, розв'язання потенційних проблем, навчання спеціалістів, які відповідають за кризовий менеджмент, внутрішню та зовнішню комунікацію зі стейкхолдерами [32].

Кризовий період — це вже настання подій, які є загрозою для діяльності організації. Цей етап вкрай важливий, оскільки організація або підприємство має зібрати всі ресурси задля боротьби із подіями, які від них не залежать, але становлять загрозу для існування. Це найскладніший етап, оскільки передбачає щоденні антикризові дії [32].

Посткризовий період — це етап вивчення та аналізу досвіду з метою використання здобутих знань для протидії кризам у майбутньому [32].

Повномасштабне вторгнення РФ стало кризою для всіх бізнесових структур, неурядових і громадських організацій. Це та криза, яку не можна було передбачити, до якої не можна підготуватися, а отже й заздалегідь застосувати антикризове управління. Проте, як зазначалося, це багатоаспектний процес, що поділяється на три етапи. Українські громадські структури після початку агресії РФ зіткнулися одразу з другим етапом — кризовим періодом. На момент написання статті минуло вже майже півтора року від початку війни. За цей період організації та підприємства пристосувалися до нових умов праці й виробили певні технології антикризової комунікації та взаємодії з партнерами.

Можемо зробити висновок, що суспільство опинилося на межі кризового та посткризового етапів. З огляду на об'єкт дослідження авторка поставила за мету з'ясувати, якою була довоєнна

комунікація українських профспілкових організацій за 10 днів до початку війни та які зміни відбулися за перші кризові 100 днів від початку вторгнення. Окреслений період є знаковим, оскільки становить першу круглу дату від початку повномасштабного вторгнення на територію України. Це період, за який вже було вибудовано певну антикризову модель комунікації, подібну до постійної та стійкої довоєнної.

За даними Держстату України, на 1 липня 2023 р. в Україні зареєстровано 101 162 громадські організації, 28 764 з яких є профспілками (<https://www.ukrstat.gov.ua/>).

Федерацію профспілок України було обрано як об'єкт дослідження через те, що це найбільше всеукраїнське профспілкове об'єднання, до якого входять 44 галузеві членські організації та 27 територіальних об'єднань, а це майже 85% профспілок країни.

Окремі члени-профспілки, що входять до складу ФПУ, мають власні сайти, наприклад:

— Всеукраїнська профспілка спортсменів, працівників сфер фізичної культури і спорту, молодіжної політики та національно-патріотичного виховання (<https://profspilka-sportsmeniv.com.ua/>); чисельність становить 8938 осіб;

— Профспілка працівників агропромислового комплексу України (<http://profapk.org.ua/cms/about.html>); чисельність — понад 904 тис. членів;

— Атомпрофспілка (<http://atomprofspilka.info/Statut>); чисельність — 62 656 членів;

— Профспілка працівників вугільної промисловості України (<https://www.prupu.org/>); чисельність — 338 125 членів;

— Профспілка робітників морського транспорту (<https://mtwtu.org.ua/>); чисельність — 99 240 членів.

Водночас є загальний канал комунікації для всіх профспілок — офіційний вебпортал Федерації професійних спілок України, на якому публікують новини від членських організацій у розділі "Наша боротьба", підрозділі "Новини членських організацій", що становить предмет пропонуваної розвідки.

У дослідницьке поле авторки також потрапили акаунти ФПУ в соціальних мережах, а саме офіційна сторінка у Facebook (https://www.facebook.com/fpsu.administration/?locale=ru_RU). Зокрема, було виявлено, що підписниками організації є 6,3 тис. осіб, а загальна кількість післявоєнних публікацій налічує 39 дописів, перший з яких датовано 3 березня 2022 р., останній — 25 грудня 2022 р. Більшість публікацій має новинний характер щодо перебігу війни; 11 дописів

стосуються заяв профспілки до міжнародної спільноти; 1 згадка про подію, що відбулася за участі керівництва профспілки, а саме "Форум добрих справ"; 2 публікації присвячено гуманітарній діяльності регіональних профспілок.

Зважаючи на те, що кількість публікацій вкрай низька й неоднорідна (у порівнянні з матеріалами на головному сайті), а також на той факт, що від грудня 2022 р. не опубліковано жодного посту, авторка вирішила не брати до уваги цей канал комунікації. Водночас є змога широко дослідити довоєнну й післявоєнну комунікацію на сайті Федерації профспілок України.

Комунікаційну активність ФПУ на її офіційному вебресурсі репрезентовано в розділі "Наша боротьба", що містить два підрозділи: "Загальні новини" та "Новини членських організацій". У підрозділі "Загальні новини" останню публікацію датовано 30 січня 2020 р., тобто дописи є застарілими й не вартими дослідження.

Натомість у підрозділі "Новини членських організацій" постійно публікуються новини з періодичністю й у кілька днів, і в кілька годин. Найбільший інтервал із відсутніми публікаціями зафіксовано від 18 лютого до 4 березня 2022 р. Саме на ці 15 днів припадає початок війни з РФ та окупація перших територій.

Завдяки контент-аналізу було з'ясовано, що всі довоєнні публікації мали чітку структуру: заголовок, фото, загальна інформація. Щодо типів контенту, то всі довоєнні матеріали мали текстовий формат з візуальним рядом у вигляді фотографій.

Після 24 лютого 2022 р. з'явилися нові види контенту, зокрема відеозвернення профспілчан "Україні у війні: очима молоді", а також відеозвернення голови ФПУ Г. Осового до "Всесвітнього дня солідарності з Україною" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/21888-profspilki-zakarpatya-vsivnitniden-solidarnosti-z-ukrajinoju-2.html>).

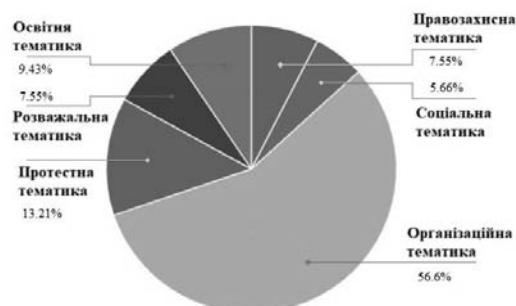
Авторка вперше натрапила на новий вид контенту — презентацію "Про роботу обласної ради профспілок та її членських організацій в умовах воєнного стану" від 17 травня 2022 р. (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22452-zakarpataska-oblprofrada-razomdo-peremogi.html>).

Загалом за 100 днів до початку війни на сайті Федерації профспілок України в інформаційному розділі було розміщено 51 публікацію.

За даними діагр. 1, найбільше публікацій було присвячено саме організаційній тематиці — 56,6%; друге місце посідає протестна тематика — 13,21%; третє належить освітній тематиці — 9,43%;

четверте поділяють публікації розважальної та правозахисної тематики — по 7,55%; найменше дописів соціального спрямування — 5,66%.

Публікації організаційної тематики присвячено проведенню президій, зборів, конференцій і зустрічей. Здебільшого це "паркетні матеріали" інформаційного характеру щодо діяльності профспілок.

Діагр. 1. Тематичний розподіл публікацій на сайті ФПУ за період 16 листопада 2021 р. — 23 лютого 2022 р.

Діагр. 2. Тематичний розподіл публікацій на сайті ФПУ за період 24 лютого — 3 червня 2022 р.

Під час дослідження публікацій, розміщених після 24 лютого 2022 р. авторка зробила висновок, що кількість дописів значно зросла — 87 матеріалів за 100 днів. Окрім того, майже всі публікації змінили тематичну спрямованість: як профспілка діє в складних умовах воєнного стану, як допомагає, яку гуманітарну роль виконує; усі засідання й події було присвячено боротьбі з окупантами, захисту прав працівників, які перебувають на фронті, допомозі армії.

Авторка також виявила публікації агітаційної тематики — 9,5%. Дописи вирізняються промовистими заголовками: "Зустрінемо ворога як слід!" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/21850-dnipropetrovshchina-zustrinemo-voroga-yak-slid.html>); "Міжнародні організації не можуть стояти осторонь, коли гинуть безвинні люди" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/21855-kijivshchina-mizhnarodni-organizatsiji-ne-mozhut-stoyati-ostoron-koli-ginut-bezvinni-lyudi.html>); "Працюють за себе

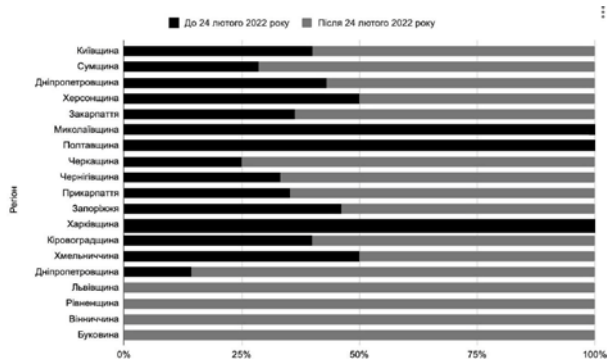
та своїх товаришів" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22001-pratsyuyut-za-sebe-j-za-svojikh-tovarishiv.html>).

Унікальною є нова тематика публікацій, що торкається діяльності профспілок із підтримки армії та населення. Ці повідомлення становлять 50% загалу дописів й інформують щодо того, як члени профспілок України допомагають ЗСУ, волонтерять, збирають кошти, надають матеріальну допомогу, чергують у лікарнях тощо.

За досліджуваний період виявлено лише 2 матеріали, що не містять згадок про війну, а саме: 1 розважальної тематики — "Дніпропетровщина. Привітали з професійним святом" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22297-dnipropetrovshchina-privitali-z-profesijnim-svyatom.html>) та 1 соціальної тематики — "У Закарпатті облорганізація профспілки працівників АПК підтвердила свою репрезентативність" (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22347-u-zakarpatti-oblorganizatsiya-profspilki-pratsivnikiv-ark-pidverdila-svoyu-representativnist.html>).

Цікавим є розподіл публікацій за географічною локалізацією. З'ясовано, що до війни чимало публікацій надходило з трьох регіонів, зокрема: Харківщина — 4 дописи, Полтавщина — 3, Миколаївщина — 2. За перші 100 днів від початку вторгнення з цих територій не опубліковано жодного матеріалу. Натомість з'явилося багато дописів із регіонів, які в досліджуваний довоєнний період взагалі не з'являлися в інфопросторі ФПУ: Львівщина, Рівненщина — по 6 публікацій, Вінниччина, Буковина — по 2. Найбільше матеріалів оприлюднено про Київщину — 21 та Прикарпаття — 11.

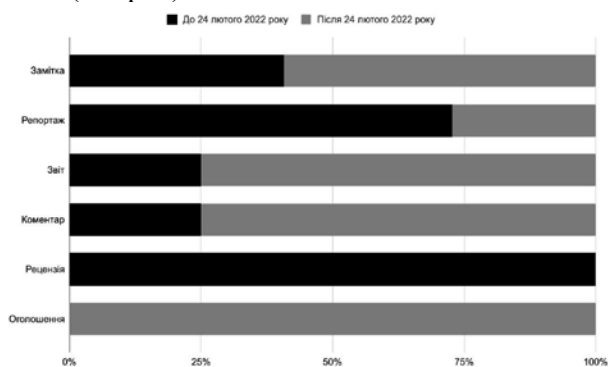
Авторка також звернула увагу, що Буковина з'явилася в інфопросторі профспілки лише наприкінці травня одразу з 2-ма матеріалами: "Профспілкова допомога колегам з Київщини" від 19 травня 2022 р. (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22466-bukovina-profspilkova-dopomoga-kolegam-z-kijivshchini.html>) і "З турботою як про рідних" від 24 травня 2022 р. (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/22491-bukovina-z-turbotoyu-yak-pro-ridnikh.html>) (діагр. 3).

Діагр. 3. Розподіл публікацій за географічною локалізацією на сайті ФПУ за досліджуваний період

Щодо жанрового різноманіття, то прикметно, що саме після початку повномасштабного вторгнення в текстах розпочали використовувати новий жанр "оголошення" — 3 публікації. У довоєнний період 1 матеріал був мінірецензією на книгу М. Габорака "Із людьми і для людей" — публікація "І минуле, і сучасне" від 18 січня 2022 р. (<https://www.fpsu.org.ua/nasha-borotba/novini-chlenskikh-organizatsij/21659-ivano-frankivshchina-i-minule-i-suchasne.html>).

Авторка також з'ясувала, що жанр "звіт" профспілки розпочали використовувати з іншою конотацією та більш масово, ніж у довоєнний період. Якщо до початку війни це були звіти щодо різних подій — 11 дописів, то після вторгнення тексти було сфокусовано на тематиці надання підтримки й позначено гуманітарним змістом — 33 публікації. Матеріали містили статистику обсягів і видів гуманітарної допомоги, яку профспілки передали армії, іншим профспілкам, біженцям з окупованих територій тощо (діагр. 4).

Діагр. 4. Показники жанрового різноманіття публікацій на сайті ФПУ за досліджуваний період

Висновки. Діяльність профспілкових громадських організацій в умовах війни набула особливого характеру та значення, оскільки вони почали діяти не лише як представники й захисники прав та інтересів працівників, а і як важлива соціальна група, спроможна впливати на

розвиток подій, гуманітарну підтримку населення, інформування міжнародної спільноти про події, що відбуваються в Україні під час війни. Проаналізований у дослідженні матеріал дає підстави до кількох висновків.

Розуміння та оптимізація кризової комунікації стала критичним завданням для профспілкової спільноти, що підтверджують результати проведеного авторкою дослідження. Зокрема, після вторгнення вітчизняні профспілки швидко розпочали комунікаційну діяльність, і обсяг матеріалів, розміщених на інтернет-ресурсах організацій, значно збільшився в порівнянні з довоєнним аналізованим періодом. Це означає, що організації оптимізували власні ресурси й спрямували їх на боротьбу з кризою.

Наявність публікацій агітаційної тематики свідчить про те, що профспілки використовували антикризові комунікації. Усі опрацьовані матеріали мали позитивний патріотичний контекст, автори використовували фрази "не здаватися", "поборемо окупантів", "працюємо за тих, хто воює". Ці факти свідчать, що в інформаційній діяльності було застосовано нові антикризові комунікаційні технології.

За результатами дослідження авторка виявила такі тенденції: трансформації в тематиці публікацій, жанровій палітрі публікацій, використання нових типів контенту. Профспілки змінили

вектор комунікаційної діяльності й розпочали продукувати новий контент актуальної тематики. Це була реакція адаптації організацій до нової реальності, в якій слід було відновлювати роботу.

Констатовано, що окремі профспілки зникли з інформаційного поля через те, що їх підприємства було розташовано у прифронтових зонах, як-от Миколаївщина, Полтавщина та Харківщина. Водночас почав надходити контент від тих регіонів, які до війни не публікувалися. Показник матеріалів про діяльність профспілкових організацій на Львівщині, Рівненщині, Вінниччині та Буковині на кінець досліджуваного періоду став стабільно високим. Зафіксовано чимало публікацій, присвячених гуманітарній допомозі членів профспілок цих регіонів біженцям з окупованих територій і колегам із профспілок, інформаційним заходам для членів міжнародних профспілкових спільнот. Отже, в комунікаційному плані відбулося підсилення. Багато профспілок, які в довоєнний час активно публікували матеріали щодо своєї діяльності, не змогли використати комунікаційні ресурси через кризовий період, проте їх замінили колеги з інших регіонів, що також є позитивною практикою антикризової комунікаційної діяльності вітчизняних профспілкових організацій.

Список бібліографічних посилань

1. Ротовский А. А. Системный PR. Днепропетровськ : Баланс Бизнес Букс, 2006. 256 с.
2. Приятельчук О. А., Ковальчук Ю. С. Основні інструменти та комунікаційні технології управління репутаційним капіталом в умовах кризи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 3. С. 124—133.
3. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Москва : Рефл-бук, 2001. 656 с.
4. Coombs W. T. Parameters for Crisis Communication. In Coombs W. T. & Holladay S. J. (Eds.). *The Handbook of Crisis Communications*. Malden, MA : Wiley-Blackwell. 2010. P. 17—53.
5. Улмер Р. Р., Селлнау Т. Л., Сиджер М. В. Ефективна кризова комунікація. Харків : Гуманітарний центр, 2011. 226 с.
6. Heath R. L., Millar D. P. A rhetorical approach to crisis communication: Management, communication processes, and strategic responses. New York : Routledge, 2004. 392 p.
7. Waymer D., Heath R. L. Emergent agents: The forgotten publics in crisis communication and issues management research. *Journal of Applied Communication Research*. 2007. № 35. P. 88—108.
8. Boys S. Inter-organizational crisis communication: Exploring source and stake-holder communication in the Roman Catholic clergy sex abuse case. In R. L. Heath, E. L. Toth & D. Waymer (Eds.), *Rhetorical and critical approaches to public relations*. New York : Routledge, 2009. P. 290—300.
9. Fearn-Banks K. *Crisis communication: A casebook approach*. 3rd edition. New York : Routledge, 2007. 358 p.
10. Friedman M. *Everyday crisis management: How to think like an emergency physician*. Naperville, IL : First Decision Press, 2002. 292 p.
11. Mitroff I. I., Anagnos G. *Managing crises before they happen: What every executive and manager needs to know about crisis management*. New York : AMACOM, 2001. 192 p.
12. Regester M. *Crisis management: What to do when the unthinkable happens*. London : Hutchinson Business, 1989. P. 489—507.
13. Fink S. *Crisis management: Planning for the inevitable*. New York : AMACOM, 1986. 245 p.

14. Quarantelli E. L. Disaster crisis management: A summary of research findings. *Journal of Management Studies*. 1988. № 25. P. 373—385.
15. Smith D. Beyond contingency planning: Towards a model of crisis management. *Journal of Industrial Crisis Quarterly*. 1990. № 4. P. 263—275.
16. Болотна О. В. Маркетинг відносин як сучасна концепція маркетингу. *Траектория науки. Електронний науковий журнал*. 2015. № 2—3. С. 241—256.
17. Горбулін В., Додонов О., Ланде Д. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2009. 164 с.
18. Гусак О. П. Етичні аспекти кризової комунікації. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2012. Вип. 35. С. 188—195.
19. Ковалевський В. О. Політична комунікація як інструмент подолання кризових явищ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Питання політології"*. 2010. № 912. С. 144—151.
20. Олещук П. Кризові комунікації у політичному дискурсі. *Український науковий журнал "Освіта регіону"*. 2010. № 3. С. 161—165.
21. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
22. Скорук О. Кризові комунікації під час пандемії COVID-19. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. № 59. С. 118—123.
23. Coombs W. T. Conceptualizing crisis communication. In R. L. Heath & H. D. O'Hair (Eds.). *Handbook of crisis and risk communication* New York : Routledge, 2009. P. 100—119.
24. Lakomaa E. The history of business and war: an introduction. *Scandinavian Economic History Review*, 2017. № 65. P. 224—230.
25. Schleicher K. Military, government, and media management in wartime. In Schwarz A., Seeger M. W., Auer C. (Eds.). *The Handbook of International Crisis Communication Research*. Hoboken, NJ : John Wiley, 2016.
26. Brecher M., Wilkenfeld J. *A Study of Crises*. Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 1997. 1064 p.
27. James P. *Crises and War*. Montreal : McGill Queen's University Press, 1988. 200 p.
28. Rosenthal U., Kouzmin A. Globalizing an agenda for contingencies and crisis management. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. 1993. Vol. 1, № 1. P. 1—12.
29. Shin J. H., Cameron G. T., Cropp F. Occam's razor in the contingency theory: A national survey of 86 contingent variables. *Public Relations Review*. 2006. № 32. P. 282—286.
30. Jin Y., Cameron G. T. The effects of threat type and duration on public relations practitioners' cognitive, affective, and conative responses to crisis situations. *Journal of Public Relations Research*. 2007. № 19. P. 255—281.
31. Shaluf I. M. Disaster types. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*. 2007. Vol. 16, № 5. P. 704—717.
32. Coombs W. T. *Ongoing crisis communication: planning, managing, and responding*. 2nd ed. Los Angeles : Sage, 2007.
33. Coombs W. T. *Ongoing crisis communication: planning, managing, and responding*. Thousand Oaks, CA : Sage, 1999.

Anna Udovenko,

*Postgraduate Student, Educational and Scientific Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Crisis communications of Ukrainian Trade Unions public organizations in war conditions

The purpose of this study is to outline the specifics of crisis communications of trade union public organizations in the conditions of war based on the communication activities of the Federation of Trade Unions of Ukraine. We took a period of 100 days before the beginning of the Russian invasion and 100 days after and examined the anti-crisis communications and technologies used by Ukrainian trade unions during this period. The subject of the study was the communication activity of trade unions on the official Internet resource of the Federation of Trade Unions of Ukraine. The main research method was content analysis and the method of data systematization. Also, we applied the method of data visualization, comparative, analytical-synthetic and factorial methods for the analysis of sources and comparison of data.

The study proved that Ukrainian trade unions quickly optimized their resources and directed them to combat the crisis, new anti-crisis communication technologies were used in the information activities of trade union public organizations. Transformations in the topic of publications, the genre palette of publications, the use of new types of content prove that trade unions changed the vector of their communication activity and began to produce new, previously unused communication content. It was also found that there was a strengthening in terms of communication.

Those trade unions, about which many materials were previously published, could not use their communication resources due to the crisis period, but they were replaced by colleagues from other regions, which is a positive practice of anti-crisis communication activities of Ukrainian Trade Unions. The value of the research lies in the fact that, for the first time, we investigated the reaction of Ukrainian Trade Unions to the beginning of the war, which becomes a necessary step for the development of scientific, practical and strategic approaches to the management of crisis situations in the conditions of war.

Keywords: crisis communications; trade unions; NGOs; war; crisis; Federation of Trade Unions of Ukraine; web sites of trade unions

References

1. Rotovskii A. A. (2006). *Sistemnyj PR*. Dnipropetrovsk: Balans Biznes Buks.
2. Priyatelchuk O. A. & Kovalchuk Yu. S. (2014). Osnovni instrumenti ta komunikaciini tehnologii upravlinnya reputaciinim kapitalom v umovah krizi. *Zovnishnya torgivlya: ekonomika, finans, pravo*, 3, pp. 124—133.
3. Pochepcov G. G. (2001). *Teoriya komunikaciyi*. Moskva: Refl-buk, 2001. 656 s.
4. Coombs W. T. (2010). *Parameters for Crisis Communication*. In Coombs W. T. & Holladay S. J. (Eds.). *The Handbook of Crisis Communications*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
5. Ulmer R. R., Sellnau T. L. & Sidzher M. V. (2011). *Efektivna krizova komunikaciya*. Harkiv: Gumanitarnij centr.
6. Heath R. L. & Millar D. P. (2004). *A rhetorical approach to crisis communication: Management, communication processes, and strategic responses*. New York: Routledge.
7. Waymer D. & Heath R. L. (2007). Emergent agents: The forgotten publics in crisis communication and issues management research. *Journal of Applied Communication Research*, 35, pp. 88—108.
8. Boys S. (2009). *Inter-organizational crisis communication: Exploring source and stake-holder communication in the Roman Catholic clergy sex abuse case*. In R. L. Heath, E. L. Toth & D. Waymer (Eds.), *Rhetorical and critical approaches to public relations*. New York: Routledge, pp. 290—300.
9. Fearn-Banks K. (2007). *Crisis communication: A casebook approach*. 3rd edition New York: Routledge.
10. Friedman M. (2002). *Everyday crisis management: How to think like an emergency physician*. Naperville, IL: First Decision Press.
11. Mitroff I. I. & Anagnos G. (2001). *Managing crises before they happen: What every executive and manager needs to know about crisis management*. New York: AMACOM.
12. Regester M. (1989). *Crisis management: What to do when the unthinkable happens*. London: Hutchinson Business.
13. Fink S. (1986). *Crisis management: Planning for the inevitable*. New York: AMACOM.
14. Quarantelli E. L. (1988). Disaster crisis management: A summary of research findings. *Journal of Management Studies*, 25, pp. 373—385.
15. Smith D. (1990). Beyond contingency planning: Towards a model of crisis management. *Journal of Industrial Crisis Quarterly*, 4, pp. 263—275.
16. Bolotna O. V. (2015). Marketing vidnosin yak suchasna koncepciya marketingu. *Traektoriya nauki. Elektronnyj nauchnyj zhurnal*, 2—3, pp. 241—256.
17. Gorbulin V., Dodonov O. & Lande D. (2009). *Informaciini operacii ta bezpeka suspilstva: zagrozi, protidiya, modelyuvannya* : monografiya. Kyiv Intertehnologiya.
18. Gusak O. P. (2012). Etichni aspekti krizovoi komunikacii. *Visnik Harkivskoi derzhavnoi akademii kulturi*, 35, pp. 188—195.
19. Kovalevskij V. O. (2010). Politichna komunikaciya yak instrument podolannya krizovih yavish. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. Seriya Pitannya politologii*, 912, pp. 144—151.
20. Oleshuk P. (2010). Krizovi komunikacii u politichnomu diskursi. *Ukrainskij naukovij zhurnal Osvita regionu*, 3, pp. 161—165.
21. Popova T. V. & Lipkan V. A. (2016). *Strategichni komunikacii* : slovnik. Kyiv: O. S. Lipkan.
22. Skoruk O. (2020). Krizovi komunikacii pid chas pandemii COVID-19. *Zbirnik naukovih prac Cherkaskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Seriya: Ekonomichni nauki*, 59, pp. 118—123.
23. Coombs W. T. (2009). *Conceptualizing crisis communication*. In R. L. Heath & H. D. O'Hair (Eds.). *Handbook of crisis and risk communication* New York: Routledge.
24. Lakomaa E. (2017). The history of business and war: an introduction. *Scandinavian Economic History Review*, 65, pp. 224—230.
25. Schleicher K. (2016). *Military, government, and media management in wartime*. In Schwarz A., Seeger M. W., Auer C. (Eds.). *The Handbook of International Crisis Communication Research*. Hoboken, NJ: John Wiley. John Wiley an Sons.
26. Brecher M. & Wilkenfeld J. (1997). *A Study of Crises*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
27. James P. (1988). *Crises and War*. Montreal: McGill Queen's University Press, 1988.
28. Rosenthal U. & Kouzmin A. (1993). Globalizing an agenda for contingencies and crisis management. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 1 (1), pp. 1—12.

29. Shin J. H., Cameron G. T. & Cropp F. (2006). Occam's razor in the contingency theory: A national survey of 86 contingent variables. *Public Relations Review*, 32, pp. 282—286.
30. Jin Y. & Cameron G. T. (2007). The effects of threat type and duration on public relations practitioners' cognitive, affective, and conative responses to crisis situations. *Journal of Public Relations Research*, 19, pp. 255—281.
31. Shaluf I. M. (2007). Disaster types. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 16 (5), pp. 704—717.
32. Coombs W. T. (2007). *Ongoing crisis communication: planning, managing, and responding*. 2nd ed. Los Angeles: Sage.
33. Coombs W. T. (1999). *Ongoing crisis communication: planning, managing, and responding*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Надійшла до редакції 18 вересня 2023 року

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 316.77:004.7]:001.83](477+100)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).27-37

Вікторія Копанєва,

кандидатка історичних наук, доцентка
Київського університету імені Бориса Грінченка,
e-mail: v.kopanieva@kubg.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9838-4855>

Наукова комунікація в цифровому середовищі

Розглянуто еволюцію наукових комунікацій, а також становлення нової парадигми віртуального спілкування. Визначено зміни в технології обміну інформацією в комунікаційному ланцюзі. Констатовано, що найважливішим інструментом розвитку науки є комунікація між членами спільноти. Проаналізовано термін "віртуальне дослідницьке середовище", яке є не лише сховищем наукових текстів, а й "робочим столом ученого". Наведено приклади сучасної цифрової інфраструктури гуманітарних досліджень. Висвітлено досягнення України в поширенні віртуальних дослідницьких структур, як-от віртуальна лексикографічна лабораторія "Словник української мови" Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Наголошено на подальшій інтеграції бібліотеки та науки в цифрове середовище з використанням первинних дослідницьких даних як джерелом нового знання.

Ключові слова: інформаційно-цифрові технології; наукова комунікація; цифрове середовище; цифрова трансформація; інтероперабельність; віртуальне дослідницьке середовище; науково-дослідна інфраструктура

Постановка проблеми. Міністерство цифрової трансформації України (<https://thedigital.gov.ua/ministry>) забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах цифровізації, е-урядування й е-демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації, цифрових навичок і цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних інформаційних е-ресурсів та інтероперабельності тощо.

Створення міністерства з такими повноваженнями є свідченням того, що цифрова трансформація — виклик сьогодення. Він потребує системного підходу та оперативного реагування. Попри стрімке зростання кількості публікацій із проблематики цифровізації, слід констатувати недостатню розробленість теоретико-методологічних аспектів її розвитку. Науковцям також слід зосередитися на стратегії цифрової трансформації науково-інформаційної сфери в інтероперабельне середовище наукових знань (*інтероперабельність* — здатність територіально розподіле-

них систем до взаємодії на базі уніфікованих інтерфейсів і/або протоколів) [1, с. 4].

Зміни, що відбуваються у формах і засобах поширення знань на етапі переходу до суспільства знань, раніше за всіх відчули бібліотеки. Протягом століть вони були налаштовані на роботу з одним видом матеріального носія — папером. Нові реалії впливають на всіх учасників комунікаційного ланцюга, спричиняють зміни в технології обміну інформацією. Відповідно цифрове середовище формує нові комунікаційні зв'язки. Фахівці вважають, що в новій моделі наукової комунікації всі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються та забезпечують внесок у систему (видавці залучають авторів, готують рукописи до друку, видають і розповсюджують публікації; бібліотеки акумулюють та зберігають документовані знання й задовольняють інформаційні потреби; інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців та бібліотек, що робить систему більш реагентною).

Теорія наукової комунікації дає змогу проаналізувати зв'язок між зовнішніми впливами на бібліотеку та змінами, що відбуваються в ній самій, виявити, як трансформуються її властивості. Доведено: найважливішою системною характеристикою наукової бібліотеки є те, що відносно зовнішнього середовища — науки, системи наукової комунікації — вона є цілісним об'єктом. Попри характер та інтенсивність розвитку інших компонентів системи наукової комунікації, бібліотека прагне до свого принципового збереження та оптимального функціонування як цілісний об'єкт. Найважливішим інструментом підтримання й розвитку науки є комунікація між членами товариства.

Аналіз досліджень і публікацій. У бібліотекознавстві нагромаджено значний обсяг досліджень щодо діяльності наукових бібліотек в е-середовищі. З найважливіших праць, що стосуються функцій і специфіки наукової бібліотеки в сучасній системі ІКТ, варто виокремити публікації Дж. Бледжена, Р. Клута, Ф. Ланкастера, М. Маклюена, П. Хілза [2—6] та інших. Науковці вперше констатували зміни, які вносять у діяльність бібліотеки засоби обчислювальної техніки, а також можливі наслідки цих трансформацій для розвитку наукової комунікації [7, с. 6; 8, с. 104].

Дж. Бледжен вважав основною функцією бібліотеки "активну організацію комунікації, що надає можливість плідно користуватися ідеями, які циркулюють всіма її каналами" [2]. На "поліграфічному" етапі розвитку системи наукової комунікації найповніше використовував евристичний потенціал комунікаційного підходу Р. Клута [3]. Відповідно до його концепції загального бібліотекознавства, бібліотека є комунікаційним центром, здатним нагромаджувати у фондах документи для подальшого використання специфічними бібліотечними методами [3; 7; 8, с. 104]. У моделі наукової комунікації П. Хілза [6] виділено шість компонентів: учений як виробник і споживач наукової інформації; наукове товариство; видавець; інформаційний продукт; бібліотечний працівник; ІКТ. У цій моделі процес наукової комунікації є результатом взаємодії всіх зазначених складників. Учений виробляє та використовує наукову інформацію; наукове товариство забезпечує структуру, що об'єднує вчених, допомагає поширювати інформацію й ефективно спілкуватися; видавець є агентом поширення (він і сам може бути вченим, науковим товариством або комерційною організацією) продукту в багатьох формах (книги, журнали, звіти, "сіра" література та дисертації тощо) [7, с. 8]. Бібліотеч-

ний працівник є посередником між ученим як споживачем та інформацією, а бібліотека — комунікаційним каналом, що забезпечує рух документальної інформації (повідомлень) у часі та просторі [6—7; 8, с. 105].

Для аналізу процесів наукової комунікації використовують різні моделі та акцентують на різних засобах (статтях, журналах, книгах тощо), учасниках (окремих особах та установах) і функціях (видах діяльності) [7, с. 7; 8, с. 105].

Від 1970-х рр. використовується термін "наукова комунікація". Оскільки це основний механізм існування та розвитку науки, то вчені повинні мати можливість обмінюватися думками з колегами [8, с. 106]. Еволюція теорії наукових комунікацій тісно пов'язана з еволюцією суспільства. Її взаємозв'язок з теорією соціальних комунікацій є закономірним. Зростання ролі науки в соціумі сприяло поширенню досліджень у сфері наукових комунікацій, перші з яких здійснювалися під впливом ідей соціології, зокрема Ф. Бекона, Дж. Бернала, Т. Куна, Р. Мертонна [8, с. 111—112; 9].

Дослідження першого періоду (1940—1960) було спрямовано на вивчення інформації та комунікації (характеризуються кількісною інтерпретацією інформації, пошуками універсальних закономірностей процесів обміну інформацією, а також залежністю у використанні певних каналів наукової комунікації від галузевої специфіки).

Другому періоду (1970—1980) притаманне поширення системних підходів, застосувавши які, дослідники об'єднали структурні та еволюційні уявлення про наукові комунікації в систему, що має певні складники, структуру та відповідну організацію. Система наукової комунікації розглядається як єдиний організм, кожний канал якого має специфічні властивості й слугує для виконання певних функцій. Вагома роль у зазначеній системі належить бібліотечним установам. Розвиток наукових уявлень щодо системи наукових комунікацій сприяв розумінню взаємодії між ученими на галузевому та міжгалузевому рівнях, насамперед на основі змістової єдності масиву публікацій. Це сприяло чіткішому визначенню ролі центрів науково-технічної інформації, бібліотек, архівів, видавництва, книготорговельних організацій у цій системі [8, с. 112].

Третій, сучасний, період досліджень системи наукової комунікації (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) пов'язаний із появою та розвитком е-комунікації. Він позначається на розгортанні документно-інформаційного, інформаційно-когнітивного та соціально-комунікаційного підходів до вивчення комунікацій [8, с. 112—113; 9].

Комунікацію розглядають як процес руху інформації в науці. Як відомо, до засобів наукової комунікації відносять всі форми обміну й поширення наукової інформації (різні способи видання наукової літератури, поширення інформації, засоби зв'язку, живе спілкування тощо) [8, с. 114]. Наукова комунікація — цілісна система, різні компоненти якої (формальні, неформальні, усні, письмові, між окремими особами, масові тощо) тісно пов'язані між собою. Така система сама є продуктом історичного розвитку. Отже, комунікативна система науки постійно поповнюється новими засобами [8, с. 114].

На початку XX ст. науковці приділяли значну увагу аналізу такого виду суспільного спілкування, як масова комунікація. Підходи до визначення її сутності та соціальної ролі досліджував М. Вебер [8, с. 114]. Відбулися зміни й у розумінні ролі мас-медіа, що слугували засобами формування так званого нового соціуму й культури XX ст.

Західні соціологи Т. Парсонс і Р. Мертон застосовували структурно-функціональні напрями, що ґрунтувалися на системному підході. Останній передбачає порівняльний аналіз механізмів передавання й засвоєння інформації, а також є методом, що допомагає розкрити багатозначність текстів [8, с. 114—115].

Під час вивчення процесів комунікації також використовують метод аналізу соціальних мереж (опис та аналіз зв'язків/мереж, що виникли у процесі соціальної взаємодії та комунікації). Антрополози Дж. Барнз, Е. Ботт, К. Мітчелл досліджували вивчення об'єктивно спостережувальних форм поведінки між комунікантами (тобто процеси соціальної комунікації) [8, с. 115].

Технічні аспекти інформаційних комунікацій вперше дослідив К. Шеннон [10]. Від 1950-х рр. термін "інформація" стає символом точного, математичного й сучасного. На основі аналізу повідомлень і шумів у каналах зв'язку К. Шеннон обґрунтував потребу використання під час передавання інформації додаткових даних, що забезпечують відновлення втрачених відомостей. Його ідеї становили основу сучасних теорій опрацювання, передавання та зберігання інформації. Як приклад можна навести базовий протокол передавання даних в інтернеті — TCP (Transmission Control Protocol), який забезпечує правдивість квантів інформації, що передаються, через додаткові дані.

У другій половині XX ст. (60—70-ті рр.) було сформовано теорії комунікації в організаціях, де комунікацію репрезентовано як діяльність, спрямовану на виготовлення, передавання й збереження

інформації в межах різних організаційних структур. У 1990-ті рр. з'явилося багато наукових підходів до теорії комунікації, що дістали назву "соціальні підходи до комунікації" [8, с. 115].

На початку XXI ст. розпочалася нова ера в розвитку комунікації, пов'язана з інтернетом. З'явилася четверта інформаційно-комунікаційна хвиля, яка не мала фізичних, географічних, адміністративно-державних і цензурних кордонів. Вона одночасно збільшила інтенсивність комунікацій та перевела їх у віртуальну площину [1; 8, с. 123]. З появою інтернету змінюються звичні методи здобуття інформації, засоби доступу людей до знань, прискорюється прогрес у всіх суспільних сферах, ініціюється поява нових цінностей, тенденцій і проблем. Особливо це стосується наукової інформації.

Серед сучасних концепцій комунікації варті уваги ідеї В. Ільганаєвої, Г. Почепцова, В. Різуна та інших [11—13]. Зокрема, В. Ільганаєва тлумачить соціальні комунікації як систему комунікаційної діяльності в суспільстві; Г. Почепцов зосереджує увагу на процесах перекодування вербальної сфери в невербальну та навпаки; В. Різун наполягає на підтримці контактів між членами певної соціальної групи чи суспільства загалом.

Мета статті — дослідження розвитку наукової комунікації в умовах цифрової трансформації України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час в інтернеті з'являється дедалі більше зібрань публікацій, до яких користувачі мають вільний доступ. Станом на серпень 2023 р. таких зібрань (архівів) у світі налічується вже понад 4,7 тис. (фото 1). Відкритий доступ до значних обсягів інформації й можливість користуватися інтероперабельними мережевими програмними засобами стали реальністю сьогодення [8, с. 144].

Фото 1. Registry of Open Access Repositories (<http://roar.eprints.org/>)

Будь-який архів відкритого доступу має забезпечувати глобальну інтероперабельність, використовуючи протокол, який розроблений міжнародною спільнотою в межах Ініціативи відкритих

архівів і відомий як OAI—PMH (Open Archives Initiative — Protocol for Metadata Harvesting). У всіх архівах такого типу можна вести пошук за допомогою таких програм, як OAIster, Google тощо.

У загальному вигляді Semantic Web (за Т. Бернерсом-Лі) це:

- інтероперабельність даних між програмними додатками та організаціями;
- набір інтероперабельних стандартів для обміну знаннями;
- архітектура для взаємопов'язаних спільнот і словників [8, с. 163].

Завданням Semantic Web є індексація та пошук інформації; розроблення та підтримка метаданих; розроблення та підтримка методів анотування; представлення Web у форматі великої, інтероперабельної бази даних; організація машинного отримання даних; виявлення (discovery) і надання веборієнтованих сервісів; дослідження в галузі інтелектуальних програмних агентів тощо [8, с. 165].

Отже, інформаційний ресурс глобальної мережі — це сукупність документів, які існують у цифровій формі й системно взаємопов'язані між собою як різновидові інформаційні джерела, що оприлюднюються через інтернет і використовуються для виконання своїх функцій [7, с. 14; 8, с. 123].

Одночасно відбувається становлення нової парадигми мислення — віртуальної¹. Термін "віртуальна реальність" вперше застосував у Масачусетському технологічному інституті (США) наприкінці 1970-х рр. Д. Лен'єр. Він заснував першу фірму віртуальної реальності (1984) [8].

З появою нового виду комунікації — комп'ютерного спілкування — розпочалося формування особливого комунікативного середовища. Сучасна віртуальна реальність створюється за допомогою текстів, подібних до тих, які використовує автор літературного твору. На відміну від традиційного тексту, віртуальний світ населений реальними людьми, які спілкуються між собою. У такому комунікативному середовищі людина сама створює інформацію та знання, є концептом "тексту".

Теоретиками віртуальної комунікації є Ж. Бодріяр, М. Кастельс, Н. Луман, М. Маклюєн, Ю. Хабермас, У. Еко та інші вчені. У працях науковців соціум трактовано як світ спілкування, а нові інформаційні засоби вважаються одним із найважливіших інструментів орієнтації людини у

світі та взаємодії один з одним. Віртуальне комунікативне середовище структуровано вторинними процесами комунікації, що пов'язані з обговоренням і поширенням інформації, вперше здобутої з медіа, книг і журналів, почутої від друзів, колег, знайомих [8, с. 124]. На думку М. Маклюєна, "візуальна людина" прагне до віддалених цілей, мріючи втілити в життя поенциклопедичному вдосконалені програми, тоді як нова "електронна людина" вибирає діалог і негайну залученість у спілкування [5].

У. Еко зазначав, що з поширенням інтернету спостерігається квазіповернення до письмової лінійності. Цей процес здійснюється на основі гіпертексту (гіпертекстом називають енциклопедію, довідник і взагалі будь-який текст із вказівками або посиланнями на інші тексти). Інша важлива риса віртуального спілкування — гіпертекстуальність (тракується як багатозначність, полідискурсивність, багатоголосся віртуального спілкування). У цьому сенсі інтернет є новим комунікативним середовищем, налаштованим за мережевими принципами. Віртуальний дискурс відрізняється принциповою відкритістю (текстів, посилань тощо), що надає учаснику можливість додавати, змінювати, видаляти початковий текст. Цифрова електроніка перетворює будь-яку інформацію (текстову, графічну, звукову, відео) на потоки бітів, тобто поєднує різноякісні інформаційні потоки в єдиному середовищі. Оскільки мережа постійно розвивається, а потоки інформації перетинаються, то тексти в інтернеті переплітаються між собою і породжують нові тексти, перетворюючись на гіпертекстуальність [8].

З'являється поняття "кібервіртуальність" (електронно-технічний тип віртуальності, що являє собою результат технічної творчості соціальних суб'єктів з використанням ІКТ) [14]. Новітні цифрові технології дають змогу вести мову про створення кіберсередовища, в якому реалізується ефект повної присутності завдяки поєднанню графічної динаміки з можливістю безпосереднього впливу на події. У наукових працях пропонується також термін "краудсорсинг". Зокрема, Р. Danowski розглядає його як інноваційний інструмент взаємодії бібліотеки та користувача, пов'язуючи ці поняття зі сферою суто практичної діяльності в бібліотечно-інформаційній галузі [15].

Значне місце в дослідженнях відводиться віртуальним товариствам, які є соціальними скупченнями, що з'являються в кіберсередовищі, коли достатня кількість людей упродовж тривалого часу обмінюються думками, беруть участь у

¹ Віртуальний (від лат. *virtus* — потенційний, можливий) — вигаданий, уявний об'єкт, суб'єкт, категорія, ставлення, дія тощо, не присутній у цей час у реальному світі, а створений лише грою людської уяви або зімітований за допомогою інших об'єктів.

дискусіях, створюють у мережі відносини [8, с. 126; 10; 16, с. 108; 17—19].

Науковці вважають, що комунікація в мережі зазвичай відбувається в межах соціальної діяльності, причому пріоритетом в інтернеті є спілкування. Інтернету властиві відкриті джерела та публікації, децентралізоване мовлення, випадкова взаємодія, цілеспрямоване спілкування й спільна творчість. М. Кастельс поділяє думку, що інтернет надає можливість урізноманітнити цифрове середовище [20]. Усі ці чинники роблять інтернет втіленням ідеї інтертекстуальності², що є неодмінною властивістю текстового середовища глобальної мережі.

Отже, комунікація пронизує всі верстви наукової та бібліотечної діяльності. Комунікація між членами дослідницького товариства є одним із найважливіших інструментів підтримання та розвитку науки. При цьому оперативна взаємодія всередині наукової дисципліни реалізується з опорою на добре структуровану та технологічно оснащену систему комунікації — професійне спілкування науковців, що є головним засобом самоорганізації дисциплінарної спільноти.

З'являється поняття "віртуальне дослідницьке середовище" (Virtual Research Environment), що являє собою систему інноваційних робочих місць дослідників, завдяки чому можна підвищити кооперацію та співпрацю між ними під час реалізації наукових проєктів.

Термін увійшов у вжиток на початку XXI ст. і постійно еволюціонує. Як синонімічні також використовують визначення "колаборація", "колаборативні спільноти е-досліджень", "колаборативні віртуальні середовища", "колабораторії" тощо.

У першому наближенні "віртуальне дослідницьке середовище" складається з комплексу цифрових технологічних інструментів і цифрової бібліотеки. У віртуальному дослідницькому середовищі вона є не лише сховищем наукових текстів, а й "робочим столом ученого", обладнаним необхідним інструментарієм для проведення дослідної роботи [1; 8, с. 128; 21—23].

Від 2004 р. термін "віртуальне дослідницьке середовище" використовують у Великій Британії (Програма "Віртуальне дослідницьке середовище

Комітету об'єднаних інформаційних систем") [8; 24—25]. Концепцію "віртуального дослідницького середовища" було оприлюднено 2010 р. британським агентством JISC [8, с. 129; 24]. Від вересня 2011 р. Програма стала частиною "Цифрової інфраструктури — дослідницької програми" (2011—2013) [8, с. 129]. Загалом програми зі створення віртуального середовища у Великій Британії відповідали загальній меті — формуванню науково-дослідного товариства на основі віртуального середовища [8, с. 129—130; 24].

У межах реалізації проєкту ЄС GRDI2020 було підготовлено відповідний документ про віртуальне дослідницьке середовище (розглянуто поточний стан, а також окреслено сучасні виклики та надано рекомендації щодо еволюції в галузі відповідних досліджень). Розробники визнали віртуальне дослідницьке середовище як "...інноваційне, веборієнтоване, комплексне, гнучке та безпечне робоче середовище, створене для задоволення потреб сучасної науки" [8, с. 130; 24].

Термін "віртуальне дослідницьке середовище" також застосовують для опису комплексу технологічних інструментів у мережі, які використовують у дослідницькому циклі. Визначальним чинником цього середовища є розширення співпраці за допомогою технологій Web 2.0 (блоги, wiki, наукові соціальні мережі). Віртуальні середовища залежать від певних чинників, як-от створення, фінансування, наявна науково-дослідна інфраструктура тощо [1; 8, с. 130; 26; 27].

Моделі віртуальних дослідницьких середовищ — значна частина дослідницького життєвого циклу в цифровому середовищі, що сприяє розподілу та повторному використанню інструментів, даних і результатів [8]. Віртуальні дослідницькі середовища є, з одного боку, природним продовженням спільних наукових досліджень, а з іншого — віддзеркалюють радикальні зміни у проведенні, розподілі й організації досліджень.

У наш час віртуальні середовища розробляються як частина дослідницької інфраструктури та цілком ймовірно, що використання цифрової взаємодії стане звичайним явищем у науковому середовищі. Щоб науково-дослідний процес став ефективнішим, віртуальне дослідницьке середовище слід інтегрувати з наявною науково-дослідною інфраструктурою [1; 8, с. 130—131; 28]. Віртуальні дослідницькі середовища можна побудувати для будь-якої сфери науки, відповідно й для до цифрової гуманітаристики (Digital Humanities) [29].

² Термін "інтертекстуальність" належить Ю. Кристевій і позначає метод дослідження тексту як знакової системи, а також взаємодію різних кодів, дискурсів чи голосів, які переплітаються в тексті (Kristeva J. *La révolution langage poétique: l'avantgarde a la fin du XIX-e siècle*. Paris, 1974. P. 443). Також інтертекстуальність — це "код послань, це життя у між тексті" (Ткачук О. М. *Наратологічний словник*. Тернопіль : Астон, 2002. 173 с.).

Наведемо приклади сучасної цифрової інфраструктури гуманітарних досліджень.

Ландшафт віртуального світу Digital Humanities дуже різноманітний й охоплює як глобальні спільноти, так й інституційні та індивідуальні ініціативи. З глобальних проєктів слід виокремити Консорціум цифрових гуманітарних організацій (Alliance of Digital Humanities Organizations, ADHO) і Міжнародну мережу центрів Digital Humanities centerNet [8, с. 131].

Мета консорціуму ADHO (фото 2) — просування та підтримка цифрових досліджень; об'єднання гуманістів, які займаються цифровими дослідженнями, навчанням, створенням, поширенням тощо [8, с. 131].

Фото 2. Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) (<https://adho.org/>)

ADHO координує міжнародну діяльність організацій [8, с. 132], поміж яких:

— Асоціація комп'ютерів і гуманітарних наук (Association for Computers and the Humanities, ACH; заснована 1978 р.; нині об'єднує 21 країну);

— Європейська асоціація цифрових гуманітарних наук (European Association for Digital Humanities, EADH), заснована 1973 р. як Асоціація літературних та мовних обчислень (Association for Literary and Linguistic Computing);

— Канадське товариство цифрових гуманітарних наук (Canadian Society for Digital Humanities / Société canadienne des humanités numériques, CSDH / SCHN), засноване 1986 р. як Консорціум з комп'ютерів у гуманітарних науках / Консорціум вищих ординаторів та гуманітарних наук);

— Австралазійська асоціація цифрових гуманітарних наук (Australasian Association for Digital Humanities, aaDH), створена 2011 р. для об'єднання дослідницької спільноти цифрових гуманітарних наук в Австралії, Новій Зеландії й Тихоокеанському регіоні;

— Японська асоціація цифрових гуманістів (Japanese Association for Digital Humanities, JADH);

— Асоціація цифрових гуманітарних наук Південної Африки (Digital Humanities Association of Southern Africa, DHASA);

— Тайванська асоціація цифрових гуманітарних наук (Taiwanese Association for Digital Humanities, TADH) та інші [8, с. 132].

Основними напрямками міжнародного наукової співпраці ADHO є: аналіз та розшифрування текстів; е-публікації й діяльність цифрових бібліотек; системи мультимедіа та доповнена реальність (augmented reality) тощо [8, с. 132].

Під "парасолькою" цієї структури видаються рецензовані наукові видання, зокрема журнали [8, с. 132—133]:

— *Digital Scholarship in the Humanities* під егідою видавництва Oxford University Press (<https://academic.oup.com/dsh?login=false>);

— *Digital Humanities Quarterly*; на сайті у відкритому доступі розміщено архів від 2007 р. (<http://www.digitalhumanities.org/dhq/>);

— *Digital Studies / Le champ numérique*; статті публікуються за відкритою "ліцензією Creative Commons 3.0 CC-BY" (<https://www.digitalstudies.org/>);

— *Humanités numériques*; цифровий журнал створений 2020 р., який поширюється у відкритому доступі (<https://journals.openedition.org/revuehn/>), а також інші журнали, книжки, матеріали конференцій [8, с. 132—133].

Для взаємодії в межах спільноти фахівців цифрових гуманітарних наук ADHO підтримує діяльність спеціальних груп (Special Interest Groups, SIGs) [8, с. 133—134].

Діяльність групи *GeoHumanities* зосереджено на перспективах цифрових гуманітарних наук, мета — об'єднання знань і найкращих практик щодо відповідних чинних цифрових інструментів і методів, сприяння розвитку спільних ресурсів і нових інструментів, поширення програмного забезпечення тощо.

Метою діяльності спільноти *Global Outlook::Digital Humanities (GO::DH)* є допомога в подоланні бар'єрів, що перешкоджають спілкуванню та співпраці між дослідниками в галузі цифрового мистецтва, гуманітарних наук і культурної спадщини.

Група спеціальних інтересів ADHO *Libraries and Digital Humanities* покликана сприяти взаємодії та комунікації між бібліотекарями й науковцями, які працюють у галузі цифрових гуманітарних наук.

Група *Linked Open Data (DH-LOD)* поширює ідею інтернету як платформи для пов'язаних розподілених сервісів, що пропонують дані доступним, відкритим способом, дотримуючись принципів пов'язаних даних (Т. Бернерс-Лі) [30]. Велика кількість проєктів цифрових гуманітарних наук генерує дані. Якщо ці дані публікуються як LOD, то і науковці, і машини здатні поєднувати їх з різних проєктів, створюючи нові набори даних для досліджень, і використовувати програмне забезпечен-

ня з відкритим кодом для публікації. Відповідно місія *LOD SIG* — з'єднання між спільнотою Digital Humanities та семантичною вебспільнотою, заохочення, сприяння взаємозв'язку та сумісності відкритих гуманітарних цифрових ресурсів завдяки підвищенню обізнаності про новітні розробки (як вмісту, так і технологій), обговорення й розроблення найкращих практик [8, с. 133—134].

Міжнародну мережу цифрових гуманітарних центрів *centerNet* створено Національним фондом США з гуманітарних наук на базі Мерилендського університету (Вашингтон, округ Колумбія). Сьогодні *centerNet* (<https://dhcenternet.org/>) налічує понад 200 членів із приблизно 100 центрами у 19 країнах. Ключовою ініціативою мережі є розроблення нового інтелектуального "вузла" для глобального товариства фахівців у галузі цифрових гуманітарних наук і суміжних галузей загалом, а також центрів як гуманітарної кіберінфраструктури зокрема. *CenterNet* також надає великого значення формуванню колекцій цифрових ресурсів, які допомагають організувати й забезпечити подальше функціонування локальних центрів Digital Humanities. Ці ресурси містять, зокрема, лекції, блоги та презентації вчених, наукові публікації, пропозиції, моделі тощо [8, с. 134—135].

Світовим лідером у галузі Digital Humanities як з погляду науково-дослідного потенціалу, так і організації освітнього процесу експерти вважають факультет Digital Humanities Школи мистецтв і гуманітарних наук Королівського коледжу в Лондоні, заснованої 1970 р. (<https://www.kcl.ac.uk/ddh/about/about>). Дослідницька програма факультету охоплює понад 50 міжнародних проєктів, які отримують фінансування від державного наукового фонду Arts and Humanities Research Council (AHRC) і низки приватних фондів. Освітня програма факультету передбачає підготовку в галузі Digital Humanities на всіх рівнях освітнього процесу. Зокрема, крім ступеня бакалавра в галузі цифрових гуманітарних наук (BA in Digital Humanities), на факультеті можна здобути ступінь магістра зі спеціалізації "Великі дані в культурі та суспільстві" (Big Data in Culture & Society), "Цифрова культура та суспільство" (Digital Culture & Society) або "Управління цифровими активами та медіа" (Digital Asset and Media Management) чи підготувати дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора наук у галузі цифрових гуманітарних наук (PhD in Digital Humanities) [8, с. 135].

Аналітичний огляд *From digital libraries to digital preservation research: the importance of users and context* [31] свідчить про розвиток та розширення досліджень зі збереження цифрових

ресурсів (Digital Preservation) задля гарантування доступності цифрових колекцій для користувачів у майбутньому. Технічні, адміністративні, правові та матеріально-технічні аспекти організації цифрового збереження розглянуто в публікації *Preservation challenges in the digital age* [32]. У монографії *Digital preservation for libraries, archives, and museums* [33] йдеться про практики цифрового збереження, що слугували підґрунтям для вироблення стратегій збереження доступності цифрових ресурсів [8, с. 135—136].

Проблеми вивчення динаміки сучасної науки під впливом ІКТ порушено в багатьох працях [34; 35]. Дослідники запропонували розглядати етапи розвитку наукових пошуків залежно від організаційних складників процесу, зростання обсягів даних і методологічних аспектів. Еволюцію наукових методів у контексті їх співвідношення з обсягами дослідницьких даних розглядають А. Сзалай і Дж. Грей [35], які орієнтовно розподілили історію науки на чотири періоди за об'єктом даних, котрі використовують у дослідженнях:

— перший період: розпочався дві з половиною тисячі років тому, коли даних було зовсім мало і наука була емпіричною. В античні часи наука обмежувалася описом спостережуваних феноменів і логічними висновками, зробленими на основі спостережень;

— другий період: продукується велика кількість даних, через що з'явилася можливість створювати теорії, які використовують докази;

— третій період: завдяки комп'ютерам розпочали застосовувати методи числового моделювання;

— четвертий період: для нього властива можливість опрацьовувати величезні обсяги експериментальних даних; поява нових наукових методів, заснованих на їх аналізі, і домінування теорій, що синтезуються [8, с. 136—137; 35].

Реалізація ідей віртуального дослідницького середовища стала можливою завдяки розвитку глобальної мережі Інтернет. Створюється та використовується її дослідницький складник, потрібний, по-перше, для забезпечення співпраці вчених і відкритого доступу до дослідницьких інструментів і сервісів, баз даних, обчислювальних ресурсів; по-друге, для апробації та впровадження нових технологічних стандартів і мережевої інфраструктури на базі інтернету [8, с. 137].

Науково-дослідна інфраструктура інтернету "вбудовується" в забезпечення сучасного виробництва знань у двох формах: як середовище дослідження (віртуальні дослідницькі середовища, віртуальні лабораторії, обсерваторії, організації

тощо) і, до певної міри, як рушійна сила досліджень. Це пояснюється такими аргументами: це одне із завдань наукової діяльності створення перспективних технологій (у випадку з мережею Інтернет це поява наукових сервісів та інструментів візуалізації, моделювання, аналізу даних тощо); відповідні технологічні досягнення в процесі створення інфраструктури відкривають нові наукові напрями (наприклад, вебометрика, мережевий аналіз тощо) [8, с. 137].

Отже, виникнення, становлення й розвиток науково-дослідної інфраструктури інтернету змушує світову наукову спільноту переосмислити сутність епістемічної інфраструктури та парадигму виробництва наукового знання, зосередити увагу на формуванні якісно нових засобів передавання, використання й здобуття наукових даних та інформації, проведення наукових досліджень у цифровому середовищі [8, с. 138].

Констатуючи факт поширеності віртуальних дослідницьких структур у розвинених країнах, слід приділити увагу й вітчизняним досягненням у цій сфері. Йдеться, зокрема, про створену в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України віртуальну лексикографічну лабораторію "Словник української мови", орієнтовану на забезпечення процесу укладання словника української мови групою територіально розподілених лексикографів (фото 3) [36]. Досконалий інструментарій забезпечує спільно розподілену лексикографічну роботу з використанням інформаційних технологій віртуалізації, сервіс-орієнтованої архітектури та теорії / технологій лексикографічних систем. На основі цієї розробки реалізовано "Віртуальну термінографічну лабораторію з фізики", "Віртуальну термінографічну лабораторію з біології" та "Віртуальну лексикографічну лабораторію "Українсько-кримськотатарський словник" [8, с. 139].

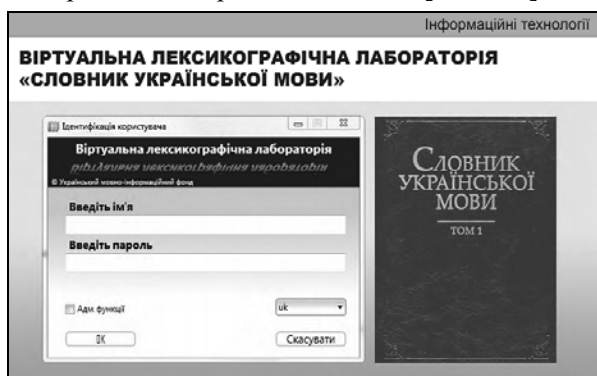

Фото 3. Словник української мови
(<http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf>)

Порівняння вітчизняних досліджень у сфері цифрової гуманітаристики зі світовими дає змогу

стверджувати, що в галузі лінгвістичних досліджень українські вчені не лише не поступаються закордонним, а й випереджають їх у теоретико-методологічному плані (термін "квантова лінгвістика", наприклад, увів у науковий обіг український вчений В. Широков). Певні здобутки має вітчизняна цифрова гуманітаристика в таких галузях гуманітарних наук, як демографія, бібліометрія, соціологія.

Водночас процедури використання цифрових текстів для виявлення в них латентних закономірностей і виділення нових знань в Україні поки що не набули поширення. Одна з причин такої ситуації пов'язана з незначною кількістю гуманітаріїв-аналітиків, які мають поглиблену підготовку з інформатики й здатні застосовувати технології знаходження у слабо структурованих даних невідомих, практично корисних і доступних для інтерпретації знань. Насамкінець, потребують упорядкування та гармонізації зв'язки між наявними структурами цифрової гуманітаристики та їхнє організаційне оформлення як системи, інформаційним ядром якої мають стати бібліотечні інституції.

Висновки. Бібліотечній Україні притаманне бібліорізноманіття інформаційних ресурсів, однак функціональну взаємодію між його складниками (е-каталогами, зібраннями періодичних видань, репозитаріями тощо) слід вдосконалювати. Стратегії цифрової трансформації науково-інформаційної сфери України в інтероперабельне середовище наукових знань також потребують подальшого впровадження та оптимізації.

Реалізація ідей "віртуального дослідницького середовища" пов'язана з переходом значної частини наукових комунікацій у глобальну мережу Інтернет. Її дослідницький складник потрібен: по-перше, для забезпечення співпраці науковців і відкритого доступу до дослідницьких інструментів і сервісів, баз даних, обчислювальних ресурсів тощо; по-друге, для апробації та впровадження нових технологічних стандартів і мережевої інфраструктури на базі інтернету.

Для наукової бібліотеки одним із першочергових завдань такого спрямування вбачаємо створення та розвиток віртуальних бібліографічних лабораторій кооперативної каталогізації поточних надходжень до їхнього сукупного фонду. Грані взаємодії бібліотеки та науки в цифровому середовищі зміщуватимуться до первинних дослідницьких даних як джерел нового знання. Світ первинних дослідницьких даних принципово важливий для бібліотек. Залучення до процесів збирання, збереження та поширення результатів

досліджень саме на первинних етапах відкриває перед бібліотечними установами можливість глобального перегляду своєї ролі та значущості як інформаційних менеджерів і зберігачів інтелектуального капіталу.

Список бібліографічних посилань

1. Сенченко М. І., Костенко Л. Й., Копанєва В. О. Середовище наукових знань: стратегія цифрової трансформації. Київ : Ліра-К, 2022. 76 с.
2. Bladgen J. Communication: a key to library management problems. *Aslib Proceedings*. 1975. Vol. 27, No. 8. P. 319—326.
3. Kluth R. Grundriss der Bibliothekslehre. Ewiesbaden, 1970. 372 p.
4. Lancaster F. W. The evolution of electronic publishing. *Library Trends*. 1995. Vol. 43, No. 4. P. 518—527.
5. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Вид. 2-ге, перероб. Київ : Ніка-Центр, 2008. 389 с.
6. Hills P. J. The scholarly communications. *Annual Review of Information Science and Technology*. 1983. Vol. 18. P. 99—125.
7. Копанєва В. Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / НАНУ; НБУВ. Київ, 2009. 198 с.
8. Копанєва В. О. Бібліотека в середовищі цифрової науки: системно-інтеграційна взаємодія : монографія / МКІП; НАКККіМ ; наук. ред. О. С. Онищенко. Київ : Ліра-К, 2020. 322 с.
9. Шемаєва Г. В. Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволюційні процеси розвитку : дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Харк. держ. акад. культури. Харків, 2009. 446 с.
10. Shannon C. E. A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*. 1948. Vol. 27. P. 379—423, 623—656.
11. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації. *Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. 2009. № 1. С. 60—67.
12. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології. *Комунікація*. 2010. № 1. С. 19—26.
13. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305—314.
14. Петренко-Лисак А. О. Соціальні детермінанти кібервіртуального простору : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Київ, 2007. 16 с.
15. Danowski P. Library 2.0 and User-Generated Content. What can the users do for us? *World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conference and Council (Durban, 19—23 aug. 2007)*. IFLA, 2007. 10 p. URL: <http://origin-archive.ifla.org/IV/ifla73/papers/113-Danowski-en.pdf>.
16. Резніченко В. А., Проскуріна Г. Ю., Новицький О. В. Інтеграція наукових електронних бібліотек на основі протоколу ОАІ-РМН. *Проблеми програмування*. 2007. № 2. С. 97—112.
17. Pragmatic scenario for transitioning the publication system towards open access. URL: <https://phys.org/news/2016-11-pragmatic-scenario-transitioning-access.html>.
18. Rheingold H. The Virtual Community: Introduction. URL: <https://www.rheingold.com/vc/book/intro.html>.
19. Ritzer G., Jurgenson N. Production, Consumption, Prosumption. *Journal of Consumer Culture*. 2010. No. 10 (1). P. 13—36.
20. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.
21. Gold A. Cyberinfrastructure, Data, and Libraries. Part 1: A Cyberinfrastructure Primer for Librarians; Part 2: Libraries and the Data Challenge: Roles and Actions for Libraries. *D-Lib Magazine*. 2007. Vol. 13, No. 9/10. URL: <http://www.dlib.org/dlib/september07/gold/09gold-pt1.html>; <http://www.dlib.org/dlib/september07/gold/09gold-pt2.html>. <https://doi.org/10.1045/september20september-gold-pt1>; <https://doi.org/10.1045/july20september-gold-pt2>.
22. Соловяненко Д. Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі: Частина четверта. Сучасний рівень дискурсу академічного бібліотекознавства та поступ е-науки. *Бібліотечний вісник*. 2011. № 1. С. 8—24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2011_1_2.
23. Костенко Л. Й., Жабін О. І., Копанєва С. О., Симоненко Т. В. Наукова періодика України та бібліометричні дослідження / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 173 с.
24. Virtual Research Environment programme. URL: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20140702163345/http://www.jisc.ac.uk/whatwedo/programmes/vre.aspx>.
25. Carusi A., Reimer T. Virtual Research Environment Collaborative Landscape Study. A JISC funded project (January 2010). URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.404.6517&rep=rep1&type=pdf>.
26. e-Infrastructure Reflection Group. URL: <https://e-irg.eu/about/>.
27. Candela L., Castelli D., Pagano P. Virtual Research Environments: An Overview and a Research Agenda. *Data Science Journal*. 2013. Vol. 12. URL: https://www.jstage.jst.go.jp/article/dsj/12/0/12_GRDI-013/_article/-char/ja/.
28. Fraser M. Virtual Research Environments: Overview and Activity. URL: <http://www.ariadne.ac.uk/issue/44/fraser/>.

29. Копанева В. Становлення цифрової гуманітаристики. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 6. С. 42—45.
30. Berners-Lee T. Linked Data. URL: <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html>.
31. Chowdhury G. From digital libraries to digital preservation research: the importance of users and context. *Journal of Documentation*. 2010. Vol. 66. No. 2. P. 207—223.
32. Houghton B. Preservation challenges in the digital age. *D-lib magazine*. 2016. Vol. 22, No. 7/8. P. 1—6.
33. Corrado E. M., Sandy H. M. *Digital Preservation for Libraries, Archives, and Museums*. Rowman & Littlefield, 2017. 402 p.
34. Rhoten D. The Dawn of Networked Science. URL: <https://www.chronicle.com/article/the-dawn-of-networked-science/>.
35. Szalay A., Gray J. Science in an exponential world. *Nature*. 2006. Vol. 440. P. 413—414. URL: <https://www.nature.com/articles/440413a>.
36. Віртуальна лексикографічна лабораторія "Словник української мови". URL: <http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf>.

Victoria Kopaniya,
PhD of Historical Sciences,
Borys Grinchenko Kyiv University

Scientific communication in the digital environment

The evolution of scientific communications and the formation of a new paradigm of virtual communication. Changes in the technology of information exchange in the communication chain are noted. Information exchange in the communication chain. It is stated that the most important tool for the development of science is communication between members of the community. The term "virtual research environment" is analyzed, which is not only a repository of scientific texts, but also a "scientist's desktop". Examples are given of the modern digital infrastructure of humanities research are given. It is stated that the relevant achievements of Ukraine in the spread of virtual research structures, namely, the virtual lexicographic laboratory "Dictionary of the Ukrainian Language" of the Ukrainian Language and Information Foundation of the National Academy of Sciences of Ukraine. Emphasis was placed on further integration of the library and science into the digital environment with using primary research data as a source of new knowledge.

Keywords: information and digital technologies; scientific communication, digital environment, digital transformation, interoperability, virtual research environment, research infrastructure

References

1. Senchenko M. I., Kostenko L. J. & Kopanyeva V. O. (2022). *Seredovishe naukovih znan: strategiya cifrovoyi transformaciyi*. Kyiv: Lira-K.
2. Bladgen J. (1975). Communication: a key to library management problems. *Aslib Proceedings*, 27 (8), pp. 319—326.
3. Kluth R. (1970). *Grundriss der Bibliothekslehre*. Ewiesbaden.
4. Lancaster F. W. (1995). The evolution of electronic publishing. *Library Trends*, 43 (4), pp. 518—527.
5. Mak-Lyuen M. (2008). *Galaktika Gutenberga: stanovlennya lyudini drukovanoi knigi*. Vid. 2-ge, pererob. Kyiv: Nika-Centr.
6. Hills P. J. (1983). The scholarly communications. *Annual Review of Information Science and Technology*, 18, pp. 99—125.
7. Kopanyeva V. (2009). *Biblioteka yak centr zberezhennya informacijnih resursiv Internetu : monografiya*. Kyiv.
8. Kopanyeva V. O. (2020). *Biblioteka v seredovishi cifrovoyi nauki: sistemno-integracijna vzayemodiya : monografiya*. Kyiv: Lira-K.
9. Shemayeva G. V. (2009). *Biblioteka v sistemi naukovoyi komunikaciyi: koevolucijni procesi rozvitku*. PhD. Hark. derzh. akad. kulturi. Harkiv.
10. Shannon C. E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, 27, pp. 379—423, 623—656.
11. Ilganayeva V. O. (2009). Socialna komunikaciya yak ob'jekt teoretizaciyi. *Filosofiya lyudskogo spilkuvannya: filosofiya, psihologiya, socialna komunikaciya*, 1, pp. 60—67.
12. Pochepcov G. G. (2010). Socialni komunikaciyi i novi komunikativni tehnologiyi. *Komunikaciya*, 1, pp. 19—26.
13. Rizun V. V. (2012). Nacherki do metodologiyi doslidzhen socialnih komunikacij. *Psiholingvistika*, 10, pp. 305—314.
14. Petrenko-Lisak A. O. (2007). Socialni determinanti kibervirtualnogo prostoru. PhD. Kyiv.
15. Danowski P. (2007). Library 2.0 and User-Generated Content. What can the users do for us? World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conference and Council (Durban, 19—23 aug. 2007). *IFLA*. Available at: <http://origin-archive.ifla.org/IV/ifla73/papers/113-Danowski-en.pdf>.
16. Reznichenko V. A., Proskurina G. Yu. & Novickij O. V. (2007). Integraciya naukovih elektronnih bibliotek na osnovi protokolu OAI-PMH. *Problemi programuvannya*, 2, pp. 97—112.
17. *Pragmatic scenario for transitioning the publication system towards open access*. (n. d.). Available at: <https://phys.org/news/2016-11-pragmatic-scenario-transitioning-access.html>.

18. Rheingold H. (n. d.). *The Virtual Community: Introduction*. Available at: <https://www.rheingold.com/vc/book/intro.html>.
19. Ritzer G. & Jurgenson N. (2010). Production, Consumption, Prosumption. *Journal of Consumer Culture*, 10 (1), pp. 13—36.
20. Kastels M. (2007). *Internet-galaktika. Mirkuvannya shodo Internetu, biznesu i suspilstva*. Kyiv: Vakler.
21. Gold A. (2007). Cyberinfrastructure, Data, and Libraries. Part 1: A Cyberinfrastructure Primer for Librarians; Part 2: Libraries and the Data Challenge: Roles and Actions for Libraries. *D-Lib Magazine*, 13 (9/10). Available at: <http://www.dlib.org/dlib/september07/gold/09gold-pt1.html>; <http://www.dlib.org/dlib/september07/gold/09gold-pt2.html>. <https://doi.org/10.1045/september20september-gold-pt1>; <https://doi.org/10.1045/july20september-gold-pt2>.
22. Solovyanenko D. (2011). Akademichni biblioteki u novomu sociotekhnichnomu vimiri: Chastina chetverta. Suchasnij riven diskursu akademichno bibliotekoznavstva ta postup e-nauki. *Biblioteknij visnik*, 1, pp. 8—24. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2011_1_2.
23. Kostenko L. J., Zhabin O. I., Kopanyeva Ye. O & Simonenko T. V. (2014). *Naukova periodika Ukraini ta bibliotrichni doslidzhennya*. Kyiv.
24. *Virtual Research Environment programme*. (n. d.). Available at: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20140702163345/http://www.jisc.ac.uk/whatwedo/programmes/vre.aspx>.
25. Carusi A. & Reimer T. (2010). *Virtual Research Environment Collaborative Landscape Study*. A JISC funded project (January 2010). Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.404.6517&rep=rep1&type=pdf>.
26. *e-Infrastructure Reflection Group*. (n. d.). Available at: <https://e-irg.eu/about/>.
27. Candela L., Castelli D. & Pagano P. (2013). Virtual Research Environments: An Overview and a Research Agenda. *Data Science Journal*, 12. Available at: https://www.jstage.jst.go.jp/article/dsj/12/0/12_GRDI-013/_article/-char/ja.
28. Fraser M. (n. d.). *Virtual Research Environments: Overview and Activity*. Available at: <http://www.ariadne.ac.uk/issue/44/fraser/>.
29. Kopanyeva V. (2018). Stanovlennya cifrovoyi gumanitaristiki. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 42—45.
30. Berners-Lee T. (n. d.). *Linked Data*. Available at: <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html>.
31. Chowdhury G. (2010). From digital libraries to digital preservation research: the importance of users and context. *Journal of Documentation*, 66 (2), pp. 207—223.
32. Houghton B. (2016). Preservation challenges in the digital age. *D-lib magazine*, 22 (7/8), pp. 1—6.
33. Corrado E. M. & Sandy H. M. (2017). *Digital Preservation for Libraries, Archives, and Museums*. Rowman & Littlefield.
34. Rhoten D. (n. d.). *The Dawn of Networked Science*. Available at: <https://www.chronicle.com/article/the-dawn-of-networked-science/>.
35. Szalay A. & Gray J. (2006). Science in an exponential world. *Nature*, 440, pp. 413—414. Available at: <https://www.nature.com/articles/440413a>.
36. *Virtualna leksikografichna laboratoriya "Slovník ukrajinskoyi movi"*. (n. d.). Available at: <http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf>.

Надійшла до редакції 14 вересня 2023 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 023.5:005.963]:[027.54НБУВ:001.8]](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).37-42

Оксана Клименко,

кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка відділу наукових видань

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
e-mail: klimenko_oz@ukr.net

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57457369900>

ResearcherID GPF-5449-2022

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Олена Сокур,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,

завідувачка відділу науково-методичної роботи

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

Підвищення кваліфікації бібліотекарів як пріоритетний напрям науково-методичної роботи у НБУВ в умовах суспільних викликів

У статті доведено доцільність налагодження нової системи підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Аргументовано переваги впровадження віртуальної освіти серед інших форм навчання, доведено вагоме значення дистанційного формату підвищення кваліфікації в умовах суспільних викликів.

Зроблено висновок, що впровадження принципово нової системи підвищення кваліфікації бібліотекарів як чільного напрямку науково-методичної роботи на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського — провідного науково-інформаційного центру держави, головного координатора мережі бібліотек наукових установ Національної академії наук України — є нагальною потребою сьогодення. Підготовка й упровадження програм стажування, проходження сертифікованих курсів та онлайн-навчань, які розроблятимуть провідні науковці й практики бібліотечної галузі в тісній взаємодії з викладачами профільних закладів вищої освіти, позитивно вплине на трансформацію бібліотечної справи в Україні з урахуванням вимог світової бібліотечної спільноти. Упровадження єдиної навчальної онлайн-платформи, де інтегруються освітні ресурси (онлайн-консультації, відеоконференції, онлайн-лекції, вебінари, безпосередній зв'язок фахівців різних країн), — важливе завдання української бібліотечної сфери, адже дистанційна школа вже ефективно функціонує у провідних країнах світу. На наше переконання, віртуальна освіта є перспективною формою здобуття знань у сучасному цифровому світі, адже цінність онлайн-навчання віддзеркалюють переваги, які воно надає сучасному працівникові.

Ключові слова: бібліотечний працівник; інформаційні технології; корпоративна освіта; науково-методичне забезпечення; цифрова епоха; цифрові технології; цифровізація; Національна академія наук України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; підвищення кваліфікації; семінар

Постановка проблеми. Пріоритетом науково-методичної роботи в її сучасному розумінні є підвищення рівня готовності бібліотечних працівників до виконання професійних обов'язків на високому технологічному рівні та вирішення завдань, актуальних для кожного конкретного етапу розвитку суспільства. Державна політика України з розбудови бібліотечної галузі орієнтує на переосмислення науково-методичної роботи як важливого чинника забезпечення якості підготовки бібліотечних працівників. На сучасному етапі тенденції посилення взаємодії бібліотечної науки з практикою, запровадження інновацій на всіх щаблях освіти, зростання вимог до рівня професіоналізації бібліотечних працівників зумовлюють нові підходи до визначення напрямів, змісту та форм науково-методичної роботи, що пов'язано з потребою забезпечити реалізацію визначеної державою стратегії розвитку бібліотечної справи [12].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження суті й змісту здійснення науково-методичної роботи в сучасних умовах базуються на ґрунтовних розробках авторитетних українських теоретиків і практиків бібліотечної галузі, зокрема В. Загуменної, Т. Кирилової, О. Клименко, Г. Ковальчук (Харків), О. Кунич, І. Луньової, О. Мацей, В. Мудрохи,

С. Науменко, А. Свободи, Н. Смаглової, О. Сокур, Г. Солоїденко, І. Шевченко та інших.

У 1998 р. А. Свобода визначила методичну роботу як типову функцію національної бібліотеки, коли розроблення методики будується на основі наукових досліджень практики, а методист є посередником між практикою та наукою [8].

Н. Смаглова схарактеризувала науково-методичну діяльність бібліотек як управління бібліотечними процесами, що надзвичайно важливо в контексті формування змісту підвищення кваліфікації бібліотечних працівників [9].

У дисертаційному дослідженні В. Мудрохи в історичному контексті проаналізовано досвід становлення та розбудови науково-методичної діяльності Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка, а також особливості організації системи підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів, консультативної роботи, упровадження новітніх інформаційних технологій у бібліотечні процеси [7].

У статті В. Загуменної, О. Кузьменко та Д. Дейч наголошено, що нині в Україні відбувається розширення системи методичних структур, а в методичній роботі активно використовують цифрові технології [1].

Актуальні тенденції науково-методичної роботи бібліотечно-інформаційного комплексу у

умовах цифровізації суспільства висвітлено в публікації О. Сокур [11].

Авторки погоджуються з твердженням О. Мацей, яка наголошує, що "основна суть методичної роботи сьогодні визначається в управлінні змінами" [6].

Сучасні цілі зумовлюють потребу осмислення не лише методичної роботи, що зорієнтована на вдосконалення й упровадження прогресивних методик, а саме науково-методичної роботи, спрямованої як на поліпшення бібліотечних процесів і підвищення кваліфікації бібліотекарів, так і на розширення взаємодії різних інституцій, у межах котрої бібліотечний професіоналізм як ознака професійної діяльності набуває системного характеру. Саме так формуються професійно важливі особистісні якості бібліотекаря, усвідомлюються нові цінності, набуваються нові знання, посилюється здатність до їх практичного застосування.

Мета статті — доведення доцільності налагодження принципово нової системи підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження. Використано принцип єдності взаємозв'язку із сучасними умовами; методи аналізу, джерелознавчого пошуку, когнітивний, структурно-функціональний, описовий, синтезу. Джерельна база статті охоплює дисертації, наукові публікації у фахових періодичних виданнях, збірники матеріалів конференцій, відповідний контент сайтів українських наукових бібліотек.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-організаційну діяльність відділу науково-методичної роботи, створеного в березні 2021 р. у структурі Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), спрямовано на методичне та організаційне забезпечення роботи структурних підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і бібліотек наукових установ Національної академії наук України (НАН України).

Специфіка бібліотечної мережі НАН України полягає в наявності бібліотек переважно з традиційною організацією роботи, орієнтованою на забезпечення вузькотематичних досліджень наукових установ. Відмінності — у рівні фінансування, кадровому потенціалі, інформаційно-ресурсній базі, стані матеріально-технічного забезпечення, можливостях функціонування мережевих сервісів.

Понад 10 років поспіль для всієї мережі характерним є скорочення бюджетного фінансування, відтік кваліфікованих кадрів, застаріла матеріально-технічна база, суттєве зменшення нових надходжень. Через це посилюється нерівність у доступі до інформаційних ресурсів та погіршується якість обслуговування, знижується роль бібліотек у системі інформаційного забезпечення наукових досліджень. Низький рівень інформатизації окремих бібліотек наукових установ НАН України, неготовність бібліотечних фахівців надавати кваліфіковані консультації користувачам щодо використання всіх можливостей електронної інформації, епізодичність, відсутність системи у формуванні й використанні електронних ресурсів спричинили відставання роботи академічних книгозбірень від вимог часу [2].

Сьогодні особливого значення набувають нові підходи до розкриття бібліотечних фондів, які дають змогу розширити доступ саме до систематизованої наукової інформації, спонукаючи бібліотеки надавати послуги методами й каналами, зручними для користувача. Бібліотекам наукових установ НАН України важливо активніше наповнювати електронні каталоги не лише поточними надходженнями, а й здійснювати процес рекаталогізації фонду, створювати спільні віртуальні виставки різних типів; готувати та розміщувати на сайтах бібліографічні покажчики; популяризувати колекції й приватні зібрання через подання інформації про них на вебсторінках бібліотек на сайтах своїх установ, ширше використовувати переваги послуги міжбібліотечного абонементу, впроваджувати та популяризувати серед користувачів систему адресно-цільового інформування, долучатися до роботи у світових бібліотечних асоціаціях за тематикою досліджень своїх установ, що у перспективі сприятиме активізації роботи бібліотечної мережі НАН України [2].

Однак без підготовлених кадрів ці починання неможливі. До того ж від початку 2020 р. через пандемію COVID-19 у світі та Україні було введено безпрецедентні карантинні обмеження, за яких все населення було ізольовано у своїх домівках і здавалося, що життя зупинилося. Коли ситуація стала більш-менш зрозумілою, постало запитання, що робити далі в нових умовах.

Щоб з'ясувати стан функціонування академічних бібліотек, у грудні 2020 р. було проведено анкетування, яке допомогло сформуванню об'єктивного уявлення про роботу мережі, раціонально сплану-

вати заходи з підвищення кваліфікації на 2021 р. і засвідчило, з одного боку, мобільність координації діяльності мережі, а з іншого — сприяло оперативній адаптації функціонування академічних бібліотек у віддаленому режимі, зокрема було з'ясовано готовність бібліотекарів брати дистанційну участь у різноманітних заходах.

У 2021 р. у НБУВ у рамках підвищення кваліфікації бібліотекарів мережі було організовано:

— тематичні семінари: "Сучасні тенденції виставкової діяльності бібліотек наукових установ Національної академії наук України", "Електронна виставка — нові можливості у цифрову епоху", "Взаємодія академічних бібліотек в умовах розвитку системи електронної комунікації: завдання та основні напрями діяльності";

— підготовлено лекцію "Навчання упродовж життя — нові можливості";

— організовано дистанційне надання консультацій за допомогою е-пошти, мобільного зв'язку та групи бібліотекарів, створеної в застосунку Viber; налагоджено інформування щодо заходів, які відбуваються на різних платформах [3].

Організовані та проведені 2021 р. заходи, систематичне залучення бібліотекарів до онлайн-інформаційно-комунікаційних заходів, започаткованих Українською бібліотечною асоціацією, провідними бібліотеками України, іншими установами й організаціями, сприяли підвищенню фахових компетенцій бібліотекарів НАН України та дали змогу адаптуватися до нових для суспільства умов. У 2021 р. бібліотекарі мережі підготували 18 електронних тематичних виставок, опублікованих на сайтах наукових установ НАН України, та створили сторінки бібліотек у соціальних мережах, зокрема у Facebook.

Від 24 лютого 2022 р. життя українців кардинально змінилося, повномасштабна війна та збільшення на її фоні інформаційного тиску, розповсюдження фейків, кібертероризму та хакерських атак має на меті підірвати основи національної безпеки й знищити Україну та її народ. Вітчизняні бібліотеки не стоять осторонь цих доленосних подій, і питання висвітлення правдивої інформації, донесення її до світової спільноти сьогодні як ніколи актуальні. У цій війні наш народ має здобути тільки перемогу, адже поразка означатиме зникнення України з мапи світу та українців як етносу.

Після того, як загарбників було відкинуто від Києва та півночі країни, 18 серпня 2022 р. відбувся тематичний семінар "Дистанційні біб-

ліотечні послуги в умовах воєнного стану". Учасники мали змогу ознайомитися з роботою сервісу НБУВ "Віртуальна довідка", переліком послуг міжбібліотечною абонементу НБУВ, які надаються користувачам у цей надважкий для країни час, було репрезентовано діяльність наукової бібліотеки Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України та дистанційні сервіси польських бібліотек, оголошено підсумки роботи бібліотечної мережі НАН України у 2021 р. До заходу долучилися бібліотекарі з різних куточків нашої країни, інших систем і відомств [10].

У вересні того ж року в межах підвищення кваліфікації відбувся тематичний семінар "Бібліотека та російсько-українські інформаційні війни", на якому обговорювали питання важливості участі бібліотек у захисті інформаційного простору держави, ролі української мови та книги як зброї у багатолітніх російсько-українських інформаційних війнах.

Напередодні річниці повномасштабного вторгнення, 23 лютого 2023 р., було проведено тематичний семінар "Українська наука на шляху до Європейського та світового інформаційного простору", на якому присутніх ознайомили з комплексом сформованих інтегрованих електронних ресурсів НБУВ: повнотекстовою базою даних "Наукова періодика України", реферативною базою даних "Україніка Наукова", бібліотечним порталом Національної академії наук України LibNAS UA. Під час семінару було розглянуто структуру та пошукові можливості порталу "Наука України: доступ до знань", який нині є потужним загальнонаціональним інструментом популяризації наукового доробку науковців України через бібліотечні ресурси за допомогою засобів електронної комунікації. Досвідом роботи у воєнний час поділилися співробітники бібліотеки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України [5].

23 травня 2023 р. відбувся семінар "Відкрита наука та репозитарій наукових текстів Національної академії наук України", проведений у змішаному форматі. Учасників поінформували про політику відкритої науки в Україні; особливості розбудови відкритої науки у НАН України; перспективи щодо формування репозитарію Національної академії наук України як потужного складника вітчизняної відкритої науки; досвідом Польського цифрового проекту Національної бібліотеки Польщі.

Зазначимо, що всі заходи проходили на платформі Zoom. Організатори надсилали запрошення

через e-mail, розміщували оголошення у групах Viber і на головній сторінці офіційного вебпорталу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (звіт про перебіг заходу зі світлинами — у розділі "Події"), тому до обговорення активно долучалися бібліотеки інших систем і відомств, що свідчить про зацікавленість бібліотечної спільноти темами, які НБУВ пропонує для підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів.

Сучасна українська бібліотечна наука та практика "засвідчує перспективність формування національного інформаційного простору шляхом інтеграції як невід'ємного складника глобального в умовах інформаційної технологізації українського суспільства. Адже реалізація таких грандіозних проєктів за умови об'єднання документальної спадщини, яка зберігається у бібліотечних, архівних і музейних фондах України, неможлива без високої професійної свідомості всіх бібліотечних працівників, які нині самотужки розвивають регіональні корпоративні проєкти — від бібліотек з національним статусом до окремих галузевих і публічних книгозбірень" [4, с. 14].

Прогнозуючи перспективи розбудови системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах швидко змінюваного світу, у період геополітичних та соціально-економічних змін, час домінування цифрових технологій у всіх аспектах діяльності сучасних бібліотек, варто, на нашу думку, виокремити органічне поєднання корпоративної освіти з її персоналізацією. Традиційну структуру науково-методичної роботи насамперед варто доповнити

заходами із забезпечення фахових потреб бібліотекарів і підтримки їх високої професійної компетентності, важливим складником чого є зручний формат навчання.

Висновки. Упровадження принципово нової системи підвищення кваліфікації бібліотекарів на базі НБУВ є нагальною потребою сьогодення. Підготовка й реалізація програм стажування, проходження сертифікованих курсів та онлайн-навчань, які розроблятимуться провідними науковцями й практиками бібліотечної галузі в тісній взаємодії з викладачами профільних закладів вищої освіти позитивно впливатиме на трансформацію бібліотечної справи в Україні з урахуванням вимог світової бібліотечної спільноти.

Перспективним, на наше переконання, є започаткування в майбутньому єдиної навчальної онлайн-платформи, на якій інтегруватимуться освітні ресурси (онлайн-консультації, відеоконференції, онлайн-лекції, вебінари, безпосередній зв'язок фахівців різних країн), створені як провідними бібліотекознавцями і викладачами профільних закладів вищої освіти, так і практиками бібліотечної галузі. Саме це є важливим завданням української бібліотечної сфери в умовах післявоєнної відбудови України та перспектив входження до світової бібліотечної спільноти, адже дистанційна школа вже ефективно функціонує у провідних країнах світу. На нашу думку, такий підхід до сучасної організації підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів є перспективним у сучасному цифровому світі, адже цінність навчання віддзеркалюють переваги, які воно надає сучасному працівникові.

Список бібліографічних посилань

1. Загуменна В. В., Кузьменко О. І., Дейч Д. М. Науково-методична діяльність як важлива складова розвитку сучасної бібліотеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 2. С. 20—27.
2. Клименко О., Сокур О. Бібліотечна мережа Національної академії наук України: переорієнтація діяльності (2011—2021 рр.). *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2022. № 4. С. 41—45.
3. Клименко О., Сокур О. Наукові заходи Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у 2021 р. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 3. С. 83—87.
4. Клименко О., Сокур О. Національна електронна бібліотека України: нормативно-правове забезпечення. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 5. С. 10—15. DOI: 10.36273/2076-9555.2023.5(322).10-15.
5. Клименко О., Сокур О. Українська наука на шляху до європейського та світового інформаційного простору. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 2. С. 89—92.
6. Мацей О. Методична робота як управління змінами в бібліотеці (на прикладі НБ ХНУ). *Наукова бібліотека Хмельницького національного університету : вебсайт*. URL: http://lib.khmnmu.edu.ua/about_library/naukova_robota/2008/mac_met.html.
7. Мудроха В. О. Науково-методична діяльність Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: історико-функціональний аспект та інноваційні особливості : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 242 с.

8. Свобода А. Методична діяльність як типологічна функція національної бібліотеки (перспективи її розвитку в НБУВ). *Бібліотечний вісник*. 1998. № 2. С. 6—9.
9. Смаглова Н. Науково-методична діяльність бібліотек як фактор розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів України. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2001. Вип. 7. С. 160—167.
10. Сокур О. Дистанційні бібліотечні послуги в умовах воєнного стану — важливий складник сучасного бібліотечно-інформаційного обслуговування. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 3. С. 92—96.
11. Сокур О. Науково-методична робота бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами — до управління знаннями* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5—7 жовт. 2021 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів акад. наук — членів МААН. Київ, 2021. С. 129—132.
12. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України" : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248924865>.

Oksana Klymenko,

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Science Publications,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*

Olena Sokur,

*PhD of Social Communications,
Head of the Department of Scientific and Methodical Affairs,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*

Improving the qualifications of librarians as a priority direction of scientific and methodical work in the VNLU in the conditions of social challenges

The purpose of the article is to prove the feasibility of establishing a fundamentally new system of improving the qualifications of library personnel on the basis of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. The advantages of implementing virtual education among the forms of education are argued, the value of distance training in conditions of social upheavals is proven.

The implementation of a fundamentally new system of improving the qualifications of librarians as a leading direction of scientific and methodological work on the basis of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine — the leading scientific and information center of the state, the main coordinator of the network of libraries of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine is an urgent need today. The preparation and implementation of internship programs, certified courses and online training, which will be developed by leading scientists and practitioners of the library industry in close cooperation with teachers of specialized institutions of higher education, will positively affect the transformation of the library business in Ukraine, taking into account the requirements of the global library community. Implementation of a single online educational platform, which integrates educational resources (online consultations, video conferences, online lectures, webinars, direct communication of specialists from different countries), is an important task of the Ukrainian library sector, because all this has already been implemented and functions in leading countries of the world. Virtual education is a promising form in today's digital world, because the value of virtual learning is reflected in the advantages it gives to the modern worker.

Keywords: *higher librarian; information technology; corporate education; scientific and methodological support; digital age; digital technologies; digitalization; National Academy of Sciences of Ukraine; V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, education; advanced training; seminar*

References

1. Zagumenna V. V., Kuzmenko O. I. & Dejch D. M. (2020). Naukovo-metodichna diyalnist yak vazhliva skladova rozvitku suchasnoyi biblioteki. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 2, pp. 20—27.
2. Klimenko O. & Sokur O. (2022). Bibliotечna merezha Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayini: pereorientaciya diyalnosti (2011—2021 rr.). *Bibliotечnij forum: istoriya, teoriya i praktika*, 4, pp. 41—45.
3. Klimenko O. & Sokur O. (2022). Naukovi zahodi Institutu bibliotekoznavstva Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo u 2021 r. *Bibliotечnij visnik*, 3, pp. 83—87.
4. Klimenko O. & Sokur O. (2023). Nacionalna elektronna biblioteka Ukrayini: normativno-pravove zabezpechennya. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 10—15. doi: 10.36273/2076-9555.2023.5(322).10-15.
5. Klimenko O. & Sokur O. (2023). Ukrayinska nauka na shlyahu do yevropejskogo ta svitovogo informacijnogo prostoru. *Bibliotечnij visnik*, 2, pp. 89—92.
6. Macej O. (n. d.). Metodichna robota yak upravlinnya zminami v biblioteci (na prikladi NB HNU). *Naukova biblioteka Hmelnickogo nacionalnogo universitetu : vebsajt*. Available at: http://lib.khmnu.edu.ua/about_library/naukova_robota/2008/mac_met.html.

7. Mudroha V. O. (2016). *Naukovo-metodichna diyalnist Lvivskoyi nacionalnoyi naukovoji biblioteki Ukraini imeni V. Stefanika: istoriko-funkcionalnij aspekt ta innovacijni osoblivosti*. PhD. Nac. b-ka Ukraini im. V. I. Vernadskogo. Kyiv.
8. Svoboda A. (1998). Metodichna diyalnist yak tipologichna funkciya nacionalnoyi biblioteki (perspektivi yiyi rozvitku v NBUV). *Bibliotechnij visnik*, 2, pp. 6—9.
9. Smaglova N. (2001). Naukovo-metodichna diyalnist bibliotek yak faktor rozvitku bibliotechno-informacijnih resursiv Ukraini. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernadskogo*, 7, pp. 160—167.
10. Sokur O. (2022). Distancijni bibliotechni poslugi v umovah voyennogo stanu — vazhlij skladnik suchasnogo bibliotechno-informacijnogo obslugovuvannya. *Bibliotechnij visnik*, 3, pp. 92—96.
11. Sokur O. (2021). Naukovo-metodichna robota bibliotechno-informacijnogo kompleksu v umovah cifrovizaciji. *Biblioteka. Nauka. Komunikaciya. Vid upravlinnya resursami — do upravlinnya znannyami*. Proceedings of the International Science Conference. Kyiv, 5—7 zhovt. 2021 r. Kyiv, pp. 129—132.
12. *Strategiya rozvitku bibliotechnoyi spravi na period do 2025 roku "Yakisni zmini bibliotek dlya zabezpechennya stalogo rozvitku Ukraini"* : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini. (2016). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248924865>.

Надійшла до редакції 5 вересня 2023 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 015:061.1]:070.489:796](477)"197"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2023.9(326).43-52

Лариса Дояр,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Спортивні злети Радянської України на сторінках республіканського журналу "Старт" 1970-х років

Стаття є виконавським звітом авторки щодо проведення історико-фондознавчого дослідження "Друковані видання України 1970-х рр.: тематичні та змістовні пріоритети", запланованого Книжковою палатою України у 2023 р. Розвідка продовжує серію одноосібних авторських публікацій у межах виконання завдань зазначеного дослідження. Метою роботи є проведення унікального пресознавчого дослідження за матеріалами найстарішого радянського спортивного часопису — республіканського журналу "Старт", що виходив в УСРР—УРСР, починаючи з 1922 р. Відповідно до хронологічних меж окресленого історико-фондознавчого дослідження предметом вивчення стали річні зшитки "Старту", що друкувалися впродовж 1970-х рр. Акцентуаційною авторською констатацією статті стало твердження щодо особливого статусу спорту у світовій історії. Здобутки українського радянського спорту 1970-х рр. розглянуто на конкретному фактологічному матеріалі та із зазначенням імен видатних спортсменів УРСР. Спираючись на олімпійські злети Радянської України, авторка підсумовує, що тогочасна республіка стала потужним майданчиком для підготовки олімпійських чемпіонів СРСР. Висновкова частина статті уміщує твердження, що в УРСР діяла широка мережа спортивних клубів і шкіл. На підставі опрацювання першоджерельної бази дослідження (україномовного щомісячника "Старт" за 1970-ті рр.) авторка наголошує на тому, що аналізований період був одним із найуспішніших у розвитку українського спорту, адже окреслена історична епоха подарувала Україні та світові чимало зіркових імен у галузі спорту.

Ключові слова: історико-фондознавче дослідження; щомісячний журнал Української РСР "Старт"; спортивний тріумф; журнальна рубрика; редакційна політика радянського періодичного видання

Постановка проблеми. Історико-фондознавче дослідження, яке впродовж поточного року проводить Державний архів друку, охоплює різноманітні аспекти, визнані як тематичні й змістові пріоритети друкованих видань України 1970-х рр. Окремі з них уже знайшли відображення на сторінках журналу "Вісник Книжкової палати". Проблема розвитку національного

спорту на різних етапах історичного поступу України, з огляду на її важливість у сучасному житті країни, є актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження з історії українського спорту наявні у працях різного рівня та призначення. Йдеться про загальні (енциклопедичні, довідникові), спеціальні (монографічні, навчально-методичні), прикладні

(програмно-інструктивні, діагностично-тренувальні), наочні (постерні, листівкові) та інші друки. При цьому роль пошуковців-дослідників виконують фахівці історичної, педагогічної, психологічної, соціологічної, медичної та інших галузей. Окрім того, історію спорту активно пишуть самі спортсмени, достатньо згадати численні мемуари, автобіографії, інтерв'ю тощо.

Враховуючи наявну історіографію з порушеної проблеми та спираючись на викладені в ній констатації, авторка поставила за мету опрацювати зміст найстарішого в Україні спортивного журналу "Старт". Хронологічні межі дослідження (1970-ті рр.) відповідають завданням історико-фондознавчого дослідження "Друковані видання України 1970-х рр.: тематичні та змістовні пріоритети".

Виклад основного матеріалу дослідження. З античних давен спорт є особливою частиною людського життя. У Стародавній Греції, де 776 р. до н. е. розпочалася ера Олімпійських ігор, на час цих шляхетних змагань припиняли будь-які війни. На доданок до миролюбності спорт демонструє фізичну й духовну досконалість людини, привабливу красу тіла та непереборну силу духа, прагнення до тріумфу, перемоги над собою й своїми обмеженими природою можливостями. Під час спортивного протиборства учасники змагаються не так із суперниками, як із власними можливостями, перевершуючи свої попередні показники й досягаючи нових висот, здобуваючи очікуваних і неочікуваних, але таких жаданих перемог. Особливий статус спорту у світовій історії доведений тим фактом, що 1936 р. на XI Олімпійські ігри, що відбувалися в Берліні, без будь-яких вагань і страху за власне життя прибули атлети з усіх куточків світу, і навіть наскрізь хвора на патологічний расизм нацистська Німеччина була змушена аплодувати спортсменам із різним кольором шкіри, а єдине, що міг вчинити фюрер Третього Рейху, — піти зі стадіону на знак протесту проти перемоги чорношкірого атлета! Магія олімпійського руху вплинула навіть на Гітлера, який відкидав будь-які правила міжнародного співіснування та заперечував право на життя цілих народів і націй, — злочинець проти людяності був змушений підкоритися принципам проведення Олімпійських ігор, що не може не дивувати.

Спортивний суспільне явище та галузь людського життя по-ідейно важливе місце в СРСР і, безумовно, перебував на панівних позиціях у Радянській Україні. Від моменту повоєнного поновлення літніх олімпіад (1952) українські

радянські атлети демонстрували надзвичайно високі показники у складі олімпійських збірних команд СРСР. Так, на XV Олімпіаді у Гельсінкі (1952) із 22 золотих медалей СРСР 10 (6 особистих і 4 командні) належали атлетам з УРСР; на XVI Олімпіаді в Мельбурні (1956) із 37 золотих медалей СРСР 14 (8 особистих і 6 командних) здобули спортсмени з України; на XVII Олімпіаді у Римі (1960) із 43 золотих медалей СРСР 16 (13 особистих і 3 командні) вибороли спортсмени УРСР; на XVIII Олімпіаді у Токіо (1964) із 30 золотих нагород СРСР 13 (6 особистих і 7 командних) принесли спортсмени УРСР; на XIX Олімпіаді в Мехіко (1968) із 29 золотих медалей СРСР 14 (4 особисті та 10 командних) мали атлети з УРСР (у збірній команді СРСР із волейболу грало 9 українських спортсменів [1, с. 27]. Від 1952 р. Радянський Союз перебував в олімпійському двобої зі Сполученими Штатами Америки: у Гельсінкі першими були США, у Мельбурні й Римі — СРСР, у Токіо та Мехіко — знову США.

Сімдесяти роки минулого століття стали роками тріумфу радянського спорту загалом і спорту в Українській РСР зокрема. Після золотої американської "восьмирічки" (1964—1972) радянські атлети нарешті перехопили спортивну ініціативу в американських суперників і, починаючи з XX Олімпійських ігор у Мюнхені (1972), суттєво випереджали американців: у Мюнхені атлети СРСР здобули 50 золотих медалей, а спортсмени США — лише 33 [2, с. 2]; на XXI Олімпіаді в Монреалі (1976) радянська збірна виборола 47 золотих нагород, а США — 34. Навіть більше, у Монреалі команда Сполучених Штатів прогала не тільки СРСР, а й соціалістичній частині Німеччини: спортсмени Німецької Демократичної Республіки здобули тоді 40 золотих медалей [3, с. 2]. XXII Олімпійські ігри в Москві (1980) принесли Радянському Союзу найбільше золотих нагород в історії — 80; через бойкот московської Олімпіади з боку США в десятці переможців опинилися всі країни соціалістичного табору, за винятком Югославії: I місце — СРСР (80 золотих медалей), II місце — НДР (47), III місце — Болгарія (8), IV місце — Куба (8), V місце — Італія (8), VI місце — Угорщина (7), VII місце — Румунія (6), VIII місце — Франція (6), IX місце — Велика Британія (5), X місце — Польща (3).

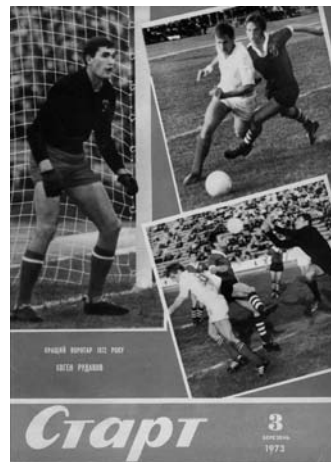
Важливо розуміти: якщо СРСР у 1970-х рр. був спортивним господарем світу, то УРСР — добре обладнаним майданчиком для підготовки олімпійських чемпіонів. У цьому можна переконатися, ознайомившись із тогочасною україн-

ською радянською періодикою. Найстарішим республіканським журналом спортивного спрямування був "Старт".

Часопис засновано 1922 р. у Харкові під назвою "Вісник фізичної культури". Від 1934 р. під назвою "Спорт" виходив у Києві. У 1941—1957 рр. випуск журналу було припинено, а в 1957—1965 рр. відновлено під назвою "Фізкультура і спорт". Від липня 1965 р. часопис виходив друком під назвою "Старт" і станом на проривний 1972 р. мав наклад 68—68,5 тис. примірників, 1976 р. тираж зріс до 73,5 тис., а вересневий номер 1980 р., присвячений XXII Олімпійським іграм у Москві, був виданий рекордним накладом — 110 тис. примірників! Ціна "Старту" впродовж 1970-х рр. залишалася незмінною та становила 25 коп. за номер, в олімпійському 1980-му часопис коштував 30 коп.

Щомісячний орган друку Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів Української РСР, як і більшість тогочасних періодичних видань республіки, виходив українською мовою. Редакційна колегія "Старту" впродовж трьох триумфальних для СРСР олімпіад (1972 р. — Мюнхен, 1976 р. — Монреаль, 1980 р. — Москва) демонструвала стабільність складу. Незмінним відповідальним редактором журналу впродовж 1969—1989 рр. був Г. Птиця.

За змістом щомісячник "Старт", хоч і мав статус галузевого видання, став загальнодоступним джерелом зі спортивної тематики, а відсутність на шпальтах набридливої політики сприяла його перетворенню на популярний журнал, цікавий для різновікової аудиторії. Навіть запровадивши до 50-річчя СРСР рубрику "Дружбою ми здружені — 50", редколегія не обтяжувала читачів розлогими екскурсами в історію утворення держави, а характеризувала цю по дію винятково в контексті розквіту спорту в усіх братніх республіках СРСР, зупиняючись насамперед на аналізі всесоюзних спартакіад — "справжніх фестивалів дружби і братерства спортсменів нашої Вітчизни" [4, с. 1]. Віддаючи шану радянським збройним силам, журнал обмежувався лише епізодичним поданням рубрики "Сторінки бойової слави", а надрукувавши на шпальтах фото величного пам'ятника радянським партизанам у прикарпатському селі Космач, встановленого на честь героїчного карпатського рейду 1943 р. на чолі з С. Ковпаком, редколегія навела до нього коментар цілком у дусі свого спортивного спрямування: "Біля монумента неодмінно зупиняються всі туристи і гірськолижники, які саме звідси починають свій шлях у Карпати" [5, с. 1].

Відчутне посилення політичної тематики відбулося наприкінці 9-ї — на початку 10-ї п'ятирічки, коли журнал "Старт" почав розвивати рубрики "XXV з'їзду КПРС — гідну зустріч!", "Це горде слово — БАМ", "Збудовано в 9-й п'ятирічці", "Честь прапора". З огляду на тематику редколегія популярного щомісячника дедалі частіше пригадувала рішення з'їздів і пленумів КПРС, цитувала уривки з промов Генерального секретаря ЦК КПРС, постанов союзного та республіканського урядів, міністерств і відомств, а щодо переможців спортивних змагань розпочала застосовувати пропагандистську риторику на кшталт "правофлангові нашого спорту", "передовики фізкультурного руху" тощо.

Кореляції редакційної політики "Старту" призвели до того, що в період між XX (1972) і XXII (1980) Олімпійськими іграми журнал використовував різноманітні назви для перманентно фігуруючих рубрик, як-от: "Твій старший брат — олімпієць", "Наші олімпійські надії", "Рубежі олімпійської слави", "Правофлангові нашого спорту", "Спартакіада вчить", "Олімпіада вчить", "У колективах фізкультури", "ГПО на марші", "Обговорюємо проблеми майстерності", "Спортсмени братніх республік", "Проблеми, пошуки, досвід", "Трибуна тренера", "Тренерські монологи", "Трибуна майстра", "Уроки самбо і дзюдо", "Клуб здоров'я", "Для сільських колективів", "Сторінки бойової слави", "На теми виховання", "Веселі силуети", "На спортивних меридіанах", "Звідки вони пішли (з історії видів спорту)", "За місцем проживання", "Довідкове бюро «Старту»", "Наш календар", "Сатира і гумор", "Наш шаховий конкурс", "Спортивний кросворд", "Олімпійський чайнворд" тощо. На честь XX літньої Олімпіади в Мюнхені редколегія журналу запровадила рубрику-гру "Олімпіонік-72", у якій уміщували різноманітні конкурсні завдання для читачів і регулярно визначали переможців.

Започатковуючи рубрику "Твій старший брат — олімпієць", редколегія "Старту" наголошувала, що олімпійський 1972 р. поставив перед кожним атлетом завдання розглядати власні успіхи лише крізь призму майбутньої Олімпіади. "Українські спортсмени, — зазначали журналісти, — завжди добре виступали на олімпійському рівні у складі збірної СРСР. На п'яти попередніх іграх 26 наших посланців завоювали загалом 40 золотих особистих нагород. Нині також велика група спортсменів України готується стати під прапори олімпійської збірної країни" [6, с. 2]. Першою публікацією в рубриці "Твій старший брат — олімпієць" стала стаття "Ціна перемоги", написана Б. Шахліним — заслуженим майстром спорту зі спортивної гімнастики, на той час єдиним в УРСР олімпійським чемпіоном, який мав 10 олімпійських нагород (6 золотих, 2 срібні та 2 бронзові медалі) [7, с. 2—4]. Спортсмен розповів читачам, як здобув перше олімпійське "золото" за вправи на коні. Сталося це на Олімпіаді в Римі 1960 р., де українському гімнастові довелося виборювати соті бала в японського суперника Т. Оно. Підступне жеребкування поставило Б. Шахліна в нестерпну ситуацію: у столиці Італії стояла страшена спека, а Борису в очікуванні вирішального виступу не можна було зробити бодай одного ковтка води. Напруження колосальне, гра на нервах суперника і нарешті переможний результат 115,95, що був більшим за японський лише на 0,05 бала — тренер Шахліна О. Мішаков вигукнув ледь чутне "Ура!", бо захрип від хвилювання...

Центральне місце в кожному номері журналу "Старт" було відведено бесідам із видатними спортсменами. Окрім формату інтерв'ю, часто вживаними були монологічні розповіді, епізодичні спогади, меморатні подорожі в дитинство, коли майбутні чемпіони та рекордсмени здійснювали у спорті перші несміливі кроки. В означених форматах у кількох номерах "Старту" за 1971—1972 рр. було надруковано особисті замітки легенди українського радянського спорту, легкоатлета, найпрудкішого у світі бігуна-спринтера В. Борзова [8]. Він розповів про свій шлях у спорті, співпрацю з тренером В. Петровським у стінах Київського інституту фізкультури, важкі й такі прикрі травми під час тренувань і змагань тощо.

У форматі художнього твору (роману) на сторінках "Старту" було подано зворушливу розповідь про спортивні випробування видатного радянського штангіста, макіївчанина за народженням Ю. Власова [9, с. 29]. Оповідання велося від

першої особи, що глибоко занурювало читача у сферу особистих міркувань і почуттів спортсмена. Навіть далеку від спорту людину не залишали байдужими щирі зізнання важкоатлета: "...Я відчув, як у підриві не допрацювала спина. М'язи натягнулися... Рух згасав. Вага не виходила в точку траєкторії, де забезпечувався вихід... Нічого не залишалось, як пірнути під гриф... Я дихав хрипло, накрик. Я змушував себе тягнути штангу догори... Я розпрямився, але не зміг подолати пекучий натяг від паху до грудей. В мене мовби ввійшла потужна, вельми тверда і пекуча пружина, що стягувала нутрощі. Я відчув, що ось-ось кльону корпусом і зламаюсь. І я випустив штангу..." [9, с. 29].

Серед найцікавіших публікацій "Старту", що зводили спортивну діяльність на п'єдестал мужності та посилювали її виховний вплив на вітчизняних спортсменів досліджуваних 1970-х рр., варто виокремити історичний репортаж журналіста Л. Лазарева [10, с. 8—9]. Матеріал присвячено героїчному велопробігу, який здійснили українські радянські спортсмени у 1936—1937 рр. Події розвивалися так. П'ятеро динамівців-прикордонників України (Л. Людмирський, В. Шубін, І. Радевич, В. Морєв, В. Тимофєєв) морозяного вечора 15 лютого 1936 р. стартували від Оперного театру в Києві у небувалій за тривалістю і складністю велопробіг, протяжність якого вимірювалася фантастичною цифрою у 30 тис. км. Спортсмени мусили проїхати повздовж тогочасних кордонів СРСР і фінішувати в Москві. Переважна частина маршруту пролягала бездоріжжям, і часом не те, що шлях у а навіть і стежки не було, то ж доводилося йти пішки, ведучи велосипеди за "роги". Коли позаду залишилися Київ, Тирасполь, Одеса, Сімферополь, Кавказькі перевали, Тбілісі й Баку, на спортсменів чекали піски Середньої Азії з 40-градусною спекою, а вже незабаром, через п'ять місяців, вони вїхали в Іркутськ по глибоких кучугурах сибірського снігу. Снігові замети не залишали навіть вузької стежини. Хлопцям доводилося ставити велосипеди на рейки залізничних колій — на зворотному шляху саме в такий спосіб вони подолали майже 6 тис. км. Найпідступнішою для велопробігу виявилася Якутія з її вічною мерзлотою, скелястими горами та болотяною тундрою. На цьому відрізку шляху відмовили гальма у В. Тимофєєва, зірвався зі скелі у крижані води Лени ко місар пр бігу В. Шубін. У тайзі українським спортсменам довелося відбиватися від зграї голодних вовків, що оточили їх як жадану здо-

бич. У Хабаровську киян зустрічав відомий у СРСР і незабаром репресований маршал В. Блюхер. Він же познайомив їх із В. Чкаловим, який тоді щойно завершив історичний переліт Москва — острів Удд. Зворотний шлях до Києва пролягав через Якутськ, Красноярськ, Новосибірськ, Свердловськ, Ленінград і Мінськ. 6 лютого 1937 р., майже через рік після старту, славу п'ятірку київських динамівців урочисто зустрічала Москва. Позаду залишилося 30 872 км — на той момент то був найдовший в історії людства велопробіг, а його учасників — членів спортивного клубу "Динамо" — нагородили орденами Червоної Зірки. У роки війни всі п'ятеро хоробро воювали, а в повоєнний період тренували молодь, проводили громадську роботу по лінії Федерації велоспорту, створювати дитячі футбольні команди для участі в міжбудинкових змаганнях на Кубок "Шкіряного м'яча". Стара гвардія, як мовиться, і словом, і ділом сприяла розвиткові фізкультури та спорту в Україні.

Напередодні XX Олімпійських ігор журнал "Старт" надрукував унікальну спортивну статистику, яку підготував суддя всесоюзної категорії М. Подольський [1, с. 27]. Підрахунки узагальнювали досягнення українських радянських спортсменів у період від XV до XX літніх Олімпіад. Цінність публікації полягала не лише в тому, що автор ґрунтовно проаналізував медальний залік всесвітніх змагань від 1952 до 1968 рр. і навіть перелік прізвищ, нагород та видів спорту тих олімпійців, які здобули золоті, срібні та бронзові медалі, а й прокоментував регіональну палітру тогочасного спорту в Українській РСР. Зокрема, за даними судді всесоюзної категорії, на Олімпіаду в Гельсінкі 1952 р. Україна делегувала до збірної СРСР 26 спортсменів, з яких: 15 атлетів — із Києва, 4 — зі Львова, по 2 — із Дніпропетровська та Одеси, по 1 — із Запоріжжя, Харкова та Херсона; на Олімпіаді в Мельбурні 1956 р. до складу збірної СРСР увійшло 36 українських спортсменів, з яких: із Києва — 24, Львова — 7, Донецька, Херсона, Запоріжжя, Одеси, Харкова — по 1; на Олімпіаді в Римі 1960 р. від УРСР у збірній команді СРСР змагалася 36 спортсменів, з яких: із Києва — 21, Львова — 6, Одеси — 2, Чернівців, Запоріжжя, Сум, Дніпропетровська, Херсона, Вінниці, Черкас — по 1; на Олімпіаді в Токіо 1964 р. до складу збірної СРСР входило 35 українських спортсменів, з яких: із Києва — 14, Одеси — 6, Харкова — 5, Львова — 3, Черкас, Лисичанська, Чернівців, Дніпропетровська, Бердичева, Сум, Севастополя — по 1; на Олімпіаді в

Мехіко 1968 р. у збірній команді Радянського Союзу налічувалося 50 спортсменів з Української РСР, з яких: із Києва — 20, Харкова — 10, Львова — 6, Одеси — 3, Ворошиловграда — 3, Сум і Полтави — по 2, Миколаєва, Херсона, Дніпропетровська, Чернівців — по 1 [1, с. 27].

Копітка статистична праця М. Подольського допомагає зрозуміти географію українського радянського спорту, напрями його фахового зростання, а головне, дає змогу переконалися, що віддаленість регіонів від столичного центру та інших великих міст України не стала перешкодою для підготовки олімпійських чемпіонів. Якщо у 1952—1956 рр. спортивні резерви УРСР було зосереджено переважно в Києві та Львові, то від 1960 р. географія спортивного успіху поступово поширювалася на більшість обласних центрів і дійшла до Севастополя та районних містечок на кшталт Лисичанська й Бердичева. Упродовж 1952—1968 рр. найбільше зросла олімпійська міць Харкова — столиця Слобідської України підвищила показник від 1 спортсмена у 1952 р. до 10 учасників у 1968 р. [1, с. 27].

Неймовірним тріумфом для СРСР стали XX літні Олімпійські ігри, що проходили у Федеративній Республіці Німеччині. Знеславлений колись листопадним 1923 р. антидержавним заколотом А. Гітлера Мюнхен перетворився на місце переконливої перемоги радянського спорту. За містичним збігом обставин радянські олімпійці у рік 50-річчя утворення СРСР здобули саме 50 золотих нагород! Журнал "Старт" у захваті повідомляв, що гімн Радянського Союзу лунав, а червоний прапор Країни Рад підіймався на олімпійських стадіонах ФРН рівно 50 разів, і цей символізм захоплював уяву не тільки громадян СРСР, а й симпатиків першої у світі соціалістичної держави. Магія цифр 50/50 зачарувала всіх шанувальників олімпійського руху, адже він асоціювався з боротьбою за мир, за який послідовно й на усіх рівнях виступав Радянський Союз. У жовтневому номері журналу "Старт" за 1972 р. було наголошено, що на XX Олімпійських іграх збірна команда СРСР обійшла свою суперницю — збірну команду США аж на 17 золотих нагород. З показником 50 золотих медалей у СРСР і 33 — у США Радянський Союз нарешті повернув втрачену 1964 р. у Токіо першість на олімпійському рівні. "Наші посланці, — зазначав автор журналу, — встановили своєрідний олімпійський рекорд, бо ще ніколи спортсмени однієї країни не здобували такої кількості найвищих олімпійських нагород" [2, с. 2].

Слід зазначити, що в порівнянні з попередніми олімпіадами у складі всесоюзної збірної виступала рекордна кількість українських спортсменів — 72. Їхній внесок у загальний успіх становив 20 золотих (7 особистих і 13 командних), 8 срібних (6 особистих і 2 командні), 13 бронзових (2 особистих і 11 командних) медалей [2, с. 1]. Якщо розглядати ці досягнення на тлі союзних показників, то вони в середньому коливалися у межах 40% союзного здобутку: з 50 золотих медалей СРСР, завойованих на XX Олімпійських іграх у Мюнхені, 20 вибороли українські спортсмени, з 27 срібних медалей СРСР 8 були українськими, з 22 бронзових 13 належали спортсменам УРСР [2, с. 1].

Надалі, висвітлюючи перемогу радянської збірної на XXI Олімпійських іграх у Монреалі (1976), журнал "Старт" уникнув раніше звичної республіканської деталізації спортивних досягнень. Після розлогії цитати Генерального секретаря ЦК КПРС, голови Президії Верховної Ради СРСР Л. Брежнєва про Олімпійські ігри як найважливішу подію в міжнародному спортивному житті, редколегія ознайомила читачів лише із загальносоюзними показниками перемоги. У тексті, зокрема, йшлося про те, що збірна команда Радянського Союзу продовжила традицію попередників і в гострій напруженій боротьбі виборола перше місце, здобувши 47 золотих, 43 срібних і 35 бронзових медалей [3, с. 2]. Про кількість спортсменів УРСР у складі союзної збірної вже не повідомлялося, тим більше ніхто не підраховував кількість здобутих нагород саме українцями. Переможна реляція журнальної передовиці обмежилася багатослівним уславленням лише росіянина М. Андріанова — своєрідного рекордсмена олімпійської гімнастики, який під час однієї Олімпіади здобув аж 7(!) нагород (4 золоті, 2 срібні та 1 бронзову медалі) і став гідним наступником київської гімнастичної школи: "Після видатних перемог на Олімпійських іграх киянина Бориса Шахліна, — писав "Старт", — жодному радянському гімнасту не таланило здобути звання абсолютного чемпіона. Його вигравали визнані фаворити — японські гімнасти. І ось, нарешті, олімпійська корона — у радянського гімнаста" [3, с. 2].

Вочевидь, прикрий для читачів брак республіканських підсумків Олімпіади в Монреалі журнал намагався компенсувати констатацією кількості нагород, здобутих країнами соціалістичного табору та детальним аналізом успіхів спортсменів Німецької Демократичної Респуб-

ліки, які за кількістю медалей майже наздогнали олімпійську збірну СРСР. У вересневому номері "Старту" за 1976 р. наголошено, що спортсмени 11 соціалістичних країн завоювали медалей більше, ніж представники 23 капіталістичних країн. Загалом, нагород було 344, з яких 121 була золотою [3, с. 3]. Цікаво, що спортсмени країн соціалістичного табору вибороли 121 золоту медаль зі 198, що роїгувалися на Олімпіаді в Монреалі, тобто понад 60% загальної кількості олімпійських нагород здобули учасники з братніх до СРСР країн. Особливо успішною була НДР, представники якої завоювали 40 золотих, 25 срібних і 25 бронзових медалей, обійшовши за кількістю золотих нагород і очок команду США [3, с. 3]. Для американських атлетів, зазначалося в журналі, це стало важкою поразкою, тим більше, що отримана вона була на власному Північноамериканському континенті, на території сусідньої до США Канади. Варто зауважити, що потрактовування спортивних перемог СРСР і країн соціалістичного табору на сторінках "Старту" мало виразний політичний присмак — міжнародний спорт був елементом протистояння у тогочасній "холодній війні" й аргументом на користь переваг "світла соціалізму" над "темрявою капіталізму".

Популярний щомісячник зразка 1976 р. мав певні набутки в питаннях пропаганди фізкультури та спорту, які, зі свого боку, фундаментували поточні та подальші спортивні успіхи Української РСР. Саме тоді відбулося посилення дитячого компоненту видання, наприклад, у грудневому номері було висвітлено перебіг Перших всесоюзних спортивних дитячих ігор "Старти надій" [11, с. 4—6]. Окрім того, часопис повідомив про вихід унікальної дитячої спортивної енциклопедії "На славу спорту і в ім'я честі" колективного авторства П. Воробйова та Н. Фірсея [12, с. 32].

У зіркові для УРСР 1970-ті рр. журнал "Старт" намагався актуалізувати проблему фізкультури та спорту й серед людей похилого віку. Останні, ясна річ, не потрапляли в розряд потенціалу на майбутнє, однак їх залучення відповідало тогочасним вимогам до розвитку фізкультури та спорту в республіці, бо сигналізувало про позитивну тенденцію до всеохоплення цією галуззю усіх вікових груп суспільства та забезпечувало умови для її розквіту. Наприклад, читачі поважного віку не могли не зацікавитися науковими дослідженнями Інституту геронтології Академії медичних наук СРСР, що розташовувався в передмісті столиці УРСР — Пуці-

Водиці. Директор цієї установи, академік Д. Чеботарьов в інтерв'ю "Старту" зазначав, що організм людини розрахований не менш як на 100 років усвідомленого життя, а передчасному старінню можна запобігти будь-якими формами фізичної активності [13, с. 19]. За висловом академіка, хворобою ХХ ст. стала гіподинамія, адже фізична праця перестала бути невіддільним складником життя людини, тож для підтримання нормального функціонального стану людського організму фізичні вправи потрібні як повітря.

З поняттями масовості та всеохоплення розквіт українського радянського спорту пов'язував і тогочасний голова Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів Української РСР М. Бака (перебував на посаді впродовж 1973—1990 рр.). Стартуючи у 1976 олімпійський рік, очільник спортивної галузі республіки наголошував, що підвищення рівня майстерності спортсменів України відбувається одночасно зі зростанням масового фізкультурного руху [14, с. 4]. У статті, уміщеній у лютому номері "Старту", М. Бака зауважував, що на кінець 1975 р. кількість фізкультурників в Україні досягла 10,5 млн осіб, республіка має 439 майстрів спорту міжнародного класу, майже 6 тис. майстрів спорту, 138 тис. кандидатів у майстри і першорозрядників та близько 12 млн 700 тис. спортсменів масових розрядів [14, с. 4]. За період з весни 1972 р., коли було введено в дію новий комплекс підготовки значківців "Готовий до праці і оборони СРСР" (ГПО), понад 12 млн українців — від молодших школярів до людей старшого віку — одержали ці почесні знаки [14, с. 4]. У VI Спартакіаді народів СРСР, що проводилася до 30-річчя Великої Перемоги, взяли участь 20 (!) млн громадян України, серед яких 245 осіб підтвердили виконання нормативів майстра спорту міжнародного класу, 3010 — майстра спорту, 62 431 — кандидата в майстри і I розряду, понад 5 млн учасників продемонстрували результати, відповідні до нормативів масових спортивних розрядів [14, с. 6].

Серед переконливих показників успішності українського радянського спорту М. Бака називав і такі: на початок 1976р. в УРСР функціонувало майже 750 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, за роки 9-ї п'ятирічки понад 5 тис. загальноосвітніх шкіл республіки було забезпечено спортивними залами [14, с. 5]; саме тоді в республіці було збудовано найвідоміші споруди спортивного призначення, зокрема льодовий стадіон у Києві, басейн "Метеор" у Дніпропетровську (сучасна назва — Дніпро), спортивні палаци в Одесі й

Донецьку, легкоатлетичні манежі Донецького політехнічного інституту, заводу "Азовсталь" у Жданові (сучасний Маріуполь), шлакового заводу в Дніпродзержинську (сучасна назва — Кам'янське), спортивний корпус із басейном Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, басейни "Локомотив" і "Спартак" у Харкові тощо [14, с. 4]. Спортивна громадськість України, зазначав М. Бака, "пишається такими масовими колективами фізкультури і спортклубами, як "Богатир" заводу "Криворіжсталь" імені В. І. Леніна, "Метеор" міста Дніпропетровськ, "Зоря" Ворошиловградського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції, Львівського виробничого об'єднання "Електрон", колгоспів імені Бузицького на Київщині, "Верховина" на Прикарпатті, кримських радгоспів "Красний" і "Коктебель" та ін." [14, с. 5]. З окресленим періодом голова республіканського Комітету по фізичній культурі і спорту пов'язував розквіт спортивних талантів таких відомих майстрів, як В. Борзов, М. Авілов, А. Бондарчук, О. Шапаренко, К. Курішко, П. Король, М. Юнак, О. Ткаченко, П. Пінігін, В. Юрченко, П. Ледньов, А. Клеманов та інші. Великої слави на той момент зажили такі спортивні колективи, як футбольна команда "Динамо" (Київ) — загальнонаціональний лідер радянського футболу, володар Кубка кубків європейських країн і Суперкубка 1975 р., а також гандбольна команда "Спартак" (Київ), що стала багаторазовим чемпіоном СРСР і володарем Кубка європейських чемпіонів [14, с. 5]. Фундамент зоряного часу українського спорту створили тогочасні тренери: В. Петровський, В. Лобановський, О. Базилевич, І. Турчин, А. Коваленко, Н. Кожух, О. Кожух та інші.

Поширюючи обрії спортивних здобутків Української РСР у 1970-х рр., журнал "Старт" друкував бесіди з регіональними представниками радянської влади, керівниками промислових і сільськогосподарських підприємств, директорами різноманітних установ і закладів, що опікувалися розвитком фізичної культури й спорту на місцях. Зокрема, у березневому номері журналу за 1976 р. було уміщено статтю члена Президії Верховної Ради УРСР, голови виконкому Криворізької міської Ради депутатів трудящих, делегата XXV з'їзду КПРС Ю. Бабича, у якій розповідалося про масштабне будівництво спортивних об'єктів у Кривому Розі, здійснене упродовж щойно завершеної 9-ї п'ятирічки [15, с. 4—5]. Тогочасний міський голова зазначав, що нещодавно Кривий Ріг мав лише один спортзал

площею 26 x 14 м та кілька футбольних полів і тирів, а в 10-ту п'ятирічку місто вступає з міцним потенціалом у 18 стадіонів на 150 тис. місць, 7 палаців спорту (у комплексі кожного — 25-метровий басейн, ігровий зал 42 x 18 м, два зали 18 x 6 м, 50-метровий тир на 5 бійниць). Окрім того, зону здоров'я міста на той час становили 152 спортивні зали, 32 тири, 82 бази відпочинку та понад 1 тис. спортивних майданчиків. Автор наголошував, що всі капітальні споруди спортивного призначення зведено коштом промислових підприємств. Наприклад, Рудоуправління ім. XX партз'їзду побудувало ігровий манеж з двома залами 42 x 12 м та 36 x 18 м і як щедрий подарунок (вартість комплексу становила 280 тис. крб) передало його у розпорядження спеціалізованої ДЮСШ-4, де 500 школярів навчалися баскетболу, волейболу, футболу й гандболу [15, с. 4]. Серед нагальних проблем галузі Ю. Бабич виокремив нестачу викладачів фізичної культури: криворізькі ДЮСШ на той час відвідувало понад 5 тис. школярів, а кваліфікованих тренерів бракувало, тому фахівців запрошували звідусіль. Та, попри цю проблему, Кривий Ріг мав насичений календар підліткових змагань: міський голова повідомляв про спартакіаду піонерських таборів, у якій 1975 р. взяли участь 24 тис. дітей. Особливо цікаво пройшли фінали в таборі "Ластівка" заводу "Криворіжсталь" — на захід приїхали славнозвісні металурги й гірники, а над місцем спортивних стартів палав Олімпійський вогонь. Опікуючись зростанням спортивної майстерності дорослих криворіжців, у місті було проведено змагання за програмою VI Спартакіади народів СРСР — у фіналах виступали збірні команди ДСТ і відомств (спортклуби — окремо), а потім відбулися територіальні фінали [15, с. 5].

Переконливим спортивним здобутком Кривого Рогу Ю. Бабич назвав показники руху "Готовий до праці і оборони" — на той момент кожен п'ятий мешканець 700-тисячного міста мав значок ГПО і ще 53 тис. осіб займалися у групах підготовки до здавання нормативів ГПО. Загалом, за підрахунками Ю. Бабича, армія фізкультурників і спортсменів Кривбасу налічувала тоді не менше 200 тис. осіб [15, с. 5]. Голова Кривого Рогу наголошував, що між ударною працею та заняттями спортом є прямий зв'язок, адже одними з перших у місті нормативи нового комплексу ГПО склали передовики виробництва — сталевар А. Турчин і підручний сталевара С. Брагер. Організацією фізкультурного руху на підприєм-

ствах Кривого Рогу на той момент керував директор Рудоуправління ім. Кірова О. Черненко.

Розповідаючи про стан олімпійських видів спорту в Кривому Розі, Ю. Бабич зазначав, що під час V Спартакіади народів СРСР це місто було широковідоме лише важкоатлетами, вихованцями заслуженого тренера УРСР З. Архангродського, але під час наступної спартакіади на повний голос заявили про себе криворізькі плавці, легкоатлети, боксери, гімнасти, а на базі міських спортивних арен за цей час було проведено 40 всесоюзних і республіканських турнірів [15, с. 5]. Призерами всесоюзних змагань і кандидатами в олімпійську збірну СРСР стали криворізькі плавці Т. Голубцова й С. Фесенко. Сімнадцятирічна гімнастка Л. Єфимова, вихованка тренера О. Машкова, стала чемпіонкою УРСР. Міжнародного рівня досягнув стрибун у висоту М. Желнов. Шестеро криворізьких легкоатлетів завоювали звання чемпіонів і призерів VI Спартакіади України, а учня тренера І. Шостака — легкоатлета А. Прокошина — одразу після республіканських змагань ввели до збірної СРСР. На великий ринг вийшли криворізькі боксери А. Миколаєнко, Г. Стрелецький, В. Зинов'єв, М. Грушевський.

Ю. Бабич наголосив також на тому, що Кривий Ріг мав міцну матеріально-технічну базу спорту — 262 колективи фізкультури, 3 спортклуби, 12 ДЮСШ, водночас штат міського спорткомітету налічував лише 4 працівники й без допомоги громадського активу, вочевидь, не впорався б із роботою [15, с. 5]. Засновані в місті федерації з різних видів спорту очолили відповідальні особи міських підприємств і навчальних закладів: головою Федерації важкої атлетики на той момент був заступник директора комбінату "Кривбасшахтопроходка" І. Кобець, на чолі Федерації легкої атлетики став голова міському Криворізького гірничорудного інституту І. Каруца, Федерації городошників — бригадир слюсарів Південного гірничозбагачувального комбінату І. Белов [15, с. 5].

Загалом, на підставі інформації, наведеної у статті голови міськвиконкому Кривого Рогу Ю. Бабича, 1970-ті рр. можна вважати зоряним часом не тільки для республіканського, а й для регіонального спорту. Ім'я плавця з Кривого Рогу С. Фесенка, згадане серед інших 1976 р., заграло яскравими барвами 1980 р., коли вихованець криворізької школи плавання став першим із радянських плавців-чоловіків, хто здобув олімпійське золото. Незабутній момент вручення тогочасним президентом Міжнародного олімпійсько-

го комітету лордом М. Кілланіном олімпійської золотої медалі криворіжцю С. Фесенку зафіксував фотокореспондент журналу "Старт" Ю. Шаїнський [16, обкл.].

Випуски часопису 1980 р. було присвячено підготовці, перебігу та підбиттю підсумків XXII Олімпійських ігор у Москві. У висвітленні цього міжнародного свята редакційна колегія відродила добру традицію республіканського аналізу олімпійських здобутків, несправедливо забуту під час розгляду підсумків Олімпійських ігор в Монреалі. Більше того, аналіз спортивних досягнень, здобутих збірною СРСР у столиці своєї Батьківщини, був значно докладнішим за мюнхенський 1972 р. Його результати оприлюднив голова Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР М. Бака [17, с. 2—4]. У статті, підготовленій для журналу "Старт", він не тільки зіставив загальносоюзні та республіканські показники олімпійських нагород, а й продемонстрував, який внесок у перемогу здійснили регіональні спортивні школи України. М. Бака зазначав, що з 80 золотих нагород збірної СРСР — 38 (майже половину (!)) (13 особистих і 25 командних) вибороли спортсмени УРСР, із 69 срібних нагород СРСР — 19 здобули спортсмени України, з 46 бронзових медалей — 18 отримали вихованці українського спорту. Загалом, у збірній олімпійській команді СРСР виступало 93 спортсмени з України, і 75 із них повернулися додому з нагородами. У ході змагань українські майстри 5 разів поліпшували світові й 7 разів олімпійські рекорди! [17, с. 2].

Серед учасників Олімпіади-80, наголошував М. Бака, були представники 15 областей України. Найбільшого успіху досягли спортсмени з Києва, які завоювали 20 золотих медалей (з яких 5 особистих), 11 срібних і 12 бронзових. Значним був здобуток атлетів Донеччини — 4 золоті, 3 срібні та 1 бронзова медалі. Третє місце у цьому регіональному заліку посіла Херсонська область — 3 золоті, 1 срібна та 1 бронзова медалі. Дніпропетровці здобули 2 особисті золоті медалі, львів'яни — 2 золоті й 2 бронзові, на рахунок харківських спортсменів — 1 золота та 1 бронзова нагороди [17, с. 3]. Уперше, зауважував М. Бака, повернулися з олімпійськими нагородами спортсмени Миколаївської та Полтавської областей. Натомість провальною Олімпіада-80 стала для спортсменів Запорізької області, які набрали всемеро менше залікових очок, ніж на XXI Олімпіаді в Монреалі. Слабким виявилось представництво Ворошиловградської (у сучасній

назві — Луганської) області. На Олімпіаді-80, як і на всіх минулих іграх, не було жодного спортсмена з Волинської, Кіровоградської, Ровенської та Тернопільської областей.

Зі спортивних товариств України найбільший "врожай" особистих золотих медалей зібрало ДСТ "Авангард" — 14 його представників здобули 6 золотих (з яких 5 особистих), 4 срібні й 3 бронзові медалі. Динамівці України, що делегували до збірної СРСР 20 спортсменів, вибороли 6 золотих (з яких 3 особисті), 2 срібні та 8 бронзових медалей. 16 медалей, у тому числі 9 золотих, завоювали армійські спортсмени, поміж яких особливо відзначилися атлети Червонопрапорного Київського військового округу, який делегував 13 учасників. Останні здобули 4 золоті, 3 срібні та 2 бронзові медалі. Переконливим став успіх товариства "Колос": усі троє його представників здобули по 1 медалі (1 з яких — особиста). Дев'ять українських гандболісток, що представляли спортивне товариство "Спартак", також повернулися з Москви з чемпіонськими титулами. На тлі гучних перемог в аутсайтери змагання потрапило республіканське спортивне товариство "Буревісник" [17, с. 3]. Серед встановлених недоліків голова Комітету по фізичній культурі і спорту УРСР назвав відсутність представників України в окремих видах спорту, зокрема велоспорті на шосе, стендовій стрільбі та стрільбі з лука, жіночих командах із волейболу та баскетболу, командах із трав'яного хокею. Слабкими виявилися виступи українських спортсменів у веслуванні на байдарках і каное, кульовій стрільбі, академічному веслуванні тощо.

Висновки. Узагальнюючи опрацьовані матеріали, можна впевнено стверджувати, що спортсмени Української РСР стали потужним загоном олімпійської збірної Радянського Союзу: у найуспішніших змаганнях кількість здобутих ними медалей сягала 50% загальносоюзного показника. Мережа активно діючих спортивних клубів і шкіл в Україні була настільки широкою, що станом на 1972 р. 12 млн мешканців республіки здали норми ГПО (у відсотковому співвідношенні це перевищувало 25% тогочасного (47,9 млн) населення УРСР).

Загалом, на підставі проведеного пресознавчого дослідження можна говорити про те, що проаналізований авторкою період став одним із найуспішніших у розвитку українського національного спорту. Саме тоді було створено широку інфраструктуру для занять фізичною культурою та спортом, а кількість аматорів-

спортсменів в українській глибинці (наприклад, у Кривому Розі) становила майже 30% загальної кількості містян.

Окрім того, зазначена історична епоха подарувала Україні та світові чимало зіркових спортсменів, на здобутки яких рівняються й сучасні атлети.

Список бібліографічних посилань

1. Подольський М. М. Від п'ятнадцятих до двадцятих. Спортсмени України на п'яти олімпіадах. *Старт*. 1972. № 8. С. 27.
2. Триумф радянських олімпійців. *Старт*. 1972. № 10. С. 1—2.
3. Перемога — яскрава, переконлива. *Старт*. 1976. № 9. С. 1—3.
4. Дружною ми здружені. *Старт*. 1972. № 1. С. 1.
5. Радянським збройним силам — слава! *Старт*. 1972. № 2. С. 1.
6. Твій старший брат — олімпієць. *Старт*. 1972. № 1. С. 2.
7. Шахлін Б. Ціна перемоги. *Старт*. 1972. № 1. С. 2—4.
8. Борзов В. Поєдинок триває секунди. *Старт*. 1971. № 12. С. 4—6; 1972. № 1. С. 20—23; 1972. № 2. С. 5—8.
9. Власов Ю. Солоні радощі. *Старт*. 1976. № 1. С. 29—31.
10. Лазарев Л. Вздовж кордонів Батьківщини. *Старт*. 1972. № 5. С. 8—9.
11. Єфименко Г. Класи... класи... класи! Роздуми навколо перших всесоюзних спортивних дитячих ігор "Старти надій". *Старт*. 1976. № 12. С. 4—6.
12. Теплер Ю. Маленька дитяча енциклопедія спорту. *Старт*. 1976. № 11. С. 32.
13. Чеботарьов Д. Ф. Жити не менше 100 років!. *Старт*. 1976. № 7. С. 18—19.
14. Бака М. Шляхом, вказаним партією. *Старт*. 1976. № 2. С. 4—6.
15. Бабич Ю. П. Ширше крок, товаришу спорт!. *Старт*. 1976. № 3. С. 4—5.
16. *Старт*. 1980. № 9. 32 с.
17. Бака М. З олімпійських висот — до нових рубежів. *Старт*. 1980. № 10. С. 2—4.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine

Sports rise of Soviet Ukraine on the pages republican magazine "Start" 1970s.

The presented article is the executive report of the author regarding the implementation of the historical and fundological study "Printed publications of Ukraine in the 1970s: thematic and content priorities", planned for implementation by the Book Chamber of Ukraine in 2023. The purpose of the work was to conduct a hitherto non-existent press research based on the materials of the oldest Soviet sports magazine — the republican magazine "Start", which was published in the USSR — Ukrainian Soviet Socialist Republic since 1922. In accordance with the chronological limits of the specified historical and fundological research, the annual issues of "Start" became the subject of study, which were published during the 1970s. The author's emphatic assertion of the article was a statement about the special status of sports in world history. The achievements of Ukrainian Soviet sports in the 1970s are reviewed on the basis of specific factual material and with the names of outstanding sportsmen of the Ukrainian SSR. Based on the Olympic achievements of Soviet Ukraine, the author noted that the then Ukrainian SSR was a powerful training ground for the Olympic champions of the Soviet Union. The concluding part of the presented article contains the statement that a wide network of sports clubs and schools operated in the Ukrainian SSR. On the basis of the study of the primary source base of the research (the Ukrainian-language monthly "Start" from the 1970s), the author insists that the studied period became one of the most successful in the development of Ukrainian sports, because the named historical era gave Ukraine and the world many star names in the field sport.

Keywords: historical and foundational research; monthly magazine of the Ukrainian SSR "Start"; sports triumph; magazine column; editorial policy of the Soviet periodical

References

1. Podolskij M. M. (1972). Vid p'jatnadcyatih do dvadcyatih. Sportsmeni Ukrayini na p'yati olimpiadah. *Start*, 8, p. 27.
2. Triumf radyanskih olimpijcev. (1972). *Start*, 10, pp. 1—2.
3. Peremoga — yaskrava, perekonliva. (1976). *Start*, 9, pp. 1—3.
4. Druzhboyu mi zdruzeni. (1972). *Start*, 1, p. 1.
5. Radyanskim zbrojnim silam — slava! (1972). *Start*, 2, p. 1.
6. Tvij starshij brat — olimpiyec. (1972). *Start*, 1, p. 2.
7. Shahlin B. (1972). Cina peremogi. *Start*, 1, pp. 2—4.

8. Borzov V. Poyedinok trivaye sekundi. *Start*. 1971, 12, pp. 4—6; 1972, 1, pp. 20—23; 1972, 2, pp. 5—8.
9. Vlasov Yu. (1976). Soloni radoshi. *Start*, 1, pp. 29—31.
10. Lazaryev L. (1972). Vzdovzh kordoniv Batkivshini. *Start*, 5, pp. 8—9.
11. Yefimenko G. (1976). Klasi... klasi... klasi! Rozdumi navkolo pershih vsesoyuznih sportivnih dityachih igor "Starti nadij". *Start*, 12, pp. 4—6.
12. Tepper Yu. (1976). Malenka dityacha encyklopediya sportu. *Start*, 11, p. 32.
13. Chebotarov D. F. (1976). Zhiti ne menshe 100 rokiv!. *Start*, 7, pp. 18—19.
14. Baka M. (1976). Shlyahom, vkazanim partiyeyu. *Start*, 2, pp. 4—6.
15. Babich Yu. P. (1976). Shirshe krok, tovarishu sport!. *Start*, 3, pp. 4—5.
16. *Start*, 1980, 9.
17. Baka M. (1980). Z olimpijskih visot — do novih rubezhiv. *Start*, 10, pp. 2—4.

Надійшла до редакції 3 квітня 2023 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ІП від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 67 пр. Зам. 52.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html
